

ISSN 2303-8020

UDK:0/9

EVROPSKA *revija*

NAUČNI ČASOPIS EVROPSKOG UNIVERZITETA BRČKO DISTRIKTA

**GODINA XII, VOL I
BR. 1 (23), 2026.**

**EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO DISTRIKT
BOSNA I HERCEGOVINA**

**EUROPEAN UNIVERSITY
BRČKO DISTRIKT
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

ISSN 2303-8020
UDK:0/9

EVROPSKA REVIJA

Br. 1 (23), 2026.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO, 2026.**

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO 2026.**

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt

Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta bb

Telefon: 00387 49 590 605

e-mail: evropska.revija@eubd.edu.ba

ISSN 2303-8020 UDK: 0/9 Broj 1 (3), 2026. god. XII, vol. I

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Kojo Simić

Uređivački odbor

Prof. dr Kojo Simić, glavni urednik; akademik prof. dr Miroslav Baljak, zamjenik glavnog urednika; akademik prof. dr Zoran Milošević, član; akademik prof. dr Nedeljko Stanković, član; emeritus prof. dr Radoslav Galić, član; prof. dr Drago Tešanović, član; prof. dr Halid Žigić, član; prof. dr Esed Karić, član; prof. dr Anka Bulatović, član; prof. dr Kemal Brkić, član; prof. dr Izet Banda, član.

Sekretar odbora

Prof. dr. Albina Fazlović

Savjet časopisa

Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach (Austrija); prof. dr. Igor Bogorodicki (Rusija); prof. dr. Kiril Ševčenko (Bjelorusija); prof. dr. Ahmad Gašamoglu (Azerbejdžan); prof. dr. Danilo Kapaso (Italija); akademik prof. ddr. habil. Aleksios Panagopulos (Grčka); prof. dr. Istvan Laslo Gal (Mađarska); akademik prof. dr. Zdravko Ebling (Hrvatska); prof. dr. Mirko Puljić (Bosna i Hercegovina); akademik prof. dr Dževad Termiz (Bosna i Hercegovina) i akademik prof. dr. Branislava Peruničić (Bosna i Hercegovina).

Lektor

Prof. dr. Kojo Simić

Prelom i štampa

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštamovati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

POVODOM DVADEST TREĆEG BROJA EVROPSKE REVIIJE

Poštovani saradnici i čitaoci „Evropske revije“, neizmijerna sreća našeg Univerziteta ogleda se u tome što imamo vrijedne, dobre i vjerne saradnike. Posebno smo srećni na vašu saradnju i vjernost, a to potvrđuju činjenice da nas niste izdali u proteklih jedanaest godina.

Pred vama je, dragi naši, dvadeset treći broj u kojem su objavljeni radovi sa jako interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Očekujemo da će i u budućem periodu od vas, naših najvrjednijih i najvjernijih saradnika, stizati radovi koji će dati još veću vrijednost i značaj kako bismo našu dvanaestu godinu objavljivanja radova završili veoma uspješno u prvom polugodištu 2026. godine.

Moram javno priznati da ste više nego vrijedni i ažurni, a to potvrđujem činjenicom jer često, kao i do sada, imamo par radova i za naredni broj. Osim toga, vrijedni i vjerni saradnici veoma često zovu i šalju svoje radove. Tvrdim vam da iz godine u godinu objavljujemo vaše radove s veoma dobrim i značajnim sadržajima, jako interesantnim za oko čitaoca.

I ubuduće se nadamo vašoj saradnji, te pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskog univerziteta „Kallos“ Tuzla, kao i vrijedne kolege sa svih Univerziteta Bosne i Hercegovine i šire, da šalju svoje radove radi objavljivanja u časopisu. Za svaku pohvalu su vrijedne kolege iz Republike Srbije i Republike Hrvatske koji redovno i u zavidnom broju šalju radove koji se objavljuju u našoj Reviji.

Moram napomenuti i to da, obavljati dužnost glavnog i odgovornog urednika časopisa, nije nimalo jednostavno, te zbog toga pozivamo i molimo sve autore da se pridržavaju *Uputstva autorima*, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju našeg časopisa. Poštujući navedeno svi ćemo biti zadovoljniji i radovi će biti blagovremeno, prema predviđenoj dinamici, objavljivani.

Kao što sam već naveo u prošlom broju, tako želim napomenuti i sada, da ne pravimo bilo kakvu selekciju kako bi nečiji rad bio na prvom, a nečiji na posljednjem mjestu. U časopis radove unosimo onim redom kako koji, uvaženi, autor pošalje. Svi radovi prolaze recenzentski postupak.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku neprekidne uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radovima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno-obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Kojo Simić

S A D R Ź A J

Slobodan Milošević, Miodrag Tojagić ANALIZA VOLATILNOSTI CENE ZLATA U USLOVIMA GLOBALNE EKONOMSKE NEIZVESNOSTI – STUDIJA SLUČAJA TRŽIŠNE KOREKCIJE U OKTOBRU 2025.	6
Alen Biskupović THEATRE CRITIQUES BY FRANJO BARTOLA BABIĆ (1934 – 1943)	18
Sanja Kanisek, Klara Kanisek ULOGA MEDICINSKIH SESTARA/TEHNIČARA U EDUKACIJI PACIJENATA O SIGURNOM KORIŠTENJU ZDRAVSTVENIH INFORMACIJA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	35
Asmir Mujanović, Sajma Huremović PRAVNI IZAZOVI ZAŠTITE KORISNIKA OD PREVARA I NASILJA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA	49
Artan Elshani SAVREMENI TRETMAN BUBREŽNIH KAMENACA: ESWL, URETEROSKOPIJA I MINIMALNO INVAZIVNA HIRURGIJA	62
Izudin Šarić HOĆE LI ODNOSI SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I OSTATKA SVIJETA STVORITI NOVI SVJETSKI POREDAK?	79
Veselin Bunčić, Nenad Jerković, Mihalj Halas VISOKOVOLUMENSKI EKSCENTRIČNI TRENING OPRUŽANJA SKOČNOG ZGLOBA SA PROGRESIVNIM MIKRO-OPTEREĆENJEM I MINI-PLIOMETRIJOM: Protokol CAI u rehabilitaciji hronične nestabilnosti skočnog zgloba i povećanju vertikalnog odraza kod sportista	99
Alen Mušović POLOŽAJ ŽENA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ PORODICI: IZMEĐU TRADICIJE I MODERNIZMA	113

Alma Hajrić - Čaušević

PRIKAZ KNJIGE: ŠTA JE ETIKA PROF. ARNE JOHAN

VETLESEN 125

UPUTSTVO AUTORIMA 131

mast. inž. saobraćaja, Slobodan Milošević¹
prof. dr Miodrag Tojagić²

ANALIZA VOLATILNOSTI CENE ZLATA U USLOVIMA GLOBALNE EKONOMSKE NEIZVESNOSTI – STUDIJA SLUČAJA TRŽIŠNE KOREKCIJE U OKTOBRU 2025. GODINE

Apstrakt: Zlato predstavlja jedan od najznačajnijih investicionih instrumenata i tradicionalno se smatra sigurnim utočištem kapitala u periodima ekonomske i političke nestabilnosti. Međutim, savremena finansijska tržišta karakteriše povećana volatilnost, zbog čega dolazi do čestih korekcija cene plemenitih metala. Cilj ovog rada je analiza kretanja cene zlata tokom tržišne korekcije u oktobru 2025. godine, sa posebnim osvrtom na uzroke pada, dinamiku oporavka i uticaj makroekonomskih faktora na investicione tokove. Istraživanje se zasniva na analizi vremenskih serija tržišnih podataka, komparativnoj analizi finansijskih pokazatelja i metodi studije slučaja. Rezultati ukazuju da korekcije cene zlata predstavljaju sastavni deo tržišnog ciklusa i ne moraju nužno označavati dugoročnu promenu trenda. Rad doprinosi razumevanju ponašanja investicionog tržišta plemenitih metala i pruža osnovu za dalje istraživanje volatilnosti finansijskih instrumenata.

Ključne riječi: zlato, volatilnost, investicije, finansijska tržišta, makroekonomija.

Uvod

Tržište plemenitih metala zauzima značajno mesto u savremenom finansijskom sistemu, pri čemu zlato ima posebnu ulogu kao globalno prihvaćen instrument očuvanja vrednosti kapitala. Tokom istorije, zlato je korišćeno kao monetarni standard, sredstvo razmene i investicioni instrument, a njegova vrednost često raste u periodima finansijske nestabilnosti i inflatornih pritisaka.

Savremeni finansijski sistem karakteriše povećana međuzavisnost tržišta, ubrzan protok kapitala i izražena volatilnost cena finansijskih instrumenata. U takvim uslovima, investitori često koriste zlato kao zaštitu od

¹ Auto škola Boss doo, Vršac, Srbija, e-mail: Slobodan@autoskolaboss.com

² Evropski univerzitet, Brčko distrikt, e-mail: miodrag.tojagic@gmail.com

inflacije, valutnih rizika i geopolitičkih nestabilnosti. Ipak, uprkos reputaciji stabilnog investicionog instrumenta, tržište zlata pokazuje značajne kratkoročne oscilacije. (Kapital RS, 2025)

Tokom 2025. godine tržište zlata zabeležilo je snažan rast cene, nakon čega je u oktobru iste godine došlo do nagle korekcije vrednosti ovog plemenitog metala. Ovaj događaj predstavlja relevantan primer za analizu tržišnog ponašanja, uticaja makroekonomskih faktora i investicionih strategija u uslovima volatilnosti. (Dirk G. Baur, Brian M. Lucey, 2009)

Metode rada, cilj i zadaci

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj rada je analiza kretanja cene zlata tokom tržišne korekcije u oktobru 2025. godine, kao i utvrđivanje faktora koji utiču na volatilnost ovog investicionog instrumenta.

U skladu sa postavljenim ciljem definisani su sledeći zadaci istraživanja:

- analiza istorijskog kretanja cene zlata,
- identifikacija uzroka tržišne korekcije,
- analiza dinamike oporavka cene zlata,
- procena uticaja makroekonomskih faktora na tržište plemenitih metala,
- sagledavanje investicionih implikacija tržišnih oscilacija.

U radu su primenjene metode karakteristične za istraživanja iz oblasti finansijskih tržišta i investicionih analiza.

Metoda analize vremenskih serija

Analizirani su tržišni podaci o kretanju cene zlata tokom 2025. godine, sa posebnim osvrtom na period tržišne korekcije u oktobru. Ova metoda omogućava sagledavanje dinamike promene cene i identifikaciju trendova.

Statistička analiza

Statistička obrada podataka obuhvata izračunavanje procentualnih promena cene, volatilnosti tržišta i brzine oporavka nakon korekcije.

Metoda studije slučaja

Korekcija cene zlata u oktobru 2025. godine analizirana je kao konkretan primer tržišne nestabilnosti, što omogućava detaljno sagledavanje ponašanja investitora i reakcije tržišta.

Komparativna analiza

Rezultati istraživanja upoređeni su sa kretanjem drugih finansijskih pokazatelja, uključujući valutne kurseve i berzanske indekse.

Rezultati istraživanja

Analiza kretanja cene zlata tokom 2025. godine ukazuje na izraženu volatilnost tržišta plemenitih metala, sa posebno značajnim promenama tokom oktobra iste godine. U ovom periodu zabeležen je snažan rast cene zlata, nakon čega je usledila nagla tržišna korekcija i postepena stabilizacija vrednosti ovog investicionog instrumenta. (Goldhub Professional investors, 2024)

Kretanje cene zlata tokom 2025. godine

Tokom prve polovine 2025. godine tržište zlata karakterisao je kontinuiran rast cene, što je posledica povećane potražnje investitora usled inflatornih pritisaka, geopolitičkih nestabilnosti i promena monetarne politike vodećih centralnih banaka. Rast cene zlata intenziviran je tokom trećeg kvartala 2025. godine, kada je zabeležen ubrzan priliv kapitala u investicione fondove povezane sa plemenitim metalima.

Analiza tržišnih podataka pokazuje da je početkom oktobra 2025. godine cena zlata iznosila približno 3.866 USD po unci, nakon čega je nastavljen trend rasta, koji je sredinom meseca dostigao maksimum od oko 4.217 USD po unci. Ovaj period karakterisala je povećana tržišna aktivnost i izražena investiciona tražnja.

Tržišna korekcija u oktobru 2025. godine

Nakon dostizanja maksimalne vrednosti sredinom oktobra 2025. godine, tržište zlata suočilo se sa naglom korekcijom cene. Najizraženiji pad zabeležen je u periodu od 21. do 22. oktobra, kada je cena zlata pala sa nivoa iznad 4.100 USD na približno 4.091 USD po unci.

Analiza procentualne promene pokazuje da je ukupna korekcija od maksimalne vrednosti do najniže zabeležene cene krajem oktobra iznosila približno 6,3%. Ovakav pad može se okarakterisati kao kratkoročna tržišna korekcija koja je usledila nakon perioda ubrzanog rasta i povećane investicione aktivnosti.

Tržišna korekcija bila je praćena povećanom volatilnošću, što ukazuje na intenzivno prilagođavanje tržišta novim ekonomskim okolnostima i investicionim očekivanjima. (Kapital RS, 2025)

Dijagram 1. Kretanje cene zlata u oktobru 2025. godine

Dinamika oporavka cene zlata

Nakon naglog pada, tržište zlata pokazalo je znake stabilizacije već krajem oktobra 2025. godine. Cena zlata postepeno se oporavljala i do kraja novembra dostigla nivo od približno 4.185 USD po unci.

Analiza dinamike oporavka ukazuje da je proces stabilizacije trajao duže u odnosu na period naglog pada, što je karakteristično za finansijska tržišta u uslovima povećane neizvesnosti. Postepeni oporavak cene zlata ukazuje na zadržano poverenje investitora u dugoročnu stabilnost ovog plemenitog metala.

Volatilnost tržišta zlata

Statistička analiza kretanja cene zlata tokom posmatranog perioda pokazuje da je raspon između najniže i najviše zabeležene cene iznosio približno 351 USD po unci, što potvrđuje prisustvo značajne tržišne volatilnosti.

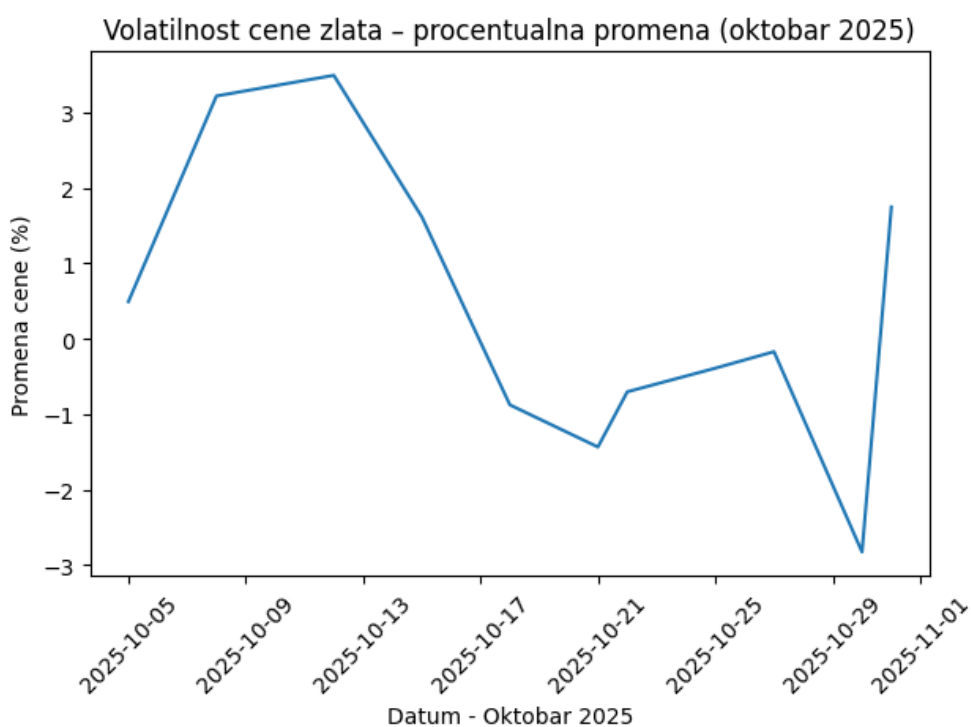
Povećana volatilnost najčešće je karakteristična za periode intenzivnih ekonomskih promena, kada investitori prilagođavaju svoje strategije u skladu sa novim tržišnim uslovima. U ovom slučaju volatilnost nije dovela do dugoročnog pada cene zlata, već je predstavljala deo prirodnog tržišnog ciklusa.

Opšti rezultati istraživanja

Rezultati analize ukazuju na nekoliko ključnih zaključaka:

- tržište zlata pokazuje izraženu osetljivost na makroekonomske faktore,
- nagle korekcije cene mogu nastati nakon perioda ubrzanog rasta,
- oporavak cene zlata obično traje duže u odnosu na period pada,
- volatilnost predstavlja sastavni deo tržišnog ponašanja plemenitih metala.

Dobijeni rezultati potvrđuju da kratkoročne tržišne oscilacije ne moraju nužno ukazivati na promenu dugoročnog trenda kretanja cene zlata.

Dijagram 2. Volatilnost cene zlata izražena kroz procentualnu promenu tokom oktobra 2025. godine

Dijagram br. 2 pokazuje da je u prvoj polovini oktobra zabeležen stabilan rast cene zlata, dok se najveća negativna procentualna promena pojavila krajem meseca, što potvrđuje postojanje nagle tržišne korekcije. Nakon izraženog pada, tržište pokazuje znake stabilizacije, što ukazuje na povratak investicionog poverenja.

Diskusija

Rezultati istraživanja ukazuju da tržište zlata pokazuje izraženu volatilnost, ali istovremeno zadržava stabilan dugoročni trend rasta. Analizirana tržišna korekcija iz oktobra 2025. godine predstavlja tipičan primer kratkoročne nestabilnosti koja nastaje kao posledica promena investicionog ponašanja i makroekonomskih faktora.

Dobijeni rezultati potvrđuju stavove brojnih autora koji ističu da zlato u savremenom finansijskom sistemu ima dvostruku ulogu – kao investicioni instrument i kao sredstvo zaštite kapitala u periodima ekonomske neizvesnosti. Iako se zlato tradicionalno smatra stabilnom imovinom, savremeni finansijski tokovi doprinose povećanju kratkoročnih oscilacija njegove vrednosti.

Jedan od ključnih faktora koji utiču na volatilnost tržišta zlata jeste monetarna politika centralnih banaka, posebno Federalnih rezervi Sjedinjenih Američkih Država. Promene kamatnih stopa i očekivanja investitora u vezi sa monetarnom politikom direktno utiču na potražnju za plemenitim metalima. U periodima rasta kamatnih stopa investitori se češće opredeljuju za finansijske instrumente koji donose kamatu, dok u uslovima smanjenja kamata raste interesovanje za zlato kao alternativni oblik ulaganja. (Dirk G. Baur, Brian M. Lucey, 2009)

Analiza tržišne korekcije u oktobru 2025. godine pokazuje da je nagli pad cene zlata nastao nakon perioda intenzivnog rasta, što je dovelo do realizacije profita investitora. Ovakva pojava u literaturi se često opisuje kao prirodan mehanizam tržišnog prilagođavanja, koji omogućava stabilizaciju cene nakon faze ubrzanog rasta.

Dobijeni rezultati takođe ukazuju na značaj psiholoških faktora u investicionom odlučivanju. Tržišta finansijskih instrumenata često reaguju ne samo na objektivne ekonomske pokazatelje, već i na očekivanja i percepciju investitora. Povećana medijska pažnja i spekulativni tokovi kapitala mogu dovesti do naglih promena cene zlata, što je potvrđeno i analizom posmatranog perioda. (Robert J. Shiller, 2000)

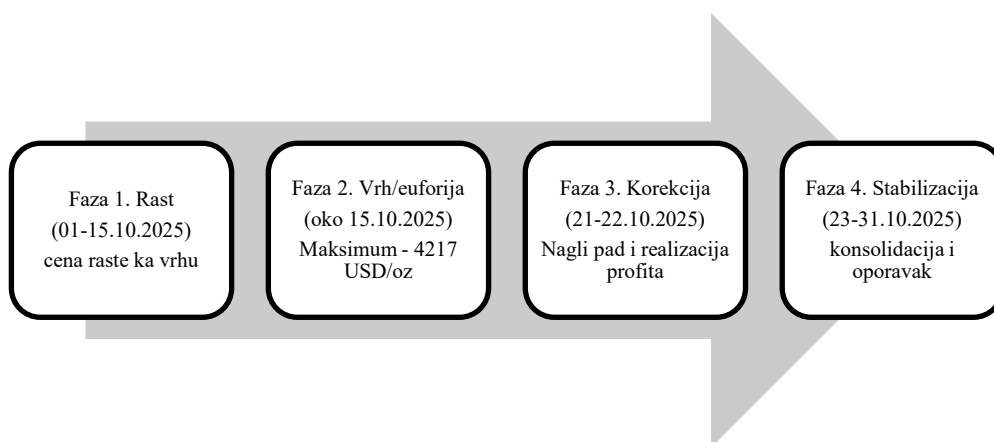
U poređenju sa drugim finansijskim instrumentima, zlato pokazuje specifične karakteristike. Za razliku od akcija i obveznica, zlato ne generiše direktan prihod, ali poseduje visoku likvidnost i globalnu prihvaćenost. Ova svojstva doprinose njegovoj ulozi stabilizatora investicionih portfolija, posebno u periodima finansijske nestabilnosti.

Rezultati istraživanja ukazuju da oporavak cene zlata nakon tržišne korekcije obično traje duže u odnosu na period pada. Ovakva dinamika može se objasniti postupnim vraćanjem poverenja investitora i stabilizacijom tržišnih

očekivanja. Posmatrani slučaj potvrđuje da kratkoročne oscilacije ne moraju predstavljati promenu dugoročnog tržišnog trenda. (Goldhub Professional investors, 2024)

Dobijeni rezultati imaju značajne implikacije za investicionu praksu. Analiza ukazuje da strategije koje podrazumevaju postepeno ulaganje kapitala mogu smanjiti rizik povezan sa volatilnošću tržišta. Istovremeno, rezultati potvrđuju značaj diversifikacije portfolija, jer zlato može imati stabilizujući efekat na ukupnu vrednost investicionih ulaganja.

Ograničenje ovog istraživanja odnosi se na vremenski period analize, koji obuhvata relativno kratku fazu tržišnog ciklusa. Buduća istraživanja trebalo bi da obuhvate duže vremenske serije i širi spektar makroekonomskih pokazatelja kako bi se preciznije sagledala dugoročna stabilnost tržišta zlata.

Dijagram 3. Model tržišnog ciklusa: kretanje cene zlata u oktobru 2025. godine (konceptualni prikaz)

Konceptualni model tržišnog ciklusa prikazuje četiri faze posmatranog perioda: (1) rast cene u prvoj polovini oktobra, (2) formiranje vrha sredinom meseca, (3) naglu korekciju u periodu 21–22. oktobra i (4) stabilizaciju i delimični oporavak do kraja meseca. Ovakva struktura kretanja je karakteristična za tržišta u uslovima povećane volatilnosti, gde nakon ubrzanog rasta dolazi do realizacije profita i naknadne konsolidacije cene.

Značaj volatilnosti tržišta zlata za različite investicione pristupe

Volatilnost tržišta zlata predstavlja značajan fenomen savremenih finansijskih tokova i ima različite implikacije u zavisnosti od investicione strategije učesnika na tržištu. Analiza kretanja cene zlata tokom tržišne korekcije u oktobru 2025. godine ukazuje da promene tržišne vrednosti ovog plemenitog metala mogu biti rezultat složenog delovanja makroekonomskih

faktora, investicionih očekivanja i psiholoških obrazaca ponašanja tržišnih učesnika.

Sa aspekta kratkoročnog trgovanja, povećana volatilnost tržišta zlata omogućava formiranje povoljnih uslova za ostvarivanje prinosa kroz aktivno upravljanje investicionim pozicijama. Promene cene tokom posmatranog perioda pokazuju da su nagle oscilacije vrednosti zlata omogućile realizaciju profita u relativno kratkim vremenskim intervalima. Međutim, ovakav investicioni pristup podrazumeva visok nivo izloženosti tržišnom riziku, jer volatilnost istovremeno povećava mogućnost gubitaka usled nepredvidivih tržišnih kretanja.

Sa stanovišta dugoročnog investiranja, volatilnost tržišta zlata ima drugačiju funkcionalnu ulogu. Kratkoročne oscilacije cene mogu predstavljati deo prirodnog tržišnog ciklusa, koji ne mora nužno uticati na dugoročnu stabilnost investicionog instrumenta. Dugoročni investitori često koriste faze tržišne korekcije kao priliku za postepeno ulaganje kapitala, čime se smanjuje uticaj kratkoročnih tržišnih oscilacija na ukupni investicioni rezultat.

Rezultati sprovedene analize potvrđuju da zlato zadržava status specifične finansijske imovine koja poseduje visok nivo likvidnosti i globalne prihvaćenosti. Upravo ove karakteristike doprinose njenoj ulozi stabilizatora investicionih portfolija, naročito u periodima izražene ekonomske i političke neizvesnosti. Istovremeno, savremena finansijska tržišta doprinose povećanoj dinamici trgovanja, što može dovesti do češćih i intenzivnijih kratkoročnih oscilacija cene zlata.

Analizirani tržišni događaji ukazuju da efikasnost investicionih strategija u velikoj meri zavisi od sposobnosti investitora da prilagode svoje odluke promenljivim tržišnim uslovima. Aktivno trgovanje zahteva kontinuirano praćenje tržišnih indikatora, dok dugoročne strategije investiranja podrazumevaju stabilniji pristup i fokus na fundamentalne faktore vrednovanja.

Dobijeni rezultati potvrđuju da volatilnost tržišta zlata predstavlja integralni deo savremenog finansijskog sistema i da njeno razumevanje ima značajnu ulogu u optimizaciji investicionih strategija i upravljanju finansijskim rizikom.

Rizici ulaganja u zlato

Uprkos reputaciji stabilnog investicionog instrumenta, ulaganje u zlato podrazumeva prisustvo različitih oblika finansijskog rizika. Razumevanje ovih rizika predstavlja važan preduslov za pravilno vrednovanje investicionih strategija i donošenje racionalnih finansijskih odluka. (John C. Hull, 2022)

Tržišni rizik

Tržišni rizik predstavlja jedan od osnovnih faktora koji utiču na ulaganja u zlato. Promene cene ovog plemenitog metala zavise od globalnih ekonomskih tokova, monetarne politike centralnih banaka, inflacije, kao i geopolitičkih događaja. Analiza tržišne korekcije tokom oktobra 2025. godine pokazuje da i tržište zlata može biti izloženo naglim i nepredvidivim promenama cene. Takve oscilacije mogu dovesti do kratkoročnih gubitaka, naročito kod investitora koji primenjuju strategije aktivnog trgovanja.

Makroekonomski rizik

Kretanje cene zlata usko je povezano sa makroekonomskim pokazateljima, posebno sa monetarnom politikom i kretanjem kamatnih stopa. U periodima rasta kamatnih stopa investitori se često usmeravaju ka finansijskim instrumentima koji generišu prihod kroz kamatu, što može smanjiti potražnju za zlatom. Takođe, stabilizacija globalne ekonomije može dovesti do smanjenja investicionog interesovanja za plemenite metale.

Valutni rizik

Tržište zlata funkcioniše dominantno u američkim dolarima, zbog čega promena vrednosti dolara može značajno uticati na realnu vrednost investicije. Jačanje dolara često dovodi do pada cene zlata izražene u toj valuti, dok slabljenje dolara može imati suprotan efekat. Ovaj rizik je posebno izražen kod investitora koji posluju u drugim valutama.

Rizik volatilnosti

Volatilnost tržišta zlata predstavlja rizik povezan sa intenzitetom promena cene u kratkim vremenskim intervalima. Iako volatilnost može stvoriti investicione prilike, ona istovremeno povećava neizvesnost tržišta. Analiza tržišnih kretanja pokazuje da faze naglog rasta često prate periodi korekcije, što zahteva pažljivo upravljanje investicionim pozicijama.

Psihološki rizik

Ponašanje investitora predstavlja značajan faktor u formiranju tržišne cene zlata. Emocionalne reakcije, kao što su strah od gubitka ili euforija tokom rasta cene, mogu dovesti do donošenja neracionalnih investicionih odluka. Psihološki rizik naročito dolazi do izražaja u periodima povećane volatilnosti tržišta.

Rizik likvidnosti i investicionog horizonta

Iako zlato poseduje visoku globalnu likvidnost, pojedini oblici ulaganja, poput fizičkog zlata, mogu imati ograničenu fleksibilnost u odnosu na finansijske instrumente. Pored toga, zlato ne generiše direktan prihod, što može predstavljati ograničenje za investitore koji traže stabilan novčani tok.

Opšti osvrt na investicione rizike

Analiza pokazuje da ulaganje u zlato zahteva sveobuhvatno sagledavanje različitih oblika rizika. Efikasno upravljanje investicionim portfolijom podrazumeva diversifikaciju ulaganja i prilagođavanje strategija investicionom horizontu i toleranciji rizika.

Razumevanje investicionih rizika ne umanjuje značaj zlata kao finansijskog instrumenta, već doprinosi realnijem sagledavanju njegove uloge u savremenom finansijskom sistemu. (Board of Governors of the Federal Reserve System, 2025)

Zaključak

Tržište zlata predstavlja jedan od najznačajnijih segmenata globalnog finansijskog sistema, pri čemu njegova vrednost zavisi od složenog međusobnog delovanja makroekonomskih, političkih i investicionih faktora. Rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da cena zlata tokom 2025. godine karakteriše izražena volatilnost, sa posebno značajnom tržišnom korekcijom u oktobru iste godine.

Analiza vremenskih serija tržišnih podataka ukazala je da je rast cene zlata tokom trećeg kvartala 2025. godine bio praćen povećanom investicionom tražnjom, dok je nagli pad cene sredinom oktobra nastao kao posledica realizacije profita investitora i prilagođavanja tržišta novim ekonomskim okolnostima. Uprkos kratkoročnoj nestabilnosti, cena zlata pokazala je relativno brz proces stabilizacije, što potvrđuje njegovu ulogu dugoročno stabilnog investicionog instrumenta.

Rezultati istraživanja potvrdili su da volatilnost predstavlja sastavni deo tržišnog ciklusa plemenitih metala i da kratkoročne korekcije ne moraju nužno ukazivati na promenu dugoročnog trenda kretanja cene zlata. Poseban značaj u formiranju tržišne vrednosti zlata imaju monetarna politika centralnih banaka, inflacioni pritisci, valutna kretanja i geopolitička nestabilnost, koji utiču na ponašanje investitora i investicione tokove kapitala.

Dobijeni rezultati ukazuju na značaj primene strategija koje podrazumevaju postepeno ulaganje kapitala i diversifikaciju investicionog portfolija, jer

takav pristup može doprineti smanjenju rizika u uslovima tržišne volatilnosti. Istraživanje potvrđuje da zlato i dalje predstavlja značajan instrument očuvanja vrednosti kapitala i stabilizacije investicionih ulaganja.

Ograničenja istraživanja odnose se na vremenski obuhvat analize i ograničen broj posmatranih makroekonomskih pokazatelja. Buduća istraživanja trebalo bi da uključe šire vremenske serije, analizu ponašanja institucionalnih investitora i detaljniju komparativnu analizu sa drugim finansijskim instrumentima.

Na osnovu sprovedene analize može se zaključiti da tržišne korekcije predstavljaju prirodan deo funkcionisanja tržišta zlata i da njihovo razumevanje može doprineti efikasnijem donošenju investicionih odluka i daljem razvoju teorijskih i praktičnih modela upravljanja finansijskim rizikom.

Literatura:

1. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2025). *Monetary Policy Report*. Preuzeto sa https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/20250620_mprfullreport.pdf
2. Dirk G. Baur, Brian M. Lucey. (2009). Is Gold a Hedge or a Safe Haven? *Journal of Financial Markets*. Preuzeto sa file://C:/Users/slobo/Downloads/ssrn-952289.pdf
3. Goldhub Professional investors. (2024). *Gold Demand Trends: Full Year 2024*. Preuzeto sa World Gold Council.: <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-full-year-2024>
4. John C. Hull. (2022). *OPTIONS, FUTURES, AND OTHER DERIVATIVES*. Harlow: Pearson. Preuzeto sa http://lib.ysu.am/disciplines_bk/2b66030e0dd4c77b2bda437f6c1e5e66.pdf
5. Kapital RS. (2025). *Specijalni izveštaji*. Preuzeto sa KapitalRS: <https://www.kapitalrs.com/analiza/specijalni-izvestaji/zlato-414038>
6. Robert J. Shiller. (2000). *Irrational*. Princeton: Princeton University Press. Preuzeto sa <http://www.library.fa.ru/files/Shiller2.pdf>

Abstract: Gold represents one of the most important investment instruments and is traditionally considered a safe haven for capital in periods of economic and political instability. However, modern financial markets are characterized by increased volatility, which is why there are frequent corrections in the price of precious metals. The aim of this paper is to analyze the movement of the gold price during the market correction in October 2025, with a special focus on the causes of the fall, the dynamics of recovery and the impact of macroeconomic factors on investment flows. The research is based on time series analysis of market data,

comparative analysis of financial indicators and case study method. The results indicate that gold price corrections are an integral part of the market cycle and do not necessarily indicate a long-term trend change. The paper contributes to the understanding of the behavior of the precious metals investment market and provides a basis for further research on the volatility of financial instruments.

Key words: *gold, volatility, investments, financial markets, macroeconomics.*

Assist. Prof. Alen Biskupović, PhD¹

THEATRE CRITIQUES BY FRANJO BARTOLA BABIĆ (1934 – 1943)

Abstract: *Through an analysis, synthesis and interpretation of newspaper articles available at the Newspaper Archive of the Museum of Slavonia, this paper will present valuable cultural and theatrological testimony in the form of drama and theatre critique by Franjo Bartola Babić published in “Hrvatski List,” a daily newspaper circulated in Osijek, in the period from 1934 to 1943. Existing at the end of an epoch of Croatian literary, journalistic and sociopolitical era, Franjo Bartola Babić’s theatre critique forms the essence of what was forty years in the making as far as Osijek-based theatre critics’ work is concerned. It would seem that, with his writing, Bartola Babić affirmed himself as rarely any of his predecessor critics from Osijek did, having synthesized in his theatre critique his knowledge, objectivity, the journalistic profession, and his love for the theatre. Consequently, his work represents valuable cultural heritage and a documentary testimony of the history of Osijek’s theatre, development of theatre critique and the social context of the time, handed down to the present and the future and offering a plethora of information about the activities of Croatian National Theatre in Osijek and the preferences of Osijek audiences.*

Key words: *Franjo Bartola Babić, “Hrvatski List,” Osijek, theatre critique, Croatian National Theatre.*

Introduction

It was Andreas Huyssen who noted that if we were to perceive memory as a personal and collective reality, we must understand that the past does not simply deposit itself into memory, but rather that we have to articulate it so that it may become a memory. *Remembrance as a vital human activity shapes our links to the past, and the ways we remember define us in the present. As individuals and societies, we need the past to construct and to anchor our identities and to nurture a vision of the future.* (Huyssen, 1995: 249) In this context, one must always keep in mind the ever-present risk of political, religious and governmental pressures, which might obstruct/modify/reinterpret the articulation of memory, effectively *erasing past from memory.* (Huyssen, 1995: 3) Seeing that it is important for any

¹ Academy of Arts and Culture in Osijek, Osijek, e-mail: alenbiskupovic@gmail.com

country to create a collective and national identity, an understanding of the past becomes necessary, and this is represented through history. For instance, governments create collective memories by erecting monuments, holding commemoration ceremonies, remembrance events. In the same way, we, scientists dealing with specific fields, have to create our own commemorations, monuments, and remembrances in order to better understand our own fields, create a present identity and a vision of the future, enabling in the process a future reinterpretation of the subject of our assessment.

Those were the reasons that prompted me to start my extensive research into the theatre critique of Osijek in the period from 1907 to 1945. Not one of the critics that wrote in Osijek's daily newspaper during that time - many though they were - never got their deserved place in the history of theatre or theatrology, despite the fact that their work promoted, questioned, shaped, mirrored and documented both the theatre as an institution and all its integral elements. Only two books have been published so far in the context of Croatian theatrology that attempted to synthesise - more or less successfully - the work of theatre critics. One of them was by Šime Vučetić, written from the communist ideological perspective (Vučetić, 1949), and the other was by Nikola Batušić. (Batušić, 1971) Both deal only with the theatre life of Zagreb. All other areas of Croatian drama and theatre critique remain unresearched, or have only been used selectively. Perhaps the best example is the renowned drama and theatre critic Ernest Dirnbach, (Biskupović, 2012: 111-127) who worked for "Hrvatski List/Glas" for thirteen years, and is only referred to in a negative context in all theatrological publications referencing him, owing to his negative attitude to Krleža (notably, this involved only four critiques, against a backdrop of an opus comprising more than two hundred writings). There is hardly ever any mention of any other critics.

This research was based on reading, classifying, comparing, synthesising and qualitatively and quantitatively analysing theatre critiques by Franjo Bartola Babić published in "Hrvatski List" in the period from 1934 to 1943, with those containing a critical judgement of the play being the basis of the analysis. The mentioned research methods will allow an insight into his attitude toward the theatre, dramatic work, play, ensemble, theatre management and the audience, and reveal the determinants of his aesthetics. This approach will produce completely new conclusions about the work of Franjo Bartola Babić, contribute to the research of critical thought, and complement the existing underlying literature. In addition to that, considering that memory is a phenomenon that is directly connected with the present, and our perception of the past is inevitably influenced by the present, which means that it constantly changes as such, (Elsner, 1994: 224-254) this paper

actually serves as a “representation” of a past time and a past work on the one hand, while on the other it creates cultural memory that is important for the preservation of cultural values, identity and the rich history of Osijek’s theatre and theatre critics. Thirdly, it offers an interpretation and sources gathered at a one point, opening them up for debate, so that one day someone else may verify or reinterpret them again as their sociological circumstances change.

Biography

Franjo Bartola Babić was born in Babina Greda on 19 December 1908. He finished elementary school in Zemun and grammar school in Vukovar and Vinkovci. After he completed his education, he found a job in Osijek as a journalist for the “Hrvatski List” newspaper, where he first wrote in the capacity of court and sports reporter, theatre critic, and editor of the town column, finally advancing to the position of editor-in-chief, which he held from 1941 to 1944.

He wrote poems, short comedy stories, novellas, anecdotal stories depicting rural life and the life of Šokci, plays for the common folk, one-act plays and sketches for amateur culture and art societies of Osijek (*Lipa, Lira* and *Šokadija*). (Tomić&Rem, 2003: 452) He was a member of the *Croatian Writers' Association* and the *Association of Croatian Theatre Volunteers*. Besides his primary newspaper, he also wrote for “Novo Doba,” “Hrvatski Zagorac”, “Hrvatski Narod” and “Novine.”²

He gained popularity in Osijek based on his writings *Pisma čiče Grga Grginog iz Grgina* (*Letters of Mr. Grga Grgin of Grgino*) and *Narodni kalendar* (*People’s Calendar*), which were published in “Hrvatski List”. His comedy *Općinski načelnik* (*Municipal Mayor*) (1937) and his play for the common folk *Graničarska ljubav ili Ivka* (*Love at the Frontier, or Ivka*) (1944) were performed in Osijek, and he also wrote a novel depicting rural life of Slavonia, titled *Vjerna zemlja* (*The True-Hearted Land*) (1943). He moved to Zagreb in 1944, where he wrote for “Hrvatski Narod” and “Novine” newspapers.

Fleeing from the partisans in May 1945, he retreated toward Dravograd with the forces that defended Croatia, only to lose his life on 15 May 1945 near Maribor.³

² *Franjo Bartola Babić*. <http://povijest.net/v5/zivotpis/hr-zivotopisi/2010/franjo-bartola-babic/> (7 July 2012)

³ Ibid.

Theatre critique by Franjo Bartola Babić

After Ernest Dirnbach plotted the way to theatre critique (Biskupović, 2011: 111-127) in “Hrvatski List”, it can only be noted that the newspapers and the editors treated Bartola Babić and his texts with great respect, just like at the time of Ernest Dirnbach. Theatre critiques were published on regular basis, and the available space was placed at their disposal. The critiques were also structurally clearly separated from other articles by way of a large heading that caught the eye with its bold font.

The number of Bartola Babić’s published critiques varied both in number and publication continuity, which is actually logical because at the time when he began his writing (in 1934), “Hrvatski List” was dominated by Ernest Dirnbach as the main drama critic. Only after 10 April 1941 did Bartola Babić get to have his critiques regularly published, with Dirnbach having been deported to Jasenovac concentration camp due to his Jewish background. In this context, his sporadic publications appeared between 1934 (the first one) and 1941. After 1941, Bartola Babić wrote regularly until 1943, when he moved to Zagreb.

At the time of his departure, war conflicts escalated and the situation in Osijek got increasingly difficult – the city was faced with bombings by Anglo-American allies, food and water shortages, power outages. In 1944, the newspaper published the announcement of restrictions in the consumption of electricity, which resulted in the theatre being shut down,⁴ while on 13 April 1945, just before the collapse of the newly-established state, a brief notice was published about the theatre being closed until further notice, *due to technical reasons*, as stated in the article.⁵ Over those five years of his work, Bartola Babić left a mark by regularly writing about the activities of the Croatian National Theatre in Osijek. He wrote his last critiques in 1943, and those dealt with Götz’s *Ingeborg*, Ogrizović’s *Hasanaginica* (*The Mourning Song of the Noble Wife of the Hasan Aga*) and Shaw’s *Morocco*.

He signed his critiques with his initials, F.B. or B.

Structure of Franjo Bartola Babić’s theatre critiques

By the time when Bartola Babić was active, the journalistic profession in Osijek had become a fully affirmed field. Newspapers, as well as their journalists, both reached a high level in all fields: newspaper structure, graphic design, regular columns and reporting style. Seeing that by the time

⁴ *Iz Hrvatskog narodnoga kazališta*. “Hrvatski List”, No. 278, Osijek, 30 November 1944, p. 4.

⁵ *Hrvatsko narodno kazalište*. “Hrvatski List”, No. 76, Osijek, 13 April 1945, p. 3.

Bartola Babić started writing, drama critique in Osijek's daily newspapers had already formulated its more or less predominant structure, through the evolution and development of critical thought (which involved the work of Ivan Krstitelj Švrljuga, Dragan Melkus, Ernest Dirnbach, Ivan Krnić, Josipa Glembay and his other predecessors), the structure of his work generally overlapped (with minor discrepancies) with the works of the above-mentioned Ernest Dirnbach, Dragan Melkus, Josipa Glembay and others.⁶

Bartola Babić wrote in a clear, easy-to-understand style, with a predefined and recognisable structure that allowed the readers to find introductory information about the author, the dramatic work, previous performances, a brief summary of the content with an analysis of the piece, together with a reference to directing methods, actors' performance, translation, scenography and, as a final note, a mention of the size of the audience and his assessment of the audience's satisfaction with what they saw. His style corresponded to the already well tried-out combination of the publicistic and the professional, theoretical, a way of writing that was sure not to overwhelm or put the reader off. At times when he may have exaggerated with his long-winded introduction, the clear structure still enabled the reader to simply skip the part they were not interested in and read only that which they found interesting.

Dramatists

Thoughts on relevance, the drawing of conclusions or simply familiarizing the reader with the dramatist is what makes the central element of Bartola Babić's theatre critique. This element of structure is most pronounced in critiques dealing with the classics, such as Shakespeare's or Goethe's, critiques of popular contemporary authors (Bergman, Pirandello)

⁶ Alen Biskupović, "13 godina djelovanja Ernesta Dirnbacha – kazališnog kritičara Hrvatskog lista (1929. – 1941.)," *Krležini dani u Osijeku 2010. – Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari*, (Ed. Branko Hećimović), Zagreb - Osijek: Department of History of Croatian Literature, Theatre and Music of the Croatian Academy of Sciences and Arts; Croatian Theatre History Section, Croatian National Theatre in Osijek; Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, 2011, pp. 111-127; „Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917.” in: *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. – Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – Volume 2*, Department of History of Croatian Literature, Theatre and Music of the Croatian Academy of Sciences and Arts; Croatian Theatre History Section; Croatian National Theatre in Osijek; Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, 2012; “Devet godina djelovanja Josipe Glembay – kazališne kritičarke Slavonische Presse od 1905. do 1913.” in: *Zbornik radova I. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa Kultura, društvo, identitet – europski realiteti*, Culturology Department; J. J. Strossmayer University; Institute of Social Sciences Ivo Pilar; Osijek-Zagreb, 2015.

or in those dealing with dramas written by Croatian dramatists (Šenoa, Ivakić, Budak). His critique of Shakespeare's *Hamlet* given in 1942 began with the following words: *Dramatic literature developed gradually in Europe over the course of 2500 years, dating back to the ancient Greek dramatic poets Aeschylus and Sophocles, but there has not been anyone in those twenty-five centuries whose dramatic creation and portrayal of human character reached such heights as was the case with the ingenious dramatist William Shakespeare. In this he remains unrivalled, and if one were to consider the fact that Shakespeare appeared at a time that followed after a long period of very limited dramatic production during the Middle Ages, which never went beyond religious plays, structured based on a fixed pattern and mostly restricted to the staging of so-called mystery plays, the content of which was drawn from the scripture or from the lives of saints – in that light, Shakespeare has to be seen as a true pioneer of the modern drama, who struck foundations for contemporary dramatic production in a way that still serves as a model for all dramatists.*(Hamlet, 1942: 14)

This first structural part of the critique, albeit important for readers because it gives them basic information about the dramatists, reminds them of their significance and refers to their value, as something that one must see in theatre, is in fact only an introduction to an even more important and often sizeable section - which involves the positioning of the dramatist and the drama in a sociopolitical context. For example, in his critique of Stodola's *Tea at Mr. Senator's* (Slovak: Čaj u pána senátora), he wrote: *Tea at Mr. Senator's is a witty satire of a past political circumstance from a time of false and corrupt democracy, one that has already been done away with by the fighters for a new order in Europe. This is precisely why this comedy of Stodola's is now more topical than ever. Seeing it, we are reminded of a time a few months back in the past, when we saw the same unhealthy situation in our own country as it used to be found in Slovakia, one that allowed schemers, party members, the corrupted and the incompetent sit in prominent positions, exploiting the people and enjoying the free ride on their backs...*⁷

Franjo Bartola Babić's critiques are also characterised by their presentation of the context in the sense of literary theory, which he often additionally enriched by explaining and presenting the development of the relevant literary movement, like the time when, writing about Strindberg's *The Father* (Swedish: Fadren), he addressed Strindberg's literary development: *At that time, literature was blooming in Sweden, cultural life became richer, and young authors became part of a powerful movement drawing toward the aspirations of modernist literature that we saw in*

⁷ F.B., Čaj kod gospodina senatora. "Hrvatski list," No. 281, Osijek, 10 October 1941, p. 18.

western Europe at the time. Strindberg underlined that, at the time, when a Swede got new ideas via Kristiania he had to keep the net weight, and leave out the Norwegian tare weight. Many young writers succumbed to that strong Norwegian influence. However, Strindberg rose above them as a genius, seeking his own path, his own expression, without mimicking Norwegian role models. He discusses Zola's naturalism with criticism and finds that Zola went too far in that sense...(Otac, 1942: 14) Constructing further his presentation of Strindberg, Babić continued by pointing to the different evolutionary stages in Ibsen's development, rounding up the whole story by attempting to indicate some similarities in the works of Strindberg and Ibsen. He often also directly or indirectly quoted renowned theorists, historians and literary writers, demonstrating the theoretical background of his critiques, going as far as even giving precise information about works from which the citation came, for instance *Slike iz povijesti engleske književnosti (Images from the History of English Literature)* by Vladoje Dukat, *Criticism and Interpretation* by Thomas Carlyle, or *The History of World Theatre (German: Weltgeschichte des Theaters)* by Joseph Gregor.

In his extensive critiques, he most often gave an analysis of the dramatic work itself (a shorter analysis when the plays were deemed less valuable, and a longer one when they were more valuable), which he did in order to point out its qualities and shortcomings, sometimes to compare it to the works of other dramatists, and other times to explain the success or failure of actors that he thought depended on the play itself. One such example can be an excerpt from the critique of Götz's comedy *Ingeborg*: *Kurt Götz writes dialogues with skill, at times even with humour, bringing something new, something of his own into the piece, but Ingeborg as a comedy nevertheless fails to satisfy the audience. There is a sense that this play lacks something. The plot often departs from comedy and gets closer to drama, in the narrower sense of that word, and there is really no true gradation. Finally, the play does not even have a moral that would make the culmination interesting and ultimately achieve the purpose of comedy. The audience eagerly anticipates the culmination and the denouement, but the author satisfied himself mostly with dialogue between drunken rivals, which sometimes does appear comical, causes laughter, but does not withstand any stricter literary criticism.* (Ingeborg, 1942: 16)

As far as dramatists are concerned, Franjo Bartola Babić had no special preferences for any of them in particular. His praise was directed both at recognized authors and at those that his analysis revealed as showing potential, but at the same time, he never refrained from pointing out their shortcomings either, or from giving negative critiques for works of low value. What stands out is his enthusiasm for Croatian dramatists, which at some quantitative scale of the words and the sometimes-borderline

Romanticist figures of speech used seems really great, but at the same time he finds equal fascination in Strindberg and Shakespeare, only somewhat toned-down. One such example can be given by citing a few lines from his critique of Šenoa's *Kletva (The Curse)*: *To relive on stage any important part of Croatian ancient history, to resurrect people and bring back events from centuries of Croatia's arduous fight for freedom, is to clearly show to the audience how Croats fought for centuries for the right to their own state and their greatest ideal: the re-establishment of an independent and free state that was first created over a thousand years ago. History, written in the bloody swords of our ancestors, teaches us that our past is a grand and glorious one, and our finest authors showed and acclaimed that glory through their works...*(F.B., 1942: 14)

It is only when it comes to genre that Franjo Bartola Babić showed certain preferences, and these were for comedy. As far as comedy is concerned, he invested even more effort into reflection on and analysis of the genre itself. In his critiques, he often underlined how challenging it is to write comedies: *However, writing comedies is not easy. The fact remains that there are very few good comedies. On top of all the skills that a dramatic writer has to possess, a comedy writer has to also have a sense of humour, a feeling for satire and for the comical, an ability to portray humorous characters, create comical situations, unusual plots and denouements.* (F.B., 1941: 22) By looking into the genre of comedy, he points to the problems of foreign comedies, considering the context and the socio-political situation: *Just like humour is not the same in all nations, neither are the works of their comedy writers the same, nor can they be. Each nationality has a humour that is specifically theirs, and these national traits in terms of a sense of humour are instilled also in those peoples' comedists and humourists. This is why we are often unable to fully comprehend the humour of other nationalities, to get the true sense of that humour and a more accurate judgement of the value of its effect.* (Ingeborg, 1943: 16)

It is also indicative that he does not deny comedy its value, but rather places it side by side with that of drama, noting its social significance and worth: *If the purpose of comedy were only to entertain the audience and make it laugh, its value could not be equated with that of drama, which deals with certain problems and shows human hardship in a way that is serious. Such comedy would be nothing more than a means to entertain, the likes of artistically worthless farse or shallow comedy, where the author relies on cheap comedy elements. Accomplished, true comedists attempt not only to make the audience laugh but also to be of use to human society by pointing a finger at its flaws.* (F.B., 1942: 15)

Though it seems in this context that he does not approve of the so-called *Kassestücke*,⁸, with his sensibility of a pragmatic for all the categories of theatregoers and for the way the theatre functions, Babić justifies the existence of these types of pieces as well. He is also aware of the financial implications that come with the staging of only grand, serious works, but also of the existence of a “wider audience” that does not have a developed sense of the artistic: *There are not many theatres that can afford to show nothing by high literature works, because most theatregoers hope to find nothing more than entertainment in the theatre, and the easiest way theatres can provide this is by opting for a Kassestück, a light comedy or pure farse that caters to the wider audiences. At this grim day and age, this is not completely without value. People spend two or three hours there and have a good laugh...* (F.B., 1942: 15)

Franjo Bartola Babić never retells the contents of the piece literally. When presenting the story, he uses the technique in which, after a few introductory words about the dramatist, the context, analysis of the drama, and so on, he moves on to the contents, by presenting them in the form of a dramaturgical analysis – an analysis of the main topics of the piece and its motivations, which he later explains further through an analysis of the actors’ performance. One such example is his critique of Hauptmann’s drama *Before Sundown* (German: *Vor Sonnenuntergang*), where he noted as follows: *In his play Before Sundown Hauptmann showed on stage an interesting conflict between a father and his children, raising the question whether the children, in their egoism that sometimes emerges for purely materialistic reasons, have the right to ask their aged, widowed father to sacrifice his own happiness for their sake and give up on the last few joys he still has in his life.* (F.B., 1942: 14) This would imply that, in order to understand the contents, one must necessarily read the entire critique. What appears here as a negative characteristic is the fact that he only rarely noted which actor played which character, or that he made note of that only with respect to the main roles, making it hard to discern who played which role, considering that he did not provide classic contents with the names of characters and actors.

⁸ Farses and comedies without any artistic value were referred to as *Kassestücke* (in German: *Kasse* - cash desk, *Stück* – piece). This term was used in newspapers published in Osijek after the end of 19th century, referring to performances given by various travelling troupes, characterised by coarse comedy, acting silly and stupid, which was a way of catering to the tastes of the audience that loved such pieces at a time of an underdeveloped theatre life. Seeing as they had no artistic value, they were staged quickly and required little investment, thus cashing in pure and quick profit for the troupes.

Directors

Unlike his Osijek-based predecessors, Franjo Bartola Babić paid great attention in his critiques to the directing (which is only logical because theatre art had been developing in Osijek for about forty years by that time). By commenting on that immediately after his extensive analyses of the dramatist and their work, and before the analysis of actors' performance, he showed that he understood the importance and interconnectedness of all elements that make up the final product - the performance on the stage. Although these were not some grand analyses in terms of dealing in detail with the dramatist or the piece, it is very important that Bartola Babić was aware of the director and his function. He never failed to comment on the directing, no matter how "insignificant" the piece was; the comment may have been smaller in that case, but it was never missing. In this context, his comment on the directing would mostly be from the aspects of the shortcomings or qualities of the dramatic work or dramatization: *Dubravka requires very careful directing. The piece is in fact simple, without any real dramatic plot, but seeing that it has been reduced to a single act (out of three in the original source), there was a reduction of scenes and characters, which meant that certain scenes needed to be carefully treated in terms of directing and acting, so as to avoid that some actors' performances appear merely declamatory or to bring them into harmony with one another and with the development of the storyline. Mr. Fotez's directing was a resounding success. The audience followed the storyline of the pastoral in one breath and enjoyed both the wonderful verses, spiced with numerous sentences and witty jokes, and the beautiful, dynamic scenes that, despite being romantic, seemed completely natural. The folk costumes and the language used, combined with very tasteful stage design, provided for a true "local colour".* (F.B., 1941: 18-19)

It is important to note at this point that Bartola Babić also dealt with problems and successes of the theme and the dramaturgy of the piece, using this as another aspect from which to discuss directing and actors' performance, for instance in his critique of Strozzi's dramatization of Budak's *Ognjište (The Hearth)*: *As a dramatist, Strozzi limited himself in his work mostly to the destinies of two characters: Anera and Blažić. Apart from these two characters, the stock characters Lukan, Manda and Joso were also well depicted. But there is a whole series of excellent stock characters in the novel, who are members of three families. (...) There is joy, there is bright and vivid imagery in the sets, and the artist did not scrimp on that. In Strozzi's dramatization that is treated as a tragedy and limited only to Anera and Blažić, we see the use of darker colours, which produce a harsher effect. It is a pity, a real pity, that Mr. Strozzi failed to portray, even in a single set,*

the brotherly love between Luksan and Zekan, as was so beautifully done by Mr Budak. This would best show the love our peasants have for the community hearth, which is actually the point of the entire piece. We believe that it would have been better if, instead of the closure, Strozzi wrote a fifth act, because in that brief closure he could not summarise and really show the actually much more extensive and psychologically better motivated end we find in the novel. (F.B., 1942: 16-17)

Evidently competent, Bartola Babić followed the directing procedures from one performance to the next, and was known to refer to the directing of some other previous pieces, comparing the differences in the way they were directed: *The tragedy was directed by Mr. Slavko Leitner. He staged it in a classical, simple and likeable way, because that was the only way one could highlight all the poetic beauty of Romeo and Juliet, where the director does not have the possibility – as is the case, for instance in A Midsummer Night's Dream – to use his knowledge and imagination to create, with the help of various technical aids, a piece with grandiose stage effects. This is precisely why we have not seen in this play the ingenious Reinhardt-style boldness in the directing and stage design, which is normally something Mr. Leitner is very versed in. (F.B., 1937: 14)* He did not refrain from pointing to any flaws in the directing, either, and while he may praise it in general, he would still point to small details that could be corrected by the next performance. His making of such comments was not an ill-intentioned effort to find the tiniest flaw; instead, he tried to say something only when he believed there was good reason to do so. *Mr. Aco Gavrilović's direction has to be criticised for the failure to breathe more life into the scenes in front of the tavern in the third act, and apart from that, the songs, music and the circle dance should have been infused with more of the temperament of the Šokci. The actors' accent was poor and did not correspond with the Ikavian dialect of Slavonia, whereas the costume comprised of completely mismatched combinations... (F.B., 1942: 14)*

Scenography

It is indicative that Bartola Babić, unlike other critics who wrote for newspapers published in Osijek, also mentioned scenography. He did not comment on it in too many words, nor did he go into any analysis as to its tasks and procedures, but he was nevertheless aware of the scenography as an important element in the totality of the performance, restricting his critique in this regard to nothing but words of praise: *The technical side of the work on the stage was brilliantly done, despite the small size of the stage of the theatre in Osijek, having achieved wonderful stage effects by different stage lighting and by projecting images onto the backdrop of the stage. (...) In this*

he received much help from the scenographer, Mr. Đuro Petrović and the theatre's technical staff. (F.B., 1942: 8)

Actors

In his critiques, Bartola Babić paid a considerable attention to the actors' performance as well. In this context, Bartola Babić did not follow the development of individual actors (he would sometimes merely underline that it might have been their best role yet) and he also refrained from detailed analyses of the first performances by young actors/actresses, which was one of the main and inevitable elements in the structure of his predecessors' critique. Unlike his predecessors, with him we do not see any romantic praise of the actors' performance, which in others were borderline poetic at times. Bartola Babić was simple in his praise, if praise was to be given, and if that was not the case, he would simply draw attention to the shortcomings he found. In doing so, he did not make any sharp comments, but offered instead simple, objective, one might even say cold statements to that effect. It is far from him not appreciating the actors, it is just that unlike the previously characteristic, sometimes even ecstatic tone of theatre critique, Bartola Babić came off much calmer and milder – and this was a feature recognisable in all the elements of his critiques.

Speech, voice and a mastering of the lines were three elements of acting that he paid the most attention to, and to which he would always dedicate a line or two. He often criticised actors' diction, their voice being too quiet and not reaching the last theatre rows, or the occasional revealing of local accents of actors who came to Osijek from other regions. *Purity of language is something that should be paid more attention to. One actor constantly kept distorting the word "would". The word "where" was also mispronounced, as was the word "employee", which is not pronounced in Croatia the way some actors pronounced it. (One should not find too much fault with them for the latter, seeing that the actors who work in the theatre in Osijek hail from different regions, and used to be active on other stages, where words are pronounced differently).* (F.B., 1937: 15) What bothered him the most was the fact that actors did not always know their lines, which exposed the audience to constant interventions by the prompter, which disrupted the flow of the performance and broke the illusion being created at the stage: *As a romantic couple, Mrs. Asja Vuković – Gligo and Mr. Milan Miljuš functioned very well together, but for Mr. Miljuš's excessive reliance on the prompter and his occasional slips of uncertainty in speaking, which is a great issue in comedies of this type, where the dialogue is very funny and must flow smoothly in order to achieve the right effect.* (F.B., 1942: 12)

He had little understanding for situations when actors failed at speaking different dialects, and he often pointed out this issue: *It should also be noted that some actors do not know how to accentuate dialectal words, so it would be better if they used the accent found in literary language, and to leave only the Ikavian dialect for some local colour, because when a word is given an improper accent, it is spoilt and sounds awkward.* (F.B., 1942: 31)

He judged the actor's performances mostly from dramaturgical aspects of the piece, so he often underlined in advance the difficulty of the role that a certain character brought for the actor/actress, or made note of the fact which role was more difficult owing to the character depicted in the original. He made the following comment on the performance of Mica Gavrilović in Strindberg's *The Father*: *As far as her character is concerned, Mrs. Mica Gavrilović was truly prototypical. Here she gave a wonderful example of how it is possible, without too much gesticulation or exaggerated facial expressions, to beautifully portray a type of woman who, despite her cold Northern demeanour, plotted hellish schemes against her husband. Mrs. Gavrilović's performance was very suggestive and Laura is definitely one of her best roles. Her acting emphasised, in a subtle and unobtrusive fashion, the antagonism experienced by a woman in the battle of the sexes, and her faith in believing that she would prevail and win.* (F.B., 1942: 14)

He paid the most attention to the leading roles, so his comments on them were the most extensive, and always came intertwined with the character's motivation and actions in the storyline: *Mrs. Zlata Nikolić portrayed Giga Barićeva with much honesty in her relationship with Marko, underlining all the tenderness, devotion and loyalty to a man who nevertheless treats her with brutality and with barefaced egoism of a brute male, a jealous husband the likes of which we see in Othello, and a true Doubting Thomas. All the transitions and momentary shifts in conversation with her husband were portrayed by her in all the nuances, with all the details that an actor can create, with her really experiencing both the happy moments occurring in those times when Marko Barić happened to be in a good mood, giving hope for a happy end, and the subsequent painful twists that require the intuition of a tragedy actress to be recognised. The differences between the idea of love in the minds of a man and a woman, which actually lead to a disaster, were shown well. Mrs. Nikolić's role was the result of careful preparation on the part of this accomplished actress, whose versatility and successful performances have brought her among the ranks of champions of drama in our theatre.* (F.B., 1941: 22)

Attitude toward the theatre and the audience

One will not find constant battles and comments about the use of Croatian language in the theatre in Bartola Babić's critiques, as was the case with all his predecessors. He did mention that now and then, but more as a casual comment than as a constant expression of ideological beliefs. This attitude seems logical and justified, just like his position about not writing praise about actors' performance. When Bartola Babić wrote his critiques, the theatre had been active for about thirty years already and it had overcome the "childhood maladies" that plagued it in its beginnings. Moreover, he refrained from numerous discussions and conflicts that were found in the works of earlier critics. The latter was most probably due to the political repression of the government of the Independent State of Croatia directed at anyone who did not share the same opinion in any aspect of publishing, and to the fact that the two main opposition newspapers ("Die Drau" and "Slavonische Presse") were no longer published.

Conclusion

Existing at the end of an epoch of Croatian literary, journalistic and sociopolitical era, Franjo Bartola Babić's theatre critique forms the essence of what was forty years in the making as far as Osijek-based theatre critics' work is concerned. Based on everything described above, his theatre critiques could be regarded as the peak of evolution of theatre critique in Osijek, because the critic finally focused on all the elements of performance and analysed them and presented them to the readers based on a strategically thought-out plan. Another characteristic of Franjo Bartola Babić was that his style of writing was publicistic with a hint of the theoretical, but one that refrained from using complex or complicated language so as not to demotivate the readers or make the text hard to understand; instead, he remained within the boundaries of the publicistic style and vocabulary.

Moreover, he did not give advice from the perspective of an expert, nor did his critiques reveal any extreme elements of ideology. This enabled his critiques to serve multiple functions for the readers –he provided them with an insight into the contextual determinants that the reader can compare to their own time and circumstances, as well as the underlying literary theory needed to understand the character and the theatre piece itself, together with an insight into the development of the pertinent literary movement, all supplemented by citing and referencing expert, theoretical and historical literature. Apart from the foregoing, the objective of this kind of a technique is to familiarise the audience with the literary sources and to motivate people to go to the theatre.

A positive aspect of his theatre critique is that it also deals with directors and scenography, demonstrating that he understood the totality of the theatrical art form and the interaction of all the elements necessary for development of performing arts. He is rational and non-exclusive in all aspects of social activity of the theatre. He is aware of the fact that a theatre cannot survive on pure art alone and that the audience is not a homogeneous mass, making it necessary to stage even worthless farses in order to ensure a financial boost and to cater to all audiences. It is indicative that his critique was devoid of any references to the moral or educational function of the theatre in the society, which his predecessors were practically forced to include, making them lose the space and concentration required to analyse the artistic elements of the performance. At his time, people demanded more from all those elements. The time when it took years to correct the same mistakes in fear of jeopardizing the audience's favour for the town celebrities – the actors, was over.

Things that could be conditionally perceived as negative were elements imbued with patriotism when he spoke of Croatian dramatists, a lack of the element of contents of the piece, a failure to reference actors together with the characters they played, and the fact that he often refrained from analysing less famous pieces.

It would seem that, with his writing, Bartola Babić affirmed himself as rarely any of his predecessor critics from Osijek did, having synthesized in his theatre critiques his knowledge, objectivity, the journalistic profession, and his love for the theatre. As a result, his work represents an enduring documentary testimony of the ephemeral theatrical art form that offers a plethora of information about the activities of Croatian National Theatre in Osijek and the preferences of Osijek audience.

Bibliography:

1. Franjo Bartola Babić. <http://povijest.net/v5/zivotpis/hr-zivotopisi/2010/franjo-bartola-babic/>
2. Iz Hrvatskog narodnoga kazališta. "Hrvatski List," No. 278, Osijek, 30 November 1944.
3. Hrvatsko narodno kazalište. "Hrvatski List," No. 76, Osijek, 13 April 1945.
4. F.B., Hamlet. "Hrvatski List," No. 272, Osijek, 17 November 1942.
5. F.B., Čaj kod gospodina senatora. "Hrvatski List," No. 281, Osijek, 10 October 1941.
6. F.B., Otac. "Hrvatski List," No. 242, Osijek, 13 October 1942.
7. F.B., Ingeborg. "Hrvatski List," No. 11, Osijek, 14 January 1943.

8. F.B., Praizvedba Kletve. "Hrvatski List," No. 234, Osijek, 3 October 1942.
9. F.B., Prva ljubav. "Hrvatski List," No. 316, Osijek, 15 November 1941.
10. F.B., Ingeborg. "Hrvatski List," No. 11, Osijek, 14 January 1943.
11. F.B., Oporuka njegove milosti. "Hrvatski List," No. 236, Osijek, 6 October 1942.
12. F.B., Bučna ljubav. "Hrvatski List," No. 248, Osijek, 20 October 1942.
13. F.B., Pred zalazkom sunca. "Hrvatski List," No. 284, Osijek, 1 December 1942.
14. F.B., Svečana predstava Dubravke. "Hrvatski List," No. 274, Osijek, 3 October 1941.
15. F.B., Premijera Ognjišta. "Hrvatski List," No. 11, Osijek, 13 January 1942.
16. F.B., Romeo i Julija. "Hrvatski List," No. 54, Osijek, 23 February 1937.
17. F.B., Proslava 35 – godišnjice našega kazališta. "Hrvatski List," No. 300, Osijek, 19 December 1942.
18. F.B., Hrvatska praizvedba Goetheovog Fausta. "Hrvatski List," No. 65, Osijek, 17 March 1942.
19. F.B., Eksperiment profesora Ewansa. "Hrvatski List," No. 121, Osijek, 4 May 1937.
20. F.B., Milijunašica. "Hrvatski List," No. 61, Osijek, 12 March 1942.
21. F.B., Naše selo. "Hrvatski List," No. 120, Osijek, 24 May 1942.
22. F.B., Otac. "Hrvatski List," No. 242, Osijek, 13 October 1942.
23. F.B., Bez trećeg. "Hrvatski List," No. 287, Osijek, 16 October 1941.
24. Nikola Batušić, Hrvatska kazališna kritika, Zagreb: Matica Hrvatska, 1971.
25. Alen Biskupović, "13 godina djelovanja Ernesta Dirnbacha – kazališnog kritičara Hrvatskog lista (1929. – 1941.)," "Krležini dani u Osijeku 2010. – Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari, (Ed. Branko Hećimović), Zagreb - Osijek: Department of History of Croatian Literature, Theatre and Music of the Croatian Academy of Sciences and Arts; Croatian Theatre History Section, Croatian National Theatre in Osijek; Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, 2011.
26. Alen Biskupović, "Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917." in: Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. - Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – Volume 2, Department of History of Croatian Literature, Theatre and Music of the Croatian Academy of Sciences and Arts; Croatian Theatre History Section; Croatian National Theatre in Osijek; Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, 2012.

27. Alen Biskupović, "Devet godina djelovanja Josipe Glembay – kazališne kritičarke Slavonische Presse od 1905. do 1913." in: Zbornik radova I. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa Kultura, društvo, identitet – europski realiteti, Culturology Department; J. J. Strossmayer University; Institute of Social Sciences Ivo Pilar; Osijek-Zagreb, 2015.
28. John Elsner, "From the Pyramids to Pausanias and Piglet: Monuments, Travel and Writing," Art and Text in Ancient Greek Culture, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
29. Andreas Huyssen, Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia, New York: Routledge, 1995.
30. Helena Sablić Tomić and Goran Rem, Slavonski tekst hrvatske književnosti. Matica Hrvatska, Zagreb 2003.
31. Šime Vučetić, "O našoj dramsko-kazališnoj kritici," Hrvatsko Kolo, No. 1, 1949.

Apstrakt: *Kroz analizu, sintezu i interpretaciju novinskih članaka dostupnih u Arhivi novina Muzeja Slavonije, ovaj rad će predstaviti vrijedna kulturna i teatrološka svjedočanstva u obliku dramske i pozorišne kritike Franje Bartole Babića objavljene u „Hrvatskom listu“, dnevnim novinama koje su cirkulisale u Osijeku, u periodu od 1934. do 1943. godine. Postojeća na kraju epohe hrvatske književne, novinarske i društveno-političke ere, pozorišna kritika Franje Bartole Babića čini suštinu onoga što je četrdeset godina nastajalo kada je u pitanju rad osiječkih pozorišnih kritičara. Čini se da se Bartola Babić svojim pisanjem afirmisao kao rijetko koji od njegovih prethodnih kritičara iz Osijeka, sintetizujući u svojoj pozorišnoj kritici svoje znanje, objektivnost, novinarsku profesiju i ljubav prema pozorištu. Shodno tome, njegovo djelo predstavlja vrijedno kulturno nasleđe i dokumentarno svjedočanstvo o istoriji osječkog pozorišta, razvoju pozorišne kritike i društvenom kontekstu tog vremena, prenijeto sadašnjosti i budućnosti, nudeći mnoštvo informacija o aktivnostima Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku i preferencijama Osječke publike.*

Ključne riječi: *Franjo Bartola Babić, „Hrvatski list“, Osijek, kazališna kritika, Hrvatsko narodno kazalište.*

Doc. dr. sc. Sanja Kanisek, mag.med.techn.¹
Klara Kanisek²

ULOGA MEDICINSKIH SESTARA/TEHNIČARA U EDUKACIJI PACIJENATA O SIGURNOM KORIŠTENJU ZDRAVSTVENIH INFORMACIJA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Apstrakt: Digitalne tehnologije i društvene mreže značajno su promijenile način na koji pojedinci pristupaju zdravstvenim informacijama. Platforme poput Facebooka, Instagrama, TikToka i YouTubea omogućuju brz i jednostavan pristup raznovrsnim sadržajima o zdravlju, uključujući informacije o simptomima, liječenju i iskustvima drugih korisnika. Iako takav digitalni pristup može pridonijeti većoj informiranosti i osnaživanju pacijenata, on istodobno nosi značajne rizike povezane s prisutnošću netočnih, nepotpunih i pseudoznanstvenih informacija koje se često šire brže od provjerenih sadržaja. Algoritmi društvenih mreža dodatno potiču širenje senzacionalističkih objava, čime se povećava izloženost zdravstvenim dezinformacijama i informacijskoj preplavljenosti. U središtu sigurnog korištenja zdravstvenih informacija nalazi se digitalna zdravstvena pismenost, koja obuhvaća sposobnost pronalaženja, razumijevanja, kritičke procjene i primjene zdravstvenih informacija iz digitalnih izvora. Niska razina digitalne zdravstvene pismenosti povezana je s većom sklonošću samodijagnosticiranju, samoliječenju i smanjenim povjerenjem u zdravstveni sustav. U tom kontekstu medicinske sestre/tehničari imaju ključnu edukacijsku ulogu, jer kroz neposredan i kontinuiran kontakt s pacijentima mogu prepoznati utjecaj online sadržaja na zdravstveno ponašanje. Rad naglašava važnost edukacijskih intervencija koje uključuju individualno savjetovanje, grupne edukacije, primjenu metoda za provjeru razumijevanja te razvoj praktičnih alata za procjenu vjerodostojnosti zdravstvenih informacija. Jačanjem digitalne zdravstvene pismenosti pacijenata medicinske sestre/tehničari doprinose sigurnijem korištenju društvenih mreža i kvalitetnijoj zdravstvenoj skrbi u digitalnom okruženju.

Ključne riječi: pacijenti, digitalna zdravstvena pismenost, zdravstvene informacije, društvene mreže.

¹ Fakultet za dentalnu medicinu i zdravstvo Osijek, Dom zdravlja Osječko-baranjske županije, Odjel za kvalitetu, Osijek, e-mail: sanja.kanisek@gmail.com

² Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Osijek, e-mail: klara.kanisek@gmail.com

Uvod

U posljednjem desetljeću došlo je do temeljne promjene u načinu na koji se zdravstvene informacije kreiraju, dijele i koriste u svakodnevnom životu. Internet, a osobito društvene mreže (npr. Facebook, Instagram, TikTok, YouTube) omogućili su pacijentima brz pristup velikoj količini informacija o zdravlju - od objašnjenja simptoma i prikaza postupaka liječenja do iskustava drugih korisnika, savjeta o prehrani, suplementima i tzv. "kućnim tretmanima". Takav "digitalni pristup zdravlju" često je privlačan jer je sadržaj dostupan 24 sata dnevno, često je besplatan, prezentiran jednostavnim jezikom i oblikovan tako da pruža dojam brzog i jasnog odgovora na zdravstvene dileme (1- 3).

Međutim, dostupnost informacija ne znači i njihovu kvalitetu. Sadržaji o zdravlju na društvenim mrežama mogu biti netočni, nepotpuni, izvučeni iz konteksta ili predstavljeni bez znanstvene podloge, a ponekad i svjesno obmanjujući (dezinformacije) ili komercijalno motivirani. Pogrešne zdravstvene informacije na društvenim mrežama su raširen problem, pri čemu se pojavljuju različite teme npr. cjepiva, zarazne bolesti, prehrana, kronične bolesti, alternativni tretmani, a netočan sadržaj često cirkulira brže i dalje u odnosu na točne informacije, osobito kada je emocionalno nabijen ili senzacionalistički prikazan (1- 3).

Poseban izazov predstavlja činjenica da logika društvenih mreža nije usmjerena na znanstvenu validnost, nego na angažman korisnika. Naime, algoritmi platformi nagrađuju sadržaj koji zadržava pažnju (pregledi, komentari, dijeljenja) bez obzira na njihovu točnost. U takvom okruženju korisnici mogu razviti pogrešna uvjerenja o uzrocima i liječenju bolesti, usvajati neprovjerene prakse ili odgađati kontakt sa zdravstvenim sustavom. Posljedice uključuju samodijagnosticiranje, samoliječenje, prekid ili promjene terapije bez nadzora, kao i porast tjeskobe i nepovjerenja prema zdravstvenim profesionalcima (1- 4).

Problem informacijske preplavljenosti, uključujući širenje netočnih i obmanjujućih zdravstvenih poruka, opisuje se pojmom "infodemije"-situacije u kojoj obilje informacija otežava pronalazak pouzdanih izvora i jasnih smjernica. To naglašava potrebu da zdravstveni sustavi trebaju razviti strategije koje kombiniraju dostupnost pouzdanih informacija i jačanje sposobnosti pojedinca da kritički procjenjuje ono što čita, gleda i dijeli (4, 5).

U središtu ovog problema nalazi se koncept digitalne zdravstvene pismenosti koja obuhvaća sposobnost osobe da pronađe, razumije, procijeni vjerodostojnost i primijeni informacije o zdravlju iz digitalnih izvora u donošenju odluka o zdravlju. U praksi to uključuje operativne i navigacijske vještine, sposobnost učinkovitog pretraživanja, procjene pouzdanosti,

određivanja relevantnosti te razumijevanja rizika privatnosti i dijeljenja osobnih podataka. Razvoj i validacija instrumenata za mjerenje digitalne zdravstvene pismenosti pokazali su da je procjena pouzdanosti i relevantnosti digitalnog sadržaja zasebna, mjerljiva kompetencija, a ne “intuicija” ili slučajna sposobnost korisnika (6). Niska digitalna zdravstvena pismenost povezana je s većom ranjivošću na pogrešne informacije, sklonosti vjerovanju “autoritetima” bez stručnog kredibiliteta (npr. influenceri bez zdravstvenog obrazovanja), te otežanim razlikovanjem znanstveno utemeljenih informacija od pseudoznanstvenih tvrdnji. U tom kontekstu, zdravstveni djelatnici imaju profesionalnu i etičku odgovornost aktivno sudjelovati u usmjeravanju pacijenata kroz digitalno informacijsko okruženje. Posebno mjesto zauzimaju medicinske sestre/tehničari, jer su često prvi i najdostupniji kontakt pacijenta u zdravstvenom sustavu te provode značajan dio vremena u neposrednom radu s pacijentom (7).

Medicinske sestre/tehničari imaju ključnu ulogu u zaštiti pacijenata u digitalnom okruženju, jer su istodobno edukatori, komunikacijski posrednici i praktični “filter” između pacijenta i potencijalno štetnog online sadržaja. Stoga je glavni cilj rada analizirati ulogu medicinskih sestara/tehničara u edukaciji pacijenata o sigurnom, odgovornom i kritičkom korištenju zdravstvenih informacija na društvenim mrežama, uz naglasak na provjerene edukativne pristupe i praktične intervencije.

Teorijski okvir

Kako bi se sustavno razumjela uloga medicinskih sestara/tehničara u edukaciji pacijenata o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija na društvenim mrežama, nužno je sagledati nekoliko međusobno povezanih teorijskih koncepata, a to su: digitalna zdravstvena pismenost, ponašanje pojedinca u traženju zdravstvenih informacija putem društvenih mreža, dezinformacije o zdravlju u digitalnom okruženju te edukacijska uloga medicinskih sestara/tehničara u suvremenoj zdravstvenoj skrbi. Ovi koncepti čine temelj za razumijevanje načina na koji pacijenti percipiraju i koriste online informacije o zdravlju te kako zdravstveni djelatnici mogu intervenirati u cilju zaštite pacijenata i jačanja njihove kompetencije za donošenje informiranih odluka (1, 6).

Digitalna zdravstvena pismenost predstavlja proširenje koncepta opće zdravstvene pismenosti u kontekstu digitalnih tehnologija. Definira se kao sposobnost pojedinca da pronađe, razumije, kritički procijeni i primijeni informacije o zdravlju dobivene putem interneta i digitalnih medija u svrhu donošenja odluka o zdravlju (6). Ovaj koncept ne obuhvaća isključivo tehničke vještine korištenja digitalnih alata, već i kognitivne i kritičke kompetencije koje omogućuju procjenu vjerodostojnosti izvora i sadržaja.

Istraživanja pokazuju da digitalna zdravstvena pismenost uključuje nekoliko dimenzija: operativne vještine (npr. korištenje pretraživača i aplikacija), navigacijske vještine, sposobnost procjene pouzdanosti i relevantnosti informacija, razumijevanje znanstvenih tvrdnji te svijest o zaštiti privatnosti i sigurnosti osobnih podataka (6, 7). Posebno se ističe sposobnost kritičke procjene informacija, jer upravo ona omogućuje razlikovanje znanstveno utemeljenih preporuka od pseudoznanstvenih i komercijalno motiviranih sadržaja. Niska razina digitalne zdravstvene pismenosti povezana je s većom izloženošću zdravstvenim dezinformacijama, većom sklonošću samodijagnosticiranju i neprimjerenom samoliječenju te smanjenim povjerenjem u zdravstveni sustav. Osobe s ograničenim kompetencijama često imaju poteškoće u procjeni kvalitete informacija, osobito kada su one prezentirane uvjerljivim vizualnim elementima ili osobnim svjedočanstvima influencera. U tom kontekstu digitalna zdravstvena pismenost postaje ključna zaštitna komponenta zdravlja u digitalnom dobu (1, 2).

Ponašanje pacijenata pri traženju zdravstvenih informacija (*health information seeking behaviour*) odnosi se na motive, obrasce i strategije kojima se pojedinci služe pri potrazi za informacijama o zdravlju. Društvene mreže u tom procesu imaju sve značajniju ulogu zbog svoje dostupnosti, interaktivnosti i mogućnosti personalizacije sadržaja (3, 8). Istraživanja pokazuju da pacijenti često posežu za društvenim mrežama zbog potrebe za brzim odgovorima, smanjenja neizvjesnosti vezane uz simptome te želje za iskustvenim informacijama drugih korisnika (2, 3). Za razliku od tradicionalnih izvora informacija, društvene mreže nude osjećaj zajedništva i emocionalne podrške, što može biti posebno važno za osobe s kroničnim bolestima ili dugotrajnim zdravstvenim problemima. Međutim, ovakav oblik informiranja nosi i značajne rizike. Algoritmi društvenih mreža oblikuju sadržaj prema prethodnom ponašanju korisnika, čime se povećava vjerojatnost izloženosti informacijskim mjehurima (*filter bubbles*). Posljedica toga je ponavljano izlaganje sličnim sadržajima koji potvrđuju postojeća uvjerenja korisnika, dok se suprotne ili korektivne informacije rijetko prikazuju (3).

Zdravstvene dezinformacije predstavljaju netočne ili obmanjujuće informacije o zdravlju koje se šire bez znanstvene utemeljenosti, često s namjerom privlačenja pažnje ili ostvarivanja komercijalne koristi (1, 2). Društvene mreže omogućuju brzo i nekontrolirano širenje takvih sadržaja, pri čemu korisnici često nisu svjesni razlike između pouzdanih i nepouzdanih izvora.

Teme zdravstvenih dezinformacija su raznolike, uključujući cjepiva, prehranu, dodatke prehrani, alternativne terapije i liječenje kroničnih bolesti (1, 3). Poseban problem predstavlja činjenica da se dezinformacije često

prezentiraju u obliku osobnih priča, vizualno atraktivnih objava ili pojednostavljenih „stručnih“ objašnjenja, što povećava njihovu uvjerljivost. Posljedice izloženosti zdravstvenim dezinformacijama mogu uključivati odgađanje stručne medicinske pomoći, prekid terapije, primjenu neprovjerenih postupaka te porast straha i anksioznosti kod pacijenata. Zbog toga je prepoznavanje i suzbijanje dezinformacija postalo važno područje djelovanja zdravstvenih profesionalaca (2, 4).

Edukacija pacijenata tradicionalno je jedna od temeljnih uloga medicinskih sestara/ tehničara. U digitalnom dobu ta se uloga dodatno proširuje na područje usmjeravanja pacijenata kroz složeno online informacijsko okruženje. Medicinske sestre/ tehničari djeluju kao edukatori, savjetnici i posrednici između pacijenata i zdravstvenog sustava, pomažući im razumjeti i kritički procijeniti informacije pronađene na društvenim mrežama (8, 9). Sestrinska edukacija temelji se na individualiziranom pristupu, prilagođenom dobi, obrazovanju, zdravstvenom stanju i digitalnim kompetencijama pacijenata. Istraživanja naglašavaju da medicinske sestre/ tehničari, zahvaljujući kontinuiranom kontaktu s pacijentima, imaju jedinstvenu priliku prepoznati pogrešna uvjerenja proizašla iz online sadržaja te ih pravodobno ispraviti (8, 9). U tom kontekstu, edukacijska uloga medicinskih sestara/ tehničara ne odnosi se samo na prijenos informacija, već i na osnaživanje pacijenata da razviju kritičko mišljenje i preuzmu aktivnu ulogu u upravljanju vlastitim zdravljem. Time medicinske sestre/ tehničari doprinose jačanju digitalne zdravstvene pismenosti i smanjenju rizika povezanih s nekritičkim korištenjem zdravstvenih informacija na društvenim mrežama (6- 9).

Pozitivni i negativni aspekti zdravstvenih informacija na društvenim mrežama

Društvene mreže postale su sastavni dio svakodnevnog života i jedan od najčešće korištenih izvora informacija o zdravlju. Njihov utjecaj na zdravstveno ponašanje pojedinaca višeslojan je i ambivalentan: s jedne strane omogućuju lakši pristup informacijama, osnaživanje pacijenata i socijalnu podršku, dok s druge strane nose značajne rizike povezane s dezinformacijama, pogrešnim interpretacijama i potencijalno štetnim zdravstvenim odlukama. Razumijevanje i pozitivnih i negativnih aspekata zdravstvenih informacija na društvenim mrežama ključno je za učinkovitu edukativnu ulogu medicinskih sestara/tehničara (1- 3).

Jedna od glavnih prednosti društvenih mreža jest njihova dostupnost. Zdravstvene informacije dostupne su korisnicima u svakom trenutku, bez vremenskih ili geografskih ograničenja, što je osobito važno za osobe koje žive u ruralnim područjima, imaju ograničen pristup zdravstvenim

ustanovama ili se suočavaju s dugim listama čekanja. Društvene mreže omogućuju brzo informiranje o simptomima, preventivnim mjerama i javnozdravstvenim preporukama, čime mogu doprinijeti ranijem prepoznavanju zdravstvenih problema i poticanju pravodobnog javljanja zdravstvenim profesionalcima (2, 3).

Pozitivan aspekt društvenih mreža očituje se i u širenju javnozdravstvenih poruka. Tijekom javnozdravstvenih kampanja i kriznih situacija društvene mreže koriste se kao kanal za brzo informiranje stanovništva o preventivnim mjerama, cijepljenju i promjenama u zdravstvenim smjernicama. Kada se koriste odgovorno i uz stručni nadzor, one mogu imati važnu ulogu u podizanju svijesti i promicanju zdravih stilova života (4, 5).

Društvene mreže također mogu doprinijeti osnaživanju pacijenata. Pristup informacijama potiče pacijente da se aktivnije uključe u skrb o vlastitu zdravlju. Ovaj aspekt posebno je izražen kod osoba s kroničnim bolestima, koje često koriste online izvore kako bi bolje razumjele svoju dijagnozu i terapiju (6- 8).

Važan pozitivan aspekt predstavlja i mogućnost povezivanja s online zajednicama podrške. Grupe i forumi posvećeni određenim bolestima omogućuju razmjenu iskustava, emocionalnu podršku i osjećaj pripadnosti, što može smanjiti osjećaj izolacije i poboljšati psihološku dobrobit pacijenata (8).

Unatoč navedenim prednostima, negativni aspekti zdravstvenih informacija na društvenim mrežama predstavljaju ozbiljan izazov za zdravstveni sustav. Jedan od najvećih problema jest velika prisutnost netočnih, nepotpunih i pseudoznanstvenih informacija koje se često predstavljaju kao stručni savjeti (1, 2). Takvi sadržaji mogu uključivati neprovjerene terapije, ekstremne dijetе, alternativne pripreme ili pogrešne interpretacije znanstvenih istraživanja.

Viralni karakter društvenih mreža dodatno pojačava ovaj problem. Informacije koje su senzacionalističke, emocionalno nabijene ili jednostavno prezentirane imaju veću vjerojatnost da će se brzo širiti, bez obzira na njihovu točnost. Posljedica toga je stvaranje pogrešnih zdravstvenih uvjerenja koja se teško ispravljaju, osobito kada su povezana s osobnim iskustvima ili autoritetima izvan zdravstvene struke (3).

Jedan od značajnih negativnih učinaka jest sklonost samodijagnosticiranju i samoliječenju. Izloženost velikoj količini zdravstvenih informacija može navesti pacijente da pogrešno interpretiraju simptome, donose zaključke bez stručne procjene i započnu terapije bez

savjetovanja sa zdravstvenim profesionalcima (2, 4). Takvo ponašanje može dovesti do pogoršanja zdravstvenog stanja, interakcija lijekova ili odgađanja pravovremenog liječenja.

Dodatni problem predstavlja smanjenje povjerenja u profesionalne zdravstvene preporuke. Suprotstavljene informacije na društvenim mrežama mogu izazvati zbunjenost i sumnju u stručne savjete liječnika i medicinskih sestara/ tehničara, što je posebno izraženo u kontekstu javnozdravstvenih tema poput cijepljenja i kroničnih bolesti (9).

Psihološki učinci zdravstvenih informacija na društvenim mrežama također su značajni. Prekomjerna izloženost zdravstvenim sadržajima može dovesti do povećane anksioznosti, straha od bolesti i tzv. digitalne hipohondrije (1, 4). Ranjive skupine, poput osoba s mentalnim poteškoćama, adolescenata i starijih osoba, posebno su osjetljive na ove učinke (5, 8).

Razumijevanje pozitivnih i negativnih aspekata zdravstvenih informacija na društvenim mrežama ključno je za učinkovitu edukativnu i savjetodavnu ulogu medicinskih sestara/tehničara. Medicinske sestre/tehničari trebaju prepoznati potencijal društvenih mreža kao alata za edukaciju, ali istodobno biti svjesne rizika koje one nose. U praksi to znači da medicinske sestre/tehničari trebaju aktivno poticati pacijente na korištenje provjerenih izvora informacija, otvoreno razgovarati o online sadržajima koje pacijenti konzumiraju te pružiti stručno tumačenje informacija koje izazivaju zabrinutost ili zbunjenost. Time se smanjuje rizik od pogrešnih odluka i jača partnerski odnos između pacijenta i zdravstvenog djelatnika (8, 9).

Edukacijska i savjetodavna uloga medicinskih sestara/tehničara u digitalnom okruženju

Medicinske sestre/ tehničari imaju središnju ulogu u suvremenom zdravstvenom sustavu, ne samo kao pružatelji zdravstvene njege, već i kao ključni edukatori, savjetnici i posrednici između pacijenata i zdravstvenih informacija. U kontekstu digitalnog okruženja, gdje društvene mreže postaju jedan od glavnih izvora informacija o zdravlju, ova edukativna uloga dobiva dodatnu važnost i složenost. Medicinske sestre/ tehničari često su prvi zdravstveni djelatnici s kojima pacijent dolazi u kontakt te imaju jedinstvenu priliku prepoznati utjecaj online informacija na pacijentovo razumijevanje bolesti, terapije i vlastite uloge u zdravstvenoj skrbi (8, 9).

U svakodnevnoj praksi medicinske sestre/tehničari provode značajan dio vremena u neposrednoj komunikaciji s pacijentima, što ih stavlja u povoljan položaj za prepoznavanje potreba za dodatnim objašnjenjima i edukacijom. Pacijenti često dolaze u zdravstvene ustanove već informirani ili dezinformirani putem društvenih mreža, no te informacije ne iznose uvijek otvoreno liječnicima. Razlozi uključuju strah od osude, osjećaj srama ili uvjerenje da će njihova pitanja biti trivijalizirana (8, 9). Medicinske sestre/ tehničari, zahvaljujući kontinuiranoj prisutnosti i razvijenom odnosu povjerenja, mogu potaknuti otvorenu komunikaciju o informacijama koje su pacijenti pronašli online. Time se stvara siguran prostor u kojem pacijent može izraziti nedoumice, a medicinska sestra ima priliku pružiti stručno objašnjenje i usmjeriti pacijenta prema pouzdanim izvorima informacija. Ovakav pristup smanjuje rizik od pogrešnih zdravstvenih odluka i jača partnerski odnos između pacijenta i zdravstvenog djelatnika (8, 9).

Jedan od prvih koraka u edukaciji pacijenata o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija na društvenim mrežama jest procjena njihovih digitalnih navika i razine digitalne zdravstvene pismenosti. Medicinske sestre/ tehničari mogu tijekom razgovora procijeniti koje platforme pacijent koristi, koliko često traži zdravstvene informacije online, u kojoj mjeri vjeruje tim informacijama te provjerava li izvore i autorstvo sadržaja (1, 6). Ova procjena omogućuje individualizirani pristup edukaciji. Pacijenti s višom razinom digitalne pismenosti mogu se potaknuti na dublju kritičku analizu izvora, dok pacijentima s nižom razinom pismenosti treba pružiti osnovne smjernice za prepoznavanje nepouzdanih sadržaja. Takav prilagođeni pristup posebno je važan kod starijih osoba, kroničnih bolesnika i pacijenata s mentalnim poteškoćama, koji su često ranjiviji na utjecaj zdravstvenih dezinformacija (5, 8).

Središnji dio edukativne uloge medicinskih sestara/ tehničara odnosi se na poučavanje pacijenata kako razlikovati pouzdane zdravstvene informacije od nepouzdatih. Edukacija obuhvaća objašnjavanje osnovnih kriterija vjerodostojnosti, poput autorstva, znanstvene utemeljenosti, transparentnosti izvora i izbjegavanja senzacionalističkog jezika (1, 2). Medicinske sestre/ tehničari mogu pacijentima objasniti da „viralnost“ sadržaja ne znači njegovu točnost te da osobna iskustva drugih korisnika ne mogu zamijeniti stručnu medicinsku procjenu. Također je važno naglasiti razliku između informativnog sadržaja i individualnih zdravstvenih preporuka, koje uvijek trebaju biti prilagođene konkretnom pacijentu. Ovakva edukacija doprinosi razvoju kritičkog mišljenja i smanjuje rizik od nekritičkog prihvaćanja online savjeta (3, 7).

Savjetodavna uloga medicinskih sestara/tehničara podrazumijeva aktivno uključivanje pacijenata u proces razumijevanja informacija i donošenja odluka. Umjesto jednostavnog ispravljanja pogrešnih uvjerenja, medicinske sestre/ tehničari potiču pacijente da razmišljaju o porijeklu informacija, mogućim interesima autora i potencijalnim rizicima primjene savjeta pronađenih online (7- 9). Jedan od učinkovitih pristupa u tom procesu jest metoda „teach-back“, kojom se provjerava pacijentovo razumijevanje informacija tako što ga se potiče da vlastitim riječima objasni što je shvatio. Ova metoda pokazala se posebno korisnom u situacijama kada pacijent dolazi s mješavinom stručnih preporuka i netočnih online informacija, jer omogućuje rano prepoznavanje pogrešnih interpretacija (10).

Posebna odgovornost medicinskih sestara/tehničara odnosi se na zaštitu ranjivih skupina pacijenata od negativnih utjecaja zdravstvenih dezinformacija. Djeca i adolescenti izloženi su snažnom utjecaju trendova i influencera na društvenim mrežama, dok starije osobe često imaju nižu razinu digitalne pismenosti. Pacijenti s mentalnim poteškoćama i kroničnim bolestima mogu biti posebno osjetljivi na sadržaje koji potiču strah, nerealna očekivanja ili nepovjerenje prema zdravstvenom sustavu (5, 8). Medicinske sestre/tehničari imaju važnu ulogu u ranom prepoznavanju rizičnih obrazaca ponašanja, pružanju dodatne podrške i upućivanju pacijenata na pouzdane izvore informacija. Kroz kontinuiranu edukaciju i praćenje, moguće je smanjiti negativne posljedice izloženosti štetnim online sadržajima (8, 9).

Uloga medicinskih sestara/tehničara u edukaciji pacijenata ne može se promatrati isključivo na individualnoj razini. Institucionalna podrška, razvoj smjernica i interdisciplinarna suradnja ključni su za održiv i sustavan pristup edukaciji o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija (4, 9). Medicinske sestre/tehničari mogu sudjelovati u razvoju edukativnih materijala, digitalnih sadržaja i programa zdravstvene pismenosti unutar zdravstvenih ustanova. Suradnja s liječnicima, psiholozima, informatičarima i javnozdravstvenim stručnjacima omogućuje cjelovit pristup problemu zdravstvenih dezinformacija i jača ulogu sestrinstva u suvremenom zdravstvenom sustavu (8, 9).

Modeli i intervencije u edukaciji pacijenata o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija na društvenim mrežama

S obzirom na sve veću ulogu društvenih mreža u informiranju pacijenata o zdravlju, potrebno je razviti i primjenjivati strukturirane edukativne modele i intervencije koje će pacijentima omogućiti sigurno, odgovorno i kritičko korištenje digitalnih zdravstvenih informacija. Medicinske sestre/tehničari, kao ključni edukatori u zdravstvenom sustavu, mogu provoditi različite intervencije na individualnoj, grupnoj i institucionalnoj razini. Ovi modeli imaju za cilj jačanje digitalne zdravstvene pismenosti, smanjenje utjecaja dezinformacija te poticanje aktivne i informirane uloge pacijenata u očuvanju vlastitog zdravlja (1, 6, 9). Individualno savjetovanje predstavlja jedan od najučinkovitijih modela edukacije pacijenata o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija. U individualnom razgovoru medicinska sestra/ tehničar može procijeniti razinu znanja, digitalne navike i specifične potrebe pacijenta, kao i identificirati pogrešna uvjerenja proizašla iz online sadržaja (6, 8). Ovakav pristup omogućuje personaliziranu edukaciju, pri čemu medicinska sestra/ tehničar pacijentu objašnjava koje izvore informacija može smatrati pouzdanima, kako prepoznati potencijalno štetne savjete te kada je nužno potražiti stručnu medicinsku pomoć. Individualno savjetovanje posebno je važno kod pacijenata s kroničnim bolestima, koji često dugoročno prate zdravstvene sadržaje na društvenim mrežama u potrazi za dodatnim informacijama o terapijama i simptomima (8, 9).

Metoda „teach-back“ jedan je od najčešće preporučivanih edukativnih alata u sestrinskoj praksi. Ova metoda temelji se na provjeri razumijevanja informacija tako da pacijent vlastitim riječima ponovi ono što je čuo ili pročitao, čime se omogućuje pravodobno prepoznavanje pogrešnih interpretacija (10). U kontekstu društvenih mreža, teach-back metoda može se koristiti kako bi medicinska sestra procijenila u kojoj mjeri pacijent razumije razliku između provjerenih zdravstvenih preporuka i neprovjerenih

online savjeta. Primjena ove metode omogućuje pacijentu aktivno sudjelovanje u procesu učenja i potiče razvoj kritičkog razmišljanja, što je ključno za dugoročnu sigurnost u digitalnom okruženju (10).

Grupne edukacije i radionice predstavljaju učinkovit model za podizanje svijesti o rizicima i prednostima zdravstvenih informacija na društvenim mrežama. Medicinske sestre mogu organizirati tematske radionice koje uključuju analizu konkretnih primjera online sadržaja, raspravu o vjerodostojnosti izvora i praktične vježbe prepoznavanja dezinformacija (7, 8, 11).

Prednost grupnih edukacija je mogućnost razmjene iskustava među sudionicima, što može dodatno potaknuti kritičko promišljanje i smanjiti osjećaj nesigurnosti kod pacijenata. Ovakav pristup posebno je prikladan za kronične pacijente, grupe podrške i zajedničko okruženje, gdje se edukacija može provoditi kontinuirano i sustavno (8, 9).

Jedna od praktičnih intervencija u edukaciji pacijenata jest razvoj i primjena jednostavnih check-lista za procjenu kvalitete zdravstvenih informacija. Check-liste mogu uključivati pitanja poput: tko je autor informacije, postoje li znanstveni izvori, koristi li se senzacionalistički jezik, te potiče li se hitno djelovanje bez konzultacije sa stručnjakom (1, 2, 11). Medicinske sestre mogu koristiti ove alate tijekom savjetovanja ili ih podijeliti pacijentima kao pomoć u samostalnom snalaženju u digitalnom okruženju. Ovakvi alati pomažu pacijentima razviti strukturan pristup procjeni informacija i smanjuju vjerojatnost nekritičkog prihvaćanja netočnih savjeta (6- 8, 11).

Osim izravne edukacije, medicinske sestre mogu sudjelovati u razvoju i korištenju digitalnih edukativnih sadržaja, poput video materijala, online modula i službenih profila zdravstvenih ustanova na društvenim mrežama. Kada su zdravstveni sadržaji jasno označeni kao stručni i dolaze iz pouzdanih izvora, oni mogu predstavljati protutežu dezinformacijama koje se šire na društvenim mrežama (4, 5, 9). Uloga medicinskih sestara/tehničara u ovom kontekstu uključuje sudjelovanje u kreiranju sadržaja prilagođenog pacijentima, praćenje reakcija korisnika i odgovaranje na osnovna pitanja, uz poštivanje profesionalnih i etičkih smjernica. Time se društvene mreže mogu transformirati iz potencijalnog rizika u alat za edukaciju i promicanje zdravlja (8, 9).

Učinkovita edukacija pacijenata o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija zahtijeva interdisciplinarnu suradnju i institucionalnu podršku. Medicinske sestre/tehničari trebaju surađivati s liječnicima, psiholozima, javnozdravstvenim stručnjacima i informatičarima kako bi se razvile jedinstvene smjernice i edukativni programi (4, 9). Institucionalne smjernice

osiguravaju dosljednost poruka koje se prenose pacijentima i smanjuju rizik od proturječnih informacija. Time se dodatno jača profesionalna uloga medicinskih sestara/ tehničara i njihova pozicija u sustavnom odgovoru na izazove zdravstvenih dezinformacija u digitalnom okruženju (8, 9).

Zaključak

Društvene mreže postale su važan, ali istodobno i rizičan izvor zdravstvenih informacija u suvremenom digitalnom okruženju. Iako omogućuju brzu dostupnost sadržaja, razmjenu iskustava i potencijalno osnaživanje pacijenata, njihova nekritička uporaba može dovesti do širenja dezinformacija, pogrešnih zdravstvenih odluka, samodijagnosticiranja i smanjenog povjerenja u zdravstvene profesionalce. U tom kontekstu digitalna zdravstvena pismenost predstavlja ključnu zaštitnu kompetenciju koja omogućuje pojedincima da razlikuju pouzdane zdravstvene informacije od nepouzdatih te ih odgovorno primjenjuju u brizi za vlastito zdravlje. Medicinske sestre/tehničari imaju središnju ulogu u jačanju digitalne zdravstvene pismenosti pacijenata zahvaljujući svom kontinuiranom kontaktu s njima, razvijenom odnosu povjerenja i edukacijskoj funkciji u zdravstvenom sustavu. Njihova uloga nadilazi puko prenošenje informacija te uključuje procjenu digitalnih navika pacijenata, ispravljanje pogrešnih uvjerenja, poticanje kritičkog mišljenja i usmjeravanje prema pouzdanim izvorima zdravstvenih informacija. Primjenom individualnog savjetovanja, edukativnih metoda poput teach-back pristupa, grupnih radionica i praktičnih alata za procjenu vjerodostojnosti sadržaja, medicinske sestre/tehničari mogu značajno doprinijeti smanjenju negativnih učinaka zdravstvenih dezinformacija. Sustavna edukacija o sigurnom korištenju zdravstvenih informacija na društvenim mrežama zahtijeva i institucionalnu podršku te interdisciplinarnu suradnju. Ulaganje u jačanje kompetencija medicinskih sestara/tehničara u ovom području predstavlja važan korak prema sigurnijem digitalnom okruženju, osnaženim pacijentima i kvalitetnijoj zdravstvenoj skrbi u digitalnom dobu.

Literatura:

1. Suarez-Lledo V, Alvarez-Galvez J. Prevalence of health misinformation on social media: systematic review. *J Med Internet Res.* 2021;23(1): e17187. doi:10.2196/17187.
2. Kbaier D, Kane A, McJury M, Kenny I. Prevalence of health misinformation on social media - challenges and mitigation before, during, and beyond the COVID-19 pandemic: scoping literature review. *J Med Internet Res.* 2024;26:e38786. doi:10.2196/38786.

3. Yeung AWK, i sur. Medical and health-related misinformation on social media: bibliometric study of the scientific literature. *J Med Internet Res.* 2022;24(1):e28152. doi:10.2196/28152.
4. World Health Organization Regional Office for Europe. Infodemics and misinformation negatively affect people's health behaviours: a review of evidence. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2022. Datum pristupa 10.11. 2025. Dostupno na: <https://www.who.int/europe/news/item/01-09-2022-infodemics-and-misinformation-negatively-affect-people-s-health-behaviours--new-who-review-finds>.
5. World Health Organization. Infodemic. Geneva: World Health Organization; 2020. Datum pristupa 10.11. 2025. Dostupno na: <https://www.who.int/health-topics/infodemic>.
6. van der Vaart R, Drossaert C. Development of the Digital Health Literacy Instrument: measuring a broad spectrum of Health 1.0 and Health 2.0 skills. *J Med Internet Res.* 2017;19(1):e27. doi:10.2196/jmir.6709.
7. Segado-Fernández S, i sur. Health Literacy and Critical Lecture as Key Elements to Detect and Reply to Nutrition Misinformation on Social Media: Analysis between Spanish Healthcare Professionals. *Int J Environ Res Public Health.* 2022;20(1):23. doi:10.3390/ijerph20010023.
8. Wilandika A, Yusuf A, Pandin MGR. The roles of nurses in supporting health literacy: a scoping review. *Front Public Health.* 2023;11:1022803. doi:10.3389/fpubh.2023.1022803.
9. Sharman J. Recognising and addressing health misinformation in nursing practice. *Prim Health Care.* 2023;33(4):24–29. doi:10.7748/phc.2023.e1791.
10. Talevski J, Wong Shee A, Rasmussen B, Kemp G, Beauchamp A. Teach-back: a systematic review of implementation and impacts. *PLoS one.* 2020;15(4):e0231350. doi:10.1371/journal.pone.0231350.
11. Fridman I, Lucas N, Henke D, et al. Health information and misinformation: a framework to guide research and practice. *JMIR Med Educ.* 2023;9:e38687. doi:10.2196/38687.

Abstract: *Digital technologies and social media have significantly transformed the way individuals access health information. Platforms such as Facebook, Instagram, TikTok, and YouTube enable fast and easy access to a wide range of health-related content, including information about symptoms, treatment options, and the experiences of other users. Although this digital approach can contribute to greater patient awareness and empowerment, it simultaneously carries substantial risks associated with the presence of inaccurate, incomplete, and pseudoscientific information, which often spreads faster than verified content. Social media algorithms further amplify the dissemination of sensationalist posts, thereby increasing exposure to health misinformation and information overload. At the core*

of safe use of health information lies digital health literacy, which encompasses the ability to find, understand, critically evaluate, and apply health information from digital sources. Low levels of digital health literacy are associated with a greater tendency toward self-diagnosis, self-treatment, and reduced trust in the healthcare system. In this context, nurses and nursing technicians play a key educational role, as their direct and continuous contact with patients enables them to identify the influence of online content on health-related behavior. The paper emphasizes the importance of educational interventions that include individual counseling, group education, the application of methods to assess patient understanding, and the development of practical tools for evaluating the credibility of health information. By strengthening patients' digital health literacy, nurses and nursing technicians contribute to safer use of social media and to higher-quality healthcare in the digital environment.

Key words: *patients, digital health literacy, health information, social media.*

Mr. sc. Asmir Mujanović¹

Mr.prim.mikro. Sajma Huremović, spec.vet.med.²

PRAVNI IZAZOVI ZAŠTITE KORISNIKA OD PREVARA I NASILJA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA

Apstrakt: Ovaj rad analizira kompleksne pravne i bezbjednosne izazove koje nameće masovna upotreba društvenih mreža u savremenom društvu. Fokus rada je na identifikaciji negativnih efekata, sa posebnim osvrtom na finansijske prevare i različite oblike nasilja kojima su naročito izložena djeca i adolescenti. Autor istražuje trenutni pravni okvir koji bi trebalo da štiti žrtve nedozvoljenih radnji na internetu, postavljajući pitanje adekvatnosti postojećih zakonskih rješenja. Posebna pažnja posvećena je problemu (ne)pažljivog korišćenja ličnih podataka i postojanju „skrivenih subjekata“ koji te podatke prikupljaju u nedozvoljene svrhe. Kroz rad se preispituje i podjela odgovornosti između roditelja, vaspitno-obrazovnih ustanova i državnih institucija u zaštiti mlađih generacija. Zaključna razmatranja nude predikcije za budući razvoj digitalne bezbjednosti i pravne zaštite u virtuelnom prostoru.

Ključne riječi: društvene mreže, pravna zaštita, internet prevare, privatnost podataka, nasilje na mreži.

Uvod

Savremeno društvo proživljava digitalnu transformaciju bez presedana, u kojoj su društvene mreže postale nezaobilazan trend koji koriste milijarde ljudi širom svijeta. One više nisu samo pomoćni alat za komunikaciju, već su evoluirale u primarni prostor u kojem se odvija cjelokupna socijalna interakcija, razmjena informacija i promet ekonomskih dobara. Ovaj virtuelni ekosistem redefinisao je način na koji pojedinac percipira stvarnost i stupa u odnose s drugima. Međutim, masovna i nekontrolisana upotreba ovih platformi nameće kompleksne pravne i bezbednosne izazove koji zahtijevaju detaljnu i hitnu naučnu analizu. Iako mreže nude brojne pogodnosti, poput globalnog povezivanja, demokratizacije informacija i ubrzanog protoka ideja, sve su učestaliji i alarmantniji negativni efekti izazvani njihovim, često prekomjernim i neadekvatnim, korištenjem.

¹ Evropski univerzitet Brčko, e-mail: askoeuro@gmail.com

² JU Veterinarski zavod TK, 2 tuzlanske brigade br. 28. Tuzla

Fenomenologija negativnih efekata

Negativni uticaji društvenih mreža na savremenog čovjeka su višeslojni i prožimaju sve sfere ljudskog postojanja. Na individualnom nivou, ovi uticaji se manifestuju kroz nekoliko kritičnih dimenzija:

- Gubitak resursa: Digitalna distrakcija dovodi do neproduktivnog utroška vremena, koje se u savremenom društvu smatra jednim od najvrijednijih resursa. Pored vremena, korisnici su sve češće žrtve direktnih finansijskih gubitaka usljed sofisticiranih prevara na virtuelnom tržištu.
- Mentalno zdravlje: Kliničke studije potvrđuju da posljedice prekomjernog izlaganja algoritmima društvenih mreža mogu dosežati do vrlo ozbiljnih mentalnih komplikacija. To uključuje hroničnu pojavu anksioznosti, različite oblike digitalne ovisnosti, te depresiju uzrokovanu socijalnom izolacijom uprkos prividnoj povezanosti.
- Nerealna projekcija života: Digitalni prostor favorizuje kulturu spektakla. Korisnici često objavljuju isključivo retuširane detalje iz svojih života, koristeći razne filtere i alate za modifikaciju slike kako bi stvorili vizuelnu projekciju koja suštinski ne odgovara realnosti. Ovakva praksa dovodi do kolektivnog pitanja identiteta – da li smo, težeći savršenoj digitalnoj slici, zaboravili živjeti autentične živote u fizičkoj stvarnosti?

Ugroženost mladih generacija

Poseban fokus istraživanja u ovom radu usmjeren je na djecu i adolescente. Kao najvulnerabilnija i razvojno najosjetljivija grupa, oni su naročito izloženi negativnim stranama digitalnog prostora, često bez razvijenih mehanizama odbrane. Ova populacija se svakodnevno suočava sa:

- Direktnim nasiljem: Virtuelno okruženje omogućava anonimnost počiniocima, što rezultira time da maloljetnici vrlo često postaju žrtve seksualnog predatorstva, ucenjivanja ili vršnjačkog nasilja (cyberbullying) koje ima razorne posljedice na njihov razvoj.
- Izazovima vaspitno-obrazovnog sistema: Škola kao institucija bori se sa digitalnom distrakcijom koja onemogućava duboko učenje. Zbog eskalacije negativnih efekata, mnoge vaspitno-obrazovne ustanove uvode radikalne promjene, poput potpune zabrane pametnih telefona tokom nastave. Ovakvi potezi otvaraju važno istraživačko pitanje: da li se isključivo restriktivnim metodama mlađe generacije zaista mogu sačuvati, ili je neophodna sistemska reforma digitalnog vaspitanja?

Pravni i bezbjednosni aspekti podataka

Pored psiholoških i socijalnih implikacija, rad identifikuje i duboke pravne izazove koji proizlaze iz same arhitekture društvenih mreža. Ključni problemi u fokusu ovog rada uključuju:

1. (Ne)pažljivo korištenje podataka: Postoji drastičan nesklad između količine podataka koju korisnici dijele i njihove svijesti o rizicima. Korisnici često olako shvataju važnost ličnih podataka, zanemarujući apele stručnjaka na oprez i zaštitu privatnosti, što ih čini lakim metama za zloupotrebe.
 2. Skriveni subjekti: Istraživačko pitanje koje ovaj rad postavlja odnosi se na postojanje i ulogu „skrivenih subjekata“ (trećih strana, brokera podataka) koji netransparentno prikupljaju i obrađuju podatke u nedozvoljene svrhe, često radi manipulacije ponašanjem ili političkim uvjerenjima.
 3. Virtuelno tržište i prevare: Društvene mreže su evoluirale u neregulirana ili slabo regulirana virtuelna tržišta. To ih čini idealnim prostorom za finansijske prevare u kojima korisnici, usljed nedostatka adekvatnog pravnog okvira zaštite, nepovratno ostaju bez finansijskih sredstava.
- Ova uvodna razmatranja služe kao temelj za dalju analizu adekvatnosti pravnih rješenja i podjelu odgovornosti u zaštiti savremenog čovjeka unutar digitalnog poretka.

Cilj rada i metodologija

Primarni cilj ovog rada jeste sveobuhvatno istražiti trenutni pravni okvir koji reguliše oblast digitalnih komunikacija i postaviti kritičko pitanje njegove adekvatnosti u zaštiti žrtava nedozvoljenih radnji na internetu. S obzirom na brzinu kojom se tehnologija razvija, zakonodavstvo često ostaje korak iza, ostavljajući prostor za pravnu nesigurnost. Rad sistematično preispituje podjelu odgovornosti između ključnih društvenih aktera: roditelja, vaspitno-obrazovnih ustanova i državnih institucija, nastojeći da utvrdi gdje prestaje individualna, a počinje kolektivna i institucionalna obaveza zaštite.

Kroz detaljnu analizu ovih faktora, rad ne ostaje samo na dijagnozi trenutnog stanja, već nastoji ponuditi argumentovane predikcije za budući razvoj digitalne bezbjednosti. Fokus je na kreiranju modela pravne zaštite u virtuelnom prostoru koji će biti dovoljno fleksibilan da prati inovacije, ali i dovoljno rigorozan da suzbije djelovanje „skrivenih subjekata“ i zaštiti integritet savremenog čovjeka, a naročito mlađih generacija.

Finansijske prevare, privatnost i uloga „skrivenih subjekata“

Društvene mreže u savremenom dobu prestale su biti isključivo platforme za raznodu i postale su nezaobilazan ekonomski faktor koji utiče

na ukupan ekonomski rast država. One danas služe kao prostrano virtuelno tržište na kojem se odvija ogroman broj transakcija, omogućavajući preduzećima i pojedincima direktan pristup globalnoj publici. Međutim, upravo ta ekonomska ekspanzija otvorila je vrata za različite oblike kriminalnih aktivnosti, prvenstveno finansijskih prevara, koje koriste anonimnost i doseg interneta za eksploataciju korisnika.

Društvene mreže kao poligon za finansijski kriminal

Korisnici društvenih mreža svakodnevno su izloženi sofisticiranim rizicima u kojima, usljed nedostatka opreza ili adekvatne tehničke zaštite, mogu ostati bez značajnih novčanih sredstava. Savremeni digitalni ambijent omogućava kriminalnim subjektima da svoje aktivnosti maskiraju u prividno legitimne radnje, koristeći psihološku manipulaciju kao primarni alat. Prezare su na ovim platformama najčešće strukturirane kroz sljedeće modalitete:

1. Lažne nagradne igre i komercijalne ponude: Ovo je jedan od najrasprostranjenijih oblika prevare gdje se od korisnika, pod krinkom brze zarade ili vrijedne nagrade, traže osjetljivi lični podaci ili "minimalne" uplate radi pokrivanja toškova administracije ili dostave. U ovim scenarijima, korisnici olako shvataju rizike, što dovodi do direktnog finansijskog gubitka i kompromitovanja digitalnog identiteta.
2. Manipulacija povjerenjem i estetski inženjering: Korištenje retuširanih detalja iz života i različitih filtera nije samo pitanje lične estetike, već se često koristi kako bi se stvorila potpuno nerealna projekcija života i uspjeha. Takva uljepšana slika stvarnosti, koja ne odgovara realnosti, služi kao idealan mamac za privlačenje potencijalnih žrtava investicionih prevara, gdje se lažni autoriteti predstavljaju kao uspješni mentori ili trgovci na virtuelnom tržištu.
3. Eksploatacija sistemske nepažnje i digitalna nepismenost: Iako stručnjaci neprestano apeluju na maksimalno pažljivo korištenje ličnih podataka, korisnici te preporuke vrlo često zanemare, tretirajući sigurnosne protokole kao suvišne prepreke. Takvo (ne)pažljivo korištenje podataka ostavlja digitalne novčanike potpuno nezaštićenim, čime se otvara prostor za "skrivenne subjekte" koji te informacije prikupljaju u nedozvoljene svrhe.
4. Zloupotreba virtuelnog tržišta: S obzirom na to da se društvene mreže sve više koriste kao virtuelna tržišta koja utiču na ukupan ekonomski rast, one postaju i prostor za neregulisane transakcije. Nedostatak jasnog pravnog okvira koji bi štitio žrtve prevara u ovim specifičnim okolnostima dodatno otežava povrat izgubljenih sredstava i sankcionisanje počinitelaca.

Ovakva dinamika finansijskog kriminala ukazuje na to da negativni efekti društvenih mreža nisu samo apstraktne prirode, već predstavljaju konkretnu prijetnju ekonomskoj stabilnosti pojedinca u savremenom društvu.

Problem (ne)pažljivog korištenja ličnih podataka

Jedan od najsloženijih pravnih izazova u savremenom digitalnom društvu jeste upravo (ne)pažljivo rukovanje informacijama koje korisnici, često nesvjesni rizika, dobrovoljno dijele na mreži. Privatnost podataka u virtuelnom prostoru konstantno je kompromitovana jer prosječni korisnici ne razumiju, ili olako shvataju, dugoročne i često nepovratne posljedice dijeljenja osjetljivih informacija. Ovaj fenomen stvara ozbiljan jaz između tehnološke prakse i pravne zaštite, a manifestuje se kroz sljedeće aspekte:

1. Zanemarivanje upozorenja stručnjaka: Iako stručnjaci neprestano apeluju na oprez i pažljivo korištenje ličnih podataka, korisnici te preporuke vrlo često zanemare, vodeći se trenutnim trendovima socijalne interakcije.
2. Dobrovoljno izlaganje privatnosti: Problem nastaje kada korisnici olako objavljuju podatke koji mogu biti zloupotrijebljeni, ne sluteći da time direktno olakšavaju pristup "skrivenim subjektima" koji te podatke prikupljaju u nedozvoljene svrhe.
3. Pitanje adekvatnosti pravnog okvira: Postojeći pravni okvir bi teoretski trebao pružati potpunu zaštitu žrtvama nedozvoljenih radnji na internetu, ali se u praksi postavlja ozbiljno pitanje njegove adekvatnosti.
4. Ograničenja zakonskih rješenja u slučaju nepažnje: Poseban pravni izazov predstavljaju situacije u kojima korisnik svojom vlastitom nepažnjom ili nepromišljenošću olakša pristup podacima, čime se komplikuje proces dokazivanja krivice i pružanja efikasne pravne zaštite žrtvama prevare ili nasilja.
5. Dugoročne bezbjednosne implikacije: (Ne)pažljivo korištenje podataka ne ugrožava samo trenutnu finansijsku sigurnost, već stvara trajni digitalni otisak koji može biti eksploatiran u budućnosti, što zahtijeva redefinisane digitalne bezbjednosti i pravne zaštite u virtuelnom prostoru.

Ova problematika ukazuje na to da pravna zaštita ne može biti efikasna bez visokog stepena individualne odgovornosti i edukacije korisnika o rizicima koje nosi masovna upotreba društvenih mreža.

Misterija „skrivenih subjekata“ i nedozvoljene svrhe

Posebno intrigantno i opasno pitanje koje se nameće u savremenoj digitalnoj sferi jeste postojanje i netransparentno djelovanje takozvanih

„skrivenih subjekata“. Dok su korisnici fokusirani na primarnu funkciju društvenih mreža – komunikaciju i zabavu – ovi subjekti operišu u dubokoj pozadini digitalnih platformi, često izvan dometa direktne korisničke percepcije i kontrole. Njihovo djelovanje predstavlja jedan od najozbiljnijih bezbjednosnih izazova, a primarno se fokusira na sljedeće aktivnosti:

1. **Sistemska prikupljanje podataka bez saglasnosti:** Ovi entiteti koriste napredne algoritme, "trackere" i digitalne otiske kako bi vršili kontinuirano prikupljanje podataka. To se odvija bez eksplicitnog znanja ili stvarnog, informisanog pristanka korisnika. Često se radi o podacima koji prevazilaze puke demografske informacije, obuhvatajući navike kretanja, preferencije u potrošnji, pa čak i emocionalna stanja korisnika, čime se direktno krši osnovno pravo na privatnost.
2. **Sofisticirano profilisanje korisnika i manipulacija:** Na osnovu prikupljenih informacija, skriveni subjekti vrše kreiranje ekstremno detaljnih baza podataka i psiholoških profila. Ovako formirani profili koriste se u brojne nedozvoljene svrhe – od suptilnih političkih manipulacija i širenja dezinformacija radi uticaja na javno mnjenje, pa sve do precizno ciljanih finansijskih napada (tzv. "spear phishing") koji su prilagođeni specifičnim slabostima pojedinca.
3. **Eksploatacija privatnosti i "Dark Web" trgovina:** Privatnost korisnika prestaje biti lično pravo i postaje tržišna roba. Skriveni subjekti se bave pretvaranjem privatnih informacija u visoko profitabilnu robu na crnom tržištu podataka (Dark Web). Podaci o identitetu, brojevima kartica ili pristupnim lozinkama prodaju se trećim stranama, čime se otvara put za masovne krađe identiteta i dugoročnu finansijsku štetu.
4. **Pravna nedostižnost i pitanje jurisdikcije:** Identifikacija ovih subjekata je izuzetno teška jer oni često koriste infrastrukturu raspoređenu u više različitih država, vješto izbjegavajući nacionalne pravne okvire. Postavlja se ozbiljno istraživačko pitanje: da li uopšte postoji adekvatan međunarodni pravni mehanizam koji može stati na put subjektima koji sistemski podrivaju digitalnu bezbjednost i integritet savremenog čovjeka.

Djelovanje ovih subjekata potvrđuje tezu da društvene mreže nisu samo prostor slobode, već i visoko kontrolisano okruženje u kojem su lični podaci postali najvrednija, ali i najugroženija imovina.

Ekonomski rast nasuprot bezbjednosnim rizicima

Iako virtuelno tržište nesumnjivo doprinosi globalnoj ekonomiji i otvara nove kanale za trgovinu i inovacije, ono istovremeno generiše

značajne indirektne i direktne troškove kroz gubitke koje trpe građani, privredni subjekti i sama država usljed sve učestalijih prevara. Odnos između tehnološkog progresa i bezbjednosti postao je nelinearan, što stvara specifične izazove za održivost digitalnog društva:

- **Ekonomski gubici i erozija povjerenja:** Direktni finansijski gubici korisnika usljed prevara na društvenim mrežama ne predstavljaju samo individualnu štetu, već i makroekonomski problem. Svaki ukradeni iznos putem "phishing" napada ili lažnih investicionih platformi znači manje kapitala u legalnim tokovima potrošnje. Pored toga, rastući strah od prevara može dovesti do erozije povjerenja u digitalne transakcije, što direktno usporava potencijalni ekonomski rast baziran na e-trgovini.
- **Troškovi za državu i pravosudni sistem:** Država snosi teret kroz povećane troškove rada policijskih agencija za visokotehnološki kriminal i pravosudnih organa. Identifikacija negativnih efekata, kao što su troškovi istraga "skrivenih subjekata" i procesuiranje prekograničnog kriminala, ključna je za kreiranje budućih predikcija digitalne bezbjednosti. Ako troškovi sanacije šteta postanu veći od koristi koju mreže donose, društvo se suočava sa ozbiljnim sistemskim disbalansom.
- **Evolucija pravne zaštite bez sputavanja inovacija:** Centralna dilema savremene legislative jeste kako kreirati pravnu zaštitu koja mora evoluirati tako da ne sputava ekonomski razvoj i tehnološku kreativnost, ali da istovremeno pruži beskompromisan i efikasan mehanizam protiv entiteta koji ugrožavaju integritet savremenog čovjeka. Regulativa ne smije biti rigidna barijera za slobodno tržište, ali mora biti dovoljno oštra da spriječi pretvaranje privatnih podataka u nelegalnu valutu.
- **Zaštita integriteta pojedinca kao ekonomski imperativ:** Bezbjednost više nije samo tehničko pitanje, već temelj ekonomskog integriteta. Pravna zaštita mora prepoznati da "skriveni" entiteti ne ugrožavaju samo novčanik korisnika, već i njihovu autonomiju donošenja odluka. Buduće strategije digitalne bezbjednosti moraju integrisati napredne AI alate za detekciju prevara kako bi se održala ravnoteža između ekonomskog procvata i lične sigurnosti.

Identifikacija ovih faktora omogućava zakonodavcima da predvide kretanja na virtuelnom tržištu i blagovremeno intervenišu, osiguravajući da digitalna transformacija ostane u službi čovjeka, a ne protiv njega.

Nasilje na mreži i izloženost djece i adolescenata

U savremenom digitalnom ambijentu, djeca i adolescenti predstavljaju najvulnerabilniju kategoriju korisnika društvenih mreža. Iako ove platforme

nude prostor za učenje, kreativno izražavanje i socijalizaciju, one su istovremeno postale primarni poligon za različite oblike nasilja koji ostavljaju duboke i trajne tragove na mentalno zdravlje mladih. Digitalni prostor, zbog svoje specifične prirode – stalne dostupnosti i prividne anonimnosti počinitelja – modifikuje tradicionalne oblike nasilja u nove, invazivnije forme.

Oblici digitalnog nasilja i njihove posljedice

Negativni efekti kojima su izložene mlađe generacije u digitalnom prostoru često prevazilaze puki gubitak vremena i dosežu nivo ozbiljnih, dugotrajnih trauma koje direktno utiču na njihov razvojni put. Digitalno nasilje nije statičan fenomen; ono je dinamično i koristi sve prednosti algoritamskog dosega društvenih mreža. Identifikovani su ključni oblici ugrožavanja koji zahtijevaju hitnu pažnju stručne i naučne javnosti:

- **Seksualno nasilje i "Cyberbullying" (Vršnjačko nasilje):** Maloljetna lica vrlo često postaju mete predatora koji koriste lažne profile za vrbovanje i eksploataciju. S druge strane, vršnjačko nasilje na mreži (cyberbullying) poprima ekstremne razmjere jer se maltretiranje ne prekida odlaskom iz škole; ono je prisutno 24 sata dnevno kroz uvrjedljive komentare, širenje kompromitujućih fotografija ili grupno isključivanje iz digitalnih zajednica. Za razliku od fizičkog nasilja, digitalni tragovi zlostavljanja ostaju trajno zabilježeni, što produbljuje viktimizaciju žrtve.
- **Mentalne i zdravstvene tegobe:** Kao direktna i kumulativna posljedica (prekomjernog) korištenja društvenih mreža, kod adolescenata se javlja širok spektar psiholoških poremećaja. Klinička slika često uključuje hroničnu anksioznost usljed straha od propuštanja informacija (FOMO - *Fear of Missing Out*), tešku digitalnu ovisnost koja remeti ciklus spavanja i socijalnu funkcionalnost, te depresiju koja može rezultirati suicidalnim ideacijama. Ovi negativni efekti su često pojačani nedostatkom empatije koji je karakterističan za indirektnu komunikaciju putem ekrana.
- **Gubitak realne slike o životu i kriza identiteta:** Društvene mreže aktivno kreiraju nerealne projekcije života kroz masovnu upotrebu naprednih filtera i retuširanih detalja. Adolescentima se svakodnevno plasiraju vizuelni standardi koji ne odgovara realnosti, što kod njih stvara dubok osjećaj neadekvatnosti, nezadovoljstva sopstvenim tijelom i socijalne izolacije. Ovaj proces "digitalnog uljepšavanja" dovodi do toga da mladi zaborave živjeti u stvarnom svijetu, postajući robovi validacije u vidu "lajkova" i "šerova", što "skriveni subjekti" koriste za dalju manipulaciju i profiliranje.

- Ovi oblici ugrožavanja jasno ukazuju na to da digitalni prostor za mlađe generacije prestaje biti samo sredstvo komunikacije i postaje poligon visokog rizika, gdje psihološke trauma postaju nova društvena realnost koju postojeći pravni okvir još uvijek ne uspijeva u potpunosti sankcionisati.

Uloga vaspitno-obrazovnih ustanova i restriktivne mjere

Kao direktan odgovor na sve prisutnije oblike digitalnog nasilja, ali i izražene distrakcije koje narušavaju kvalitet nastavnog procesa, mnoge vaspitno-obrazovne ustanove primorane su uvoditi radikalne promjene u svoj kućni red. Škola, kao sekundarni agent socijalizacije, pokušava povratiti autoritet nad fokusom učenika kroz strožiju regulaciju upotrebe tehnologije. U posljednje vrijeme, vaspitno-obrazovne ustanove širom svijeta, pa tako i u našem regionu, sve češće posežu za mjerom potpune zabrane unošenja ili korištenja pametnih telefona u školskim objektima tokom trajanja nastave. Ova mjera nije usmjerena samo na eliminaciju distrakcije, već i na smanjenje mogućnosti za snimanje i dijeljenje sadržaja koji mogu poslužiti za vršnjačko nasilje ili javno ponižavanje učenika i nastavnog osoblja. Analiza efikasnosti restriktivnih metoda: Iako zabrana donosi trenutno olakšanje u smislu tišine i fokusa u učionici, u naučnoj zajednici se postavlja ključno pitanje: da li se isključivo restriktivnim i prohičionim metodama mlađe generacije zaista mogu dugoročno sačuvati od negativnih efekata društvenih mreža? Postoji opravdana sumnja da puka zabrana samo izmješta problem u sferu privatnog vremena, bez rješavanja suštine problema – nedostatka digitalne otpornosti.

Neophodnost duboke reforme digitalnog obrazovanja: Umjesto isključivog fokusa na zabrane, vaspitno-obrazovni sistem mora proći kroz duboku reformu koja bi uključivala razvoj medijske i digitalne pismenosti. Edukacija o prepoznavanju "skrivenih subjekata", zaštiti privatnosti i etičkom ponašanju na mreži mora postati integralni dio kurikula. Cilj je transformisati školu iz mjesta gdje se tehnologija samo "zabranjuje" u mjesto gdje se uči kako je bezbjedno i kritički koristiti.

Interakcija škole i preventivnih mehanizama: Vaspitno-obrazovne ustanove ne mogu djelovati izolovano. Efikasnost njihovih mjera direktno zavisi od podrške roditelja i postojanja pravnog okvira koji omogućava školama da adekvatno reaguju na nasilje koje se dogodi u digitalnom prostoru, a koje ima reperkusije na atmosferu u samoj školi.

Ove mjere predstavljaju pokušaj zaštite mlađih generacija od mentalnih komplikacija, anksioznosti i depresije, ali one moraju biti samo prvi korak u širem društvenom odgovoru na izazove koje donose društvene mreže.

Podjela odgovornosti: Roditelji naspram institucija

Jedan od centralnih pravnih i etičkih izazova savremenog digitalnog doba jeste precizna podjela odgovornosti za zaštitu mladih generacija od štetnih uticaja interneta. U trenutku kada su granice između fizičkog i virtuelnog svijeta gotovo izbrisane, definisanje ko je primarno odgovoran za bezbjednost djeteta postaje ključno istraživačko i zakonodavno pitanje.

- **Odgovornost roditelja i granice nadzora:** Postavlja se suštinsko pitanje mogu li sami roditelji adekvatno ograničiti ili kontrolisati digitalne aktivnosti svoje djece u svijetu koji zahtijeva stalnu povezanost. Tradicionalne metode vaspitanja suočavaju se sa izazovom „digitalnog jaza“ – situacije u kojoj djeca često posjeduju naprednija tehnička znanja od svojih roditelja. Roditelji su razapeti između obaveze da zaštite dijete od predatora i nasilja na mreži i potrebe da poštuju djetetovo pravo na privatnost i socijalizaciju, što u uslovima (prekomjernog) korištenja mreža postaje gotovo nemoguća misija bez eksterne podrške.
- **Odgovornost institucija i sistemska zaštita:** Naučna zajednica sve glasnije apeluje na to da roditelji ne mogu i ne smiju snositi sav teret zaštite. Jednaku, ako ne i veću odgovornost, moraju snositi državne institucije. To podrazumijeva ne samo edukaciju, već aktivno kreiranje strožijeg pravnog okvira koji će nametnuti jasna pravila i rigorozan nadzor nad digitalnim platformama. Institucije su dužne osigurati da „skriveni subjekti“ ne mogu neometano prikupljati podatke maloljetnika u nedozvoljene svrhe, te da tehnološki giganti snose pravne posljedice za propuste u bezbjednosnim protokolima.
- **Pravni okvir zaštite i efikasnost pravosuđa:** Trenutno se na globalnom i nacionalnom nivou intenzivno preispituje adekvatnost postojećih zakonskih rješenja koja bi trebala štititi žrtve nedozvoljenih radnji na internetu. Postojeći zakoni često kaskaju za tehnološkim inovacijama koje koriste prevaranti i nasilnici. Poseban naglasak u radu stavlja se na potrebu za drastično bržom reakcijom pravosudnog sistema. Digitalni dokazi su efemerni i lako podložni brisanju, stoga tromost administracije direktno ugrožava pravo žrtve na pravdu i zaštitu od daljeg nasilja.
- **Sinergija aktera kao jedini izlaz:** Podjela odgovornosti ne smije biti shvaćena kao prebacivanje krivice s jednog aktera na drugog. Naprotiv, efikasna zaštita mladih generacija moguća je samo kroz uspostavljanje sinergije između budnog roditeljskog nadzora, proaktivnog djelovanja vaspitno-obrazovnih ustanova i snažne intervencije države koja će svojim autoritetom sankcionisati svaki oblik ugrožavanja integriteta djeteta u virtuelnom prostoru.

Predikcije i preventivno djelovanje

Budućnost digitalne bezbjednosti i integriteta pojedinca u virtuelnom prostoru suštinski zavisi od uspostavljanja snažne sinergije svih relevantnih društvenih aktera. Trenutni trendovi i naučne predikcije ukazuju na to da se nalazimo na prekretnici: bez odlučnijeg i koordinisanog institucionalnog pritiska na „skrивene subjekte“, ali i na same vlasnike globalnih društvenih mreža, nasilje i prevare u virtuelnom prostoru nastaviće eksponencijalno rasti.

- **Eskalacija digitalnih prijetnji:** Predikcije sugerišu da će tehnološki napredak, uključujući vještačku inteligenciju, omogućiti još sofisticiranije oblike finansijskih prevara i personalizovanog nasilja. Ako pravni okvir ostane reaktivan umjesto proaktivan, integritet savremenog čovjeka biće ozbiljno ugrožen stalnom izloženosti manipulacijama.
- **Neophodnost institucionalnog pritiska:** Državne institucije moraju preći sa deklarativne podrške na konkretne regulatorne mjere. To podrazumijeva nametanje strožijih standarda transparentnosti za algoritme koje koriste društvene mreže, čime bi se ograničilo netransparentno prikupljanje podataka od strane skrivenih entiteta.
- **Preventivno djelovanje kroz edukaciju i tehnologiju:** Preventiva se mora odvijati na dva kolosijeka. Prvi je obrazovni, gdje se korisnici (naročito mlađe generacije) obučavaju da prepoznaju nerealne projekcije života i zamke na virtuelnom tržištu. Drugi je tehnološki, kroz implementaciju naprednih sistema za ranu detekciju nasilja i zaštitu privatnosti podataka.
- **Budući pravni razvoj:** Očekuje se da će buduća pravna zaštita morati uključivati brže mehanizme za sankcionisanje nedozvoljenih radnji, bez obzira na geografsku lokaciju počinioca. Samo kroz međunarodnu saradnju i digitalnu suverenost država moguće je obezbijediti da društvene mreže ostanu alat za ekonomski rast i socijalizaciju, a ne prostor za nekažnjeno nasilje i eksploataciju.

Bez hitne implementacije ovih preventivnih mjera, negativni efekti – od mentalnih komplikacija do finansijskog kraha – postat će nezaobilazno obilježje svakodnevice, čime se direktno degradira kvalitet života savremenog čovjeka.

Zaključak

Na osnovu sprovedene analize, može se zaključiti da društvene mreže, iako predstavljaju motor ekonomskog razvoja i nezaobilazan alat savremene komunikacije, sa sobom nose niz kompleksnih pravnih i bezbjednosnih rizika

koji direktno ugrožavaju integritet pojedinca. Dosadašnja praksa pokazuje da je tehnološki napredak značajno nadmašio brzinu kojom se razvija pravna zaštita, ostavljajući korisnike u ranjivom položaju.

1. Sinteza negativnih efekata

Istraživanje potvrđuje da negativni efekti prekomjernog korištenja mreža nisu samo psihološki (anksioznost, depresija, gubitak realne slike o životu), već imaju i ozbiljne materijalne implikacije kroz finansijske prevare i zloupotrebu ličnih podataka. Identifikacija „skrivenih subjekata“ koji operišu u digitalnoj sferi ključna je za razumijevanje dubine ugroženosti privatnosti.

2. Adekvatnost pravne zaštite

Rad je pokazao da trenutni pravni okvir često nije adekvatan za borbu protiv specifičnih, sofisticiranih oblika digitalnog nasilja i prevara. Postoji hitna potreba za redefinisanjem zakonskih rješenja koja bi omogućila bržu reakciju pravosuđa i efikasnije sankcionisanje počinitelaca bez obzira na njihovu geografsku lokaciju.

3. Podjela odgovornosti kao imperativ

Zaštita mlađih generacija ne može biti svedena isključivo na roditeljski nadzor ili restriktivne mjere vaspitno-obrazovnih ustanova, poput zabrane telefona. Budućnost digitalne bezbjednosti zahtijeva aktivnu ulogu državnih institucija i njihovu moć da nametnu odgovornost vlasnicima platformi i spriječe nedozvoljeno prikupljanje podataka.

4. Predikcije za budući razvoj

U narednom periodu, digitalna bezbjednost će se morati oslanjati na hibridne modele koji kombinuju napredne tehnološke alate za detekciju pretnji i proaktivnu legislativu. Bez snažnijeg institucionalnog pritiska, virtuelni prostor će postati još pogodniji za manipulacije, čime će se produbiti jaz između digitalnog progresa i ljudske sigurnosti.

Konačno, podizanje nivoa digitalne pismenosti i pažljivo rukovanje ličnim podacima ostaju prva linija odbrane, dok se od države i naučne zajednice očekuje kreiranje okvira koji će osigurati da društvene mreže ostanu u službi čovjeka, a ne alat za njegovu eksploataciju.

Literatura

1. Kovačević, M. (2022). *Sajber kriminal i finansijske prevare u digitalnom dobu*. Sarajevo: Pravni fakultet.
2. Petrović, D., & Sarić, E. (2022). *Privatnost podataka i skriveni algoritmi na društvenim mrežama*. Beograd: Institut za kriminološka istraživanja.

3. Vidaković, A. (2023). *Digitalna ovisnost i mentalno zdravlje adolescenata*. Zagreb: Medicinska naklada.
4. Livingstone, S., & Stoilova, M. (2021). *Social Media and Children's Rights*. London: School of Economics and Political Science.
5. Anderson, J., & Rainie, L. (2020). *The Future of Digital Spaces and Social Networks*. Pew Research Center.
6. Smith, K. T. (2019). *Longitudinal study of digital marketing and its impact on consumer behavior*. Journal of Digital Commerce, 14(2), 105-122.
7. Jurić, T. (2023). *Utjecaj algoritama društvenih mreža na društvene procese*. Revija za sociologiju, 53(1), 45-68.
8. Evropski parlament i Vijeće. (2016). *Opšta uredba o zaštiti podataka (GDPR)*, Uredba (EU) 2016/679.
9. Vijeće Evrope. (2001). *Konvencija o visokotehnološkom kriminalu (Budimpeštanska konvencija)*.
10. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report: Technology in education*. Paris: UNESCO Publishing. (Izvor za argumentaciju o zabrani telefona u školama).

Abstract: *This paper analyzes the complex legal and security challenges posed by the mass use of social networks in modern society. The focus of the paper is on identifying negative effects, with special emphasis on financial fraud and various forms of violence to which children and adolescents are particularly exposed. The author examines the current legal framework that should protect victims of illegal activities on the Internet, raising the question of the adequacy of existing legal solutions. Special attention is paid to the problem of (im)prudent use of personal data and the existence of "hidden subjects" who collect this data for unauthorized purposes. Through the paper, the division of responsibility between parents, educational institutions, and state institutions in protecting younger generations is also examined. Concluding remarks offer predictions for the future development of digital security and legal protection in virtual space.*

Key words: *social networks, legal protection, internet fraud, data privacy, online violence.*

Dr. Artan Elshani¹

SAVREMENI TRETMAN BUBREŽNIH KAMENACA: ESWL, URETEROSKOPIJA I MINIMALNO INVAZIVNA HIRURGIJA

Apstrakt: Bubrežni kamenci predstavljaju jednu od najčešćih patologija urinarnog sistema, s rastućom incidencijom na globalnom nivou. Tehnološki napredak u posljednjim decenijama značajno je transformirao terapijski pristup nefrolitijazi, premještajući fokus liječenja s otvorene hirurgije prema minimalno invazivnim metodama. Cilj ovog rada je analizirati savremeni tretman bubrežnih kamenaca, s posebnim osvrtom na tri glavna modaliteta: ekstrakorporalnu litotripsiju udarnim valovima (ESWL), ureteroskopiju i minimalno invazivnu hirurgiju, uključujući perkutanu nefrolitotomiju (PCNL).

ESWL predstavlja neinvazivnu metodu koja koristi udarne valove za fragmentaciju kamenaca, te je posebno efikasna kod kamenaca male i srednje veličine. Ureteroskopija omogućava direktan endoskopski pristup i fragmentaciju te ekstrakciju kamenaca u ureteru i pijelokalicealnom sistemu. Minimalno invazivna hirurgija, naročito PCNL, preporučuje se kod velikih ili kompleksnih kamenaca, uz visoku stopu potpunog uklanjanja kamenaca i smanjen morbiditet u poređenju s tradicionalnom otvorenom hirurgijom.

Izbor terapijske metode zavisi od veličine, lokalizacije i sastava kamenca, kao i od kliničkog stanja pacijenta. Savremeni pristup liječenju nefrolitijaze karakterizira individualizacija terapije, smanjenje komplikacija i kraće trajanje hospitalizacije. Integracija novih tehnologija značajno je unaprijedila kliničke ishode i kvalitet života pacijenata.

Savremeni tretman bubrežnih kamenaca zasniva se na minimalno invazivnim, dokazima utemeljenim pristupima koji osiguravaju visoku terapijsku efikasnost i sigurnost za pacijenta.

Ključne riječi: nefrolitijaza, ESWL, ureteroskopija, perkutana nefrolitotomija, minimalno invazivna hirurgija.

Uvod

Urolitijaza predstavlja jednu od najčešćih patologija urinarnog trakta i jednu od bolesti sa značajnim opterećenjem za zdravstvene sisteme na

¹ Doktorant na Evropskom univerzitetu Brčko distrikt

globalnom nivou. Njena prevalencija varira od 5% do 15% u općoj populaciji, s kontinuiranim porastom u posljednjim decenijama, naročito u industrijaliziranim zemljama. Povećanje incidencije usko je povezano s promjenama životnog stila, uključujući prehranu bogatu životinjskim proteinima i natrijem, porast gojaznosti, metabolički sindrom, smanjen unos tečnosti te klimatske faktore koji pogoduju hroničnoj dehidraciji. U tom kontekstu, urolitijaza se više ne smatra samo akutnom epizodnom patologijom, već hroničnom bolešću s visokim potencijalom recidiva.

Sa kliničkog aspekta, bubrežni kamenci mogu biti asimptomatski tokom dužeg perioda, ali se često manifestiraju akutnom renalnom kolikom, makroskopskom ili mikroskopskom hematurijom, urinarnom infekcijom i, u težim slučajevima, potpunom opstrukcijom urinarnog trakta koja može dovesti do progresivnog oštećenja bubrežne funkcije. Ukoliko je opstrukcija praćena infekcijom, rizik od sepse postaje značajan te je hitna intervencija neophodna.

Formiranje bubrežnih kamenaca rezultat je kompleksnog multifaktorskog procesa koji uključuje supersaturaciju urina litogenim supstancama, kristalizaciju, agregaciju i progresivni rast kristala unutar pijelokalicealnog sistema. Supersaturacija nastaje kada koncentracija mineralnih soli, poput kalcija, oksalata, fosfata ili mokraćne kiseline, premaši rastvorni kapacitet urina. U fiziološkim uslovima, organizam posjeduje inhibitorne mehanizme kristalizacije, uključujući citrat, magnezij i specifične urinarne proteine koji sprječavaju kristalnu agregaciju. Poremećaj ravnoteže između promotorskih i inhibitornih faktora stvara povoljno okruženje za nastanak kamenaca.

Bubrežni kamenci klasificiraju se prema hemijskom sastavu u nekoliko glavnih kategorija. Kamenci kalcij-oksalata čine više od dvije trećine slučajeva i pokazuju varijacije u tvrdoći i otpornosti na fragmentaciju. Kamenci kalcij-fosfata često su povezani s metaboličkim poremećajima ili poremećajima pH vrijednosti urina. Kamenci mokraćne kiseline obično nastaju u kiselom urinarnom okruženju i često su povezani s metaboličkim sindromom. Struvitni kamenci rezultat su urinarnih infekcija bakterijama koje produciraju ureazu, što dovodi do povećanja pH i formiranja velikih koraliformnih kamenaca. Cistinski kamenci, rjeđi po učestalosti, povezani su s genetskim poremećajima metabolizma aminokiselina.

Značaj hemijske klasifikacije nije samo akademske prirode, već ima direktne terapijske implikacije. Pojedine vrste kamenaca, poput cistinskih ili brushitnih, pokazuju visoku otpornost na fragmentaciju udarnim valovima te često zahtijevaju endoskopski ili perkutani pristup. Stoga poznavanje hemijskog sastava doprinosi planiranju optimalne terapijske strategije.

Veličina kamena predstavlja još jedan ključni faktor u kliničkom odlučivanju. Kamenci promjera manjeg od 10 mm imaju značajnu vjerovatnoću spontane eliminacije, posebno u odsustvu teške opstrukcije. Kamenci veličine između 10 i 20 mm predstavljaju terapijsku „sivu zonu“, gdje izbor između ESWL-a, ureteroskopije ili PCNL-a zavisi od dodatnih faktora poput lokalizacije i gustine kamena. Kamenci veći od 20 mm, naročito koraliformni, rijetko se eliminiraju bez hirurške intervencije i najčešće zahtijevaju perkutani pristup.

Anatomska lokalizacija kamena unutar pijelokalicealnog sistema direktno utiče na izbor terapijske metode. Kamenci smješteni u donjem kaliksu predstavljaju izazov za ESWL zbog ograničenog drenažnog kapaciteta fragmenata i infundibulopelvičnog ugla. Anatomija pijelokalicealnog sistema, uključujući dužinu i širinu infundibuluma, utiče na uspješnost fragmentacije i spontane eliminacije fragmenata.

Historijski razvoj liječenja urolitijaze predstavlja jasan primjer transformacije moderne hirurgije. Otvorena hirurgija, nekada standardna metoda za velike kamence, gotovo je u potpunosti zamijenjena minimalno invazivnim pristupima. Ekstrakorporalna litotripsija udarnim valovima predstavljala je prvi revolucionarni korak, omogućavajući fragmentaciju bez incizije. Razvoj fleksibilne ureteroskopije i perkutane nefrolitotomije značajno je proširio terapijski spektar, uz znatno smanjenje morbiditeta i trajanja hospitalizacije.

U savremenoj eri, liječenje bubrežnih kamenaca više se ne posmatra kao izolirana hirurška intervencija, već kao dio integrirane strategije koja uključuje metaboličku evaluaciju, upravljanje faktorima rizika i prevenciju recidiva. S obzirom na to da do 50% pacijenata doživi recidiv u roku od pet godina, hirurško liječenje mora biti praćeno metaboličkom analizom i modifikacijom životnog stila.

Metodologija

Ovaj rad je strukturiran kao narativni pregled savremenih minimalno invazivnih terapijskih pristupa u liječenju bubrežnih kamenaca, s posebnim fokusom na ekstrakorporalnu litotripsiju udarnim valovima (ESWL), fleksibilnu ureteroskopiju i perkutanu nefrolitotomiju (PCNL). Metodološki okvir zasniva se na analitičkoj i interpretativnoj sintezi relevantne savremene medicinske literature koja obrađuje dijagnostičke, terapijske i kliničke aspekte menadžmenta urolitijaze.

Pregled literature proveden je putem pretraživanja međunarodnih biomedicinskih baza podataka, uključujući PubMed, Scopus i Web of Science, s ciljem identifikacije naučnih radova koji analiziraju efikasnost,

sigurnost i kliničku primjenu minimalno invazivnih endouroloških tehnika. U obzir su uzeti radovi objavljeni u protekle dvije decenije, s naglaskom na savremene kliničke studije, sistematske preglede i međunarodne smjernice koje reflektiraju aktuelne standarde kliničke prakse. Dodatno su konsultirani relevantni stručni udžbenici i klinički vodiči kako bi se osigurala teorijska utemeljenost i kontekstualna interpretacija analiziranih terapijskih pristupa.

Selekcija literature bila je usmjerena na publikacije koje razmatraju indikacijsko područje, terapijsku efikasnost, profil komplikacija i dugoročne ishode ESWL-a, fleksibilne ureterskopije i PCNL-a, kao i na radove koji ispituju prediktivne faktore terapijskog uspjeha, uključujući veličinu, lokalizaciju i gustoću kamenca, te anatomske i kliničke karakteristike pacijenata. Posebna pažnja posvećena je komparativnim analizama ovih metoda u kontekstu individualiziranog kliničkog odlučivanja.

Analiza prikupljenih podataka provedena je kroz deskriptivno-analitički pristup, s ciljem integracije postojećih naučnih dokaza u koherentan klinički okvir koji omogućava razumijevanje savremenih principa minimalno invazivnog liječenja urolitijaze. U tom smislu, fokus nije bio isključivo na tehničkim aspektima pojedinačnih procedura, već i na njihovoj kliničkoj primjenjivosti, perioperativnom menadžmentu, potencijalnim komplikacijama i dugoročnim terapijskim implikacijama.

Primijenjeni metodološki pristup omogućio je sistematizaciju dostupnih naučnih saznanja i njihovu interpretaciju u kontekstu savremenog terapijskog algoritma, s ciljem prikazivanja optimalne integracije ESWL-a, ureterskopije i PCNL-a u individualiziranom liječenju bubrežnih kamenaca.

Dijagnostička procjena, stratifikacija rizika i prediktivni faktori terapijskog uspjeha u liječenju bubrežnih kamenaca

Savremeno upravljanje bubrežnim kamencima započinje detaljnom dijagnostičkom procjenom, koja nema za cilj samo potvrdu prisustva kamenca, već i određivanje njegovih anatomske, fizičke i metaboličke karakteristika koje direktno utiču na izbor terapijske metode. U savremenoj praksi, kliničko odlučivanje više se ne zasniva isključivo na veličini kamenca, već na integriranoj multidimenzionalnoj analizi koja uključuje radiološke nalaze, laboratorijske parametre i klinički profil pacijenta.

Nativna kompjuterizirana tomografija bez kontrasta (NCCT) smatra se zlatnim standardom u dijagnostici urolitijaze. Ova metoda pruža gotovo apsolutnu senzitivnost i specifičnost za detekciju bubrežnih i ureteralnih kamenaca, omogućavajući preciznu procjenu veličine, lokalizacije, volumena i kristalne gustoće. Prednost NCCT-a ogleda se u sposobnosti detekcije i

radioluentnih kamenaca koji se ne vizualiziraju na konvencionalnoj radiografiji.

Jedan od najznačajnijih parametara koji pruža tomografija jeste gustoća kamena, izražena u Hounsfieldovim jedinicama (HU). Ovaj parametar ima značajnu prediktivnu vrijednost za uspjeh ekstrakorporalne litotripsije udarnim valovima (ESWL). Kamenci s gustoćom manjom od 800–1000 HU obično se lakše fragmentiraju, dok kamenci veće gustoće pokazuju rezistenciju na fragmentaciju. Visoka gustoća često korelira s hemijskim sastavom poput cistina ili brushita, koji zahtijevaju invazivniji terapijski pristup.

Veličina kamena ostaje ključni faktor u terapijskom algoritmu. Linearne dimenzije nisu uvijek dovoljne za potpunu procjenu; trodimenzionalna volumetrijska analiza sve se češće koristi kod kompleksnih kamenaca. Kamenci manji od 10 mm imaju visoku vjerovatnoću spontane eliminacije, dok kamenci veći od 20 mm rijetko prolaze bez hirurške intervencije. Međutim, veličina se mora interpretirati u kontekstu anatomske lokalizacije.

Anatomska lokalizacija kamena unutar pijelokalicealnog sistema direktno utiče na uspjeh liječenja. Kamenci u donjem kaliksu predstavljaju izazov za ESWL zbog infundibulopelvičnog ugla i ograničenog drenažnog kapaciteta fragmenata. Anatomija infundibuluma, uključujući njegovu dužinu i promjer, utiče na mogućnost spontane eliminacije nakon fragmentacije. U takvim slučajevima fleksibilna ureterskopija često pruža bolje rezultate u odnosu na ESWL.

Procjena bubrežne anatomije posebno je važna prije planiranja perkutane nefrolitotomije (PCNL). Identifikacija vaskularnih struktura putem radiološke evaluacije i odabir optimalnog kaliksa za punkciju minimiziraju rizik od hemoragije. Intraoperativna ultrasonografija dobija sve veći značaj u smanjenju izloženosti zračenju i povećanju preciznosti perkutane punkcije.

Pored radiološke evaluacije, laboratorijska procjena predstavlja ključnu komponentu stratifikacije rizika. Osnovne analize uključuju procjenu bubrežne funkcije, inflamatorne parametre i urinokulturu. Prisustvo urinarne infekcije prije intervencije predstavlja značajan faktor rizika za postoperativnu sepsu, naročito kod PCNL i ureterskopije, gdje povećani intrarenalni pritisak može pogodovati bakterijemiji.

Metabolička analiza 24-satnog urina ima poseban značaj kod pacijenata s recidivirajućom urolitijazom. Identifikacija hiperkalciurije, hiperoksalurije, hiperurikozurije ili hipocitraturije omogućava

implementaciju ciljanih preventivnih mjera i smanjenje rizika od ponovnog nastanka kamenaca na duži rok.

Stratifikacija pacijenata prema kompleksnosti kamenca od suštinskog je značaja u planiranju hirurške strategije. Veliki, koraliformni ili multifokalni kamenci zahtijevaju agresivniji pristup i često liječenje u centrima s visokim volumenom i specijaliziranom ekspertizom. Pacijenti s kardiovaskularnim komorbiditetima, poremećajima koagulacije ili gojaznošću predstavljaju dodatne izazove koji moraju biti uzeti u obzir pri izboru terapijske metode.

Dodatno, procjena prediktivnih faktora uspjeha specifičnih za svaku metodu od ključne je važnosti. Kod ESWL-a, pored veličine i gustoće kamenca, udaljenost koža–kamenac i indeks tjelesne mase predstavljaju značajne determinante uspjeha. Kod ureteroskopije, iskustvo operatera i kvalitet opreme direktno utiču na stopu potpunog uklanjanja kamenca (stone-free rate) i incidenciju komplikacija. Kod PCNL-a, odabir optimalnog pristupnog trakta i kontrola intrarenalnog pritiska predstavljaju kritične faktore u redukciji komplikacija.

U savremenoj praksi, integracija svih navedenih parametara omogućava personalizirani model kliničkog odlučivanja. Moderni pristup ne teži isključivo eliminaciji kamenca, već optimizaciji dugoročnih ishoda, smanjenju potrebe za ponovljenim intervencijama i minimiziranju komplikacija.

Na taj način, dijagnostička procjena i stratifikacija rizika predstavljaju temelj na kojem se gradi savremena terapijska strategija u liječenju bubrežnih kamenaca.

Ekstrakorporalna litotripsija udarnim valovima (ESWL): fizički mehanizmi, kliničke indikacije, efikasnost i ograničenja u savremenoj praksi

Ekstrakorporalna litotripsija udarnim valovima predstavlja prekretnicu u historiji liječenja urolitijaze. Njeno kliničko uvođenje početkom 1980-ih godina radikalno je promijenilo hiruršku paradigmu, po prvi put omogućivši fragmentaciju bubrežnih kamenaca bez hirurške incizije i bez direktne intrarenalne manipulacije. Ova metoda značajno je reducirala morbiditet, trajanje hospitalizacije i komplikacije povezane s otvorenom hirurgijom, te je ubrzo postala standard liječenja tokom više decenija.

Osnovni princip ESWL-a zasniva se na generiranju visokoenergetskih udarnih valova koji se fokusiraju na kamenac putem radiološke ili ultrazvučne lokalizacije. Ovi valovi prolaze kroz meka tkiva bez značajnog

oštećenja, ali pri dolasku do kristalne strukture kamenca, razlika u akustičnoj impedansi između kamenca i okolne tečnosti stvara mehanički stres koji dovodi do progresivne fragmentacije.

Fragmentacija kamenca ostvaruje se putem kombinovanih fizičkih mehanizama. Kompresivne sile stvaraju visok tenzijski stres na površini kamenca, uzrokujući mikropukotine koje se šire primjenom uzastopnih udarnih valova. Fenomen kavitacije, koji podrazumijeva formiranje i kolaps mikromjehurića u tečnosti oko kamenca, dodatno doprinosi destrukciji kristalne strukture kroz lokalizirane mikroeksplozije. Intenzitet i frekvencija valova ključni su faktori u balansiranju između efikasnosti fragmentacije i sigurnosti bubrežnog parenhima.

U savremenoj praksi, protokoli ESWL-a modificirani su s ciljem smanjenja renalne traume. Primjena valova niže frekvencije i postepeno povećanje energije na početku procedure pokazali su smanjenje mikrovaskularnog oštećenja. Ipak, uprkos tehnološkom napretku, ESWL nije u potpunosti lišena biološkog utjecaja na bubrežni parenhim.

Klinička efikasnost ESWL-a usko je povezana s adekvatnom selekcijom pacijenata. Veličina kamenca ostaje najvažniji prediktivni faktor. Kamenci promjera do 10 mm imaju visoku stopu fragmentacije i spontane eliminacije. Kod kamenaca veličine 10–20 mm, uspjeh je prihvatljiv, ali često zahtijeva više od jedne seanse. Kamenci veći od 20 mm nose povećan rizik nepotpune fragmentacije i razvoja opstruktivnih kolona fragmenata.

Gustoća kamenca, mjerena u Hounsfieldovim jedinicama (HU) na kompjuteriziranoj tomografiji, predstavlja kritičan parametar u predviđanju uspjeha. Kamenci s gustoćom ispod 800–1000 HU lakše se fragmentiraju, dok su kamenci veće gustoće rezistentni na udarne valove. Ovo ima direktne terapijske implikacije, jer se pacijenti s izrazito tvrdim kamencima češće upućuju na ureterskopiju ili perkutanu nefrolitotomiju (PCNL).

Anatomska lokalizacija kamenca predstavlja dodatni determinirajući faktor. Kamenci donjeg kaliksa imaju nižu stopu potpunog čišćenja zbog ograničenog drenažnog kapaciteta fragmenata. Anatomija infundibuluma i infundibulopelvični ugao značajno utiču na spontanu eliminaciju nakon fragmentacije. Iz tog razloga, mnogi centri preferiraju fleksibilnu ureterskopiju kod kamenaca donjeg kaliksa, posebno kada je anatomski ugao nepovoljan.

Indeks tjelesne mase i udaljenost koža–kamenac predstavljaju tehničke faktore koji utiču na fokusiranje valova i gubitak energije tokom prolaska kroz tkiva. Gojaznost može reducirati efikasnost ESWL-a zbog apsorpcije energije i otežane precizne lokalizacije.

Komplikacije ESWL-a su u pravilu blage i samoograničavajuće. Prolazna hematurija je česta pojava i obično traje nekoliko dana. Renalna kolika može nastati uslijed prolaska fragmenata. Formiranje „steinstrasse“ – kolone fragmenata koja opstruira ureter – predstavlja ozbiljniju komplikaciju i može zahtijevati endoskopsku intervenciju.

Oštećenje bubrežnog parenhima, iako najčešće subkliničko, uključuje mikrohemoragije i lokalno vaskularno oštećenje. Dugoročne studije su ispitivale moguću povezanost između ESWL-a i razvoja arterijske hipertenzije ili dijabetesa melitusa, ali dostupni dokazi ostaju nedovoljno jasni i zahtijevaju daljnja istraživanja.

U eri fleksibilne ureteroskopije i napredne PCNL, uloga ESWL-a je sužena u odnosu na prethodne decenije. Ipak, ona ostaje vrijedna opcija za pacijente s manjim kamencima, povoljnom anatomijom i preferencijom za neinvazivnu proceduru.

Kritičkom analizom može se zaključiti da ESWL ne treba smatrati univerzalnom metodom, već dijelom terapijskog spektra u kojem pravilna selekcija pacijenata određuje uspjeh. Kada se primjenjuje u adekvatnim indikacijama, pruža efikasno liječenje uz minimalan morbiditet. U slučajevima pogrešne selekcije, povećava se rizik ponovljenih procedura i sekundarnih intervencija, što povećava kliničko i ekonomsko opterećenje.

Fleksibilna ureteroskopija i laserske revolucije u intrarenalnom endoskopskom liječenju

Ureteroskopija predstavlja jedno od najznačajnijih dostignuća u evoluciji moderne endourologije. Od tehnike koja je inicijalno bila ograničena na liječenje distalnih ureteralnih kamenaca, razvila se u naprednu intrarenalnu platformu koja danas konkurira, a u mnogim slučajevima i zamjenjuje ESWL u liječenju bubrežnih kamenaca male i srednje veličine. Razvoj fleksibilnih ureteroscopa smanjenog promjera, unapređenje digitalnih optičkih sistema i integracija naprednih laserskih tehnologija značajno su proširili indikacijsko područje ove metode.

Princip fleksibilne ureteroskopije zasniva se na retrogradnom pristupu kroz uretru, mokraćni mjehur i ureter do pijelokalicealnog sistema. Ovaj intraluminalni pristup omogućava direktnu vizualizaciju kamenca i kontrolisanu primjenu fragmentacijske energije. Ključna prednost metode jeste preciznost, budući da se fragmentacija izvodi pod direktnim vizuelnim nadzorom, čime se minimizira rizik oštećenja bubrežnog parenhima.

Tehnološka evolucija bila je presudna za povećanje efikasnosti ureteroskopije. Fleksibilni ureteroscopi najnovije generacije imaju smanjeni

distalni promjer, napredne mogućnosti defleksije i visokorezolutni digitalni optički sistem. Ove karakteristike omogućavaju pristup svim kaliksima, uključujući donji kaliks, koji je tradicionalno predstavljao izazov za ESWL.

Fragmentacija kamenca tokom ureteroskopije primarno se izvodi Holmium:YAG laserom, koji je decenijama bio zlatni standard u endourologiji. Ovaj laser djeluje putem fototermičkog mehanizma, stvarajući lokalno isparavanje i fragmentaciju kristalne strukture. Holmium:YAG je efikasan za sve hemijske sastave kamenaca, uključujući rezistentne tipove poput cistina i brushita.

U posljednjim godinama, uvođenje Thulium Fiber Lasera predstavlja značajan tehnološki iskorak. Ovaj sistem omogućava višu frekvenciju impulsa i stabilniju energijsku distribuciju, stvarajući finije fragmente i smanjujući retropulsiju kamenca. Smanjenje retropulsije je posebno važno u intrarenalnoj ureteroskopiji, jer pomjeranje kamenca može produžiti operativno vrijeme i smanjiti proceduralnu efikasnost.

Tehnika „dusting“ postaje sve češće korištena u savremenoj praksi. Ovaj pristup ima za cilj pulverizaciju kamenca u mikroskopske fragmente koji se spontano eliminišu urinom, čime se izbjegava potreba za aktivnim vađenjem pomoću endoskopskih košarica (basket). Alternativno, fragmentacija uz aktivnu ekstrakciju omogućava neposrednu kontrolu stone-free statusa, ali produžava operativno vrijeme i povećava intrarenalnu manipulaciju.

Stopa potpunog uklanjanja kamenca (stone-free rate) kod fleksibilne ureteroskopije je visoka i u mnogim kliničkim serijama dostiže 85–95% za kamence do 20 mm. Kod većih kamenaca uspjeh ostaje zadovoljavajući, ali često zahtijeva ponovljene procedure ili kombinovane pristupe. U poređenju s ESWL-om, ureteroskopija postiže višu stone-free stopu u jednoj sesiji, naročito kod kamenaca visoke gustoće ili nepovoljne lokalizacije u donjem kaliksu.

Ipak, ureteroskopija nije bez rizika. Intraluminalna manipulacija može dovesti do oštećenja ureteralne sluznice, perforacije ili, u rijetkim slučajevima, ureteralne avulzije. Ureteralne striktуре predstavljaju dugoročnu komplikaciju koja se može javiti nakon ponavljanih trauma ili pretjerane sile tokom manipulacije. Njihova incidencija je niska u centrima s velikim iskustvom, ali ostaje važan faktor u procjeni rizika.

Kontrola intrarenalnog pritiska predstavlja kritičan aspekt intrarenalne ureteroskopije. Povećanje pritiska tokom irigacije može pogodovati sistemske bakterijske diseminaciji, povećavajući rizik od bakterijemije i sepsa. Ureteralni pristupni omotač (ureteral access sheath) ima dvostruku

ulogu: olakšava prolaz instrumenta i smanjuje intrarenalni pritisak, ali njegova primjena zahtijeva oprez kako bi se izbjegla ureteralna trauma.

Postavljanje ureteralnog stenta nakon procedure je česta praksa s ciljem prevencije opstrukcije uslijed edema ili rezidualnih fragmenata. Međutim, stentovi mogu izazvati iritativne urinarne simptome, bol i privremeno smanjenje kvaliteta života.

U komparativnoj analizi sa ESWL-om, ureteroskopija ima prednost kod tvrdih kamenaca, nepovoljne anatomske lokalizacije i kod pacijenata kod kojih je potreban neposredan rezultat. U poređenju s PCNL-om, ureteroskopija je manje invazivna i povezana s nižim rizikom od hemoragije, ali kod voluminoznih kamenaca preko 20 mm PCNL ostaje efikasnija metoda.

U savremenoj kliničkoj praksi, fleksibilna ureteroskopija stekla je status visoko prilagodljive metode sa širokim spektrom indikacija. Ona predstavlja optimalnu ravnotežu između minimalne invazivnosti i visoke efikasnosti, te je često metoda prvog izbora za srednje velike bubrežne kamence.

Ipak, njen uspjeh direktno zavisi od iskustva operatera, kvaliteta opreme i pravilne selekcije pacijenata. U centrima s velikim volumenom i naprednom ekspertizom, intrarenalna ureteroskopija predstavlja jednu od najsavremenijih i najefikasnijih tehnika u liječenju moderne urolitijaze.

Minimalno invazivna perkutana nefrolitotomija (PCNL) i menadžment kompleksnih i koraliformnih kamenaca

Perkutana nefrolitotomija predstavlja vrhunac minimalno invazivne hirurgije u liječenju voluminoznih i kompleksnih bubrežnih kamenaca. Od svog uvođenja, PCNL je gotovo u potpunosti zamijenila otvorenu hirurgiju kod velikih kamenaca, pružajući visoku stopu potpunog uklanjanja uz značajno niži morbiditet u poređenju s tradicionalnim zahvatima. U savremenoj praksi smatra se zlatnim standardom za kamence promjera većeg od 20 mm, koraliformne kamence koji zahvataju grane pijelokalicealnog sistema te kamence rezistentne na ESWL ili ureteroskopiju.

Tehnička suština PCNL-a zasniva se na uspostavljanju perkutane komunikacije sa pijelokalicealnim sistemom putem kontrolisanog punkcionog pristupa posteriornom kaliksu. Pozicioniranje pacijenta može biti u proniranom (prone) ili supiniranom (supine) položaju, a izbor često zavisi od iskustva operativnog tima i anatomske karakteristike pacijenta. Tradicionalni prone položaj omogućava optimalnu anatomske orijentaciju,

dok supine pristup olakšava kombinaciju s retrogradnom ureterskopijom u slučaju kombinovanih procedura.

Odabir kaliksa za punkciju presudan je za sigurnost i efikasnost zahvata. Posteriorni kaliksi su preferirani zbog kraće udaljenosti od kože i manjeg rizika vaskularnog oštećenja. Intraoperativna radiološka kontrola putem fluoroskopije ili ultrazvuka omogućava preciznu orijentaciju i smanjuje incidenciju komplikacija.

Nakon inicijalne punkcije i postavljanja vodilice (guide-wire), izvodi se progresivna dilatacija perkutane staze. Tradicionalno, promjer traktata kretao se između 24 i 30 French, ali savremeni razvoj doveo je do manje invazivnih varijanti poput mini-PCNL, ultra-mini i mikro-PCNL tehnika, koje koriste manje kalibre. Smanjenje promjera traktata ima za cilj redukciju parenhimskog oštećenja i smanjenje hemoragijskog rizika, uz očuvanje visoke efikasnosti fragmentacije.

Fragmentacija kamenca tokom PCNL-a može se izvoditi ultrazvučnom, pneumatskom ili laserskom energijom. Ultrazvučni sistemi su posebno pogodni za velike kamence jer omogućavaju simultanu fragmentaciju i aspiraciju fragmenata. Moderni laserski sistemi pružaju visoku fleksibilnost i sposobnost tretiranja kamenaca čvrste strukture. Izbor izvora energije zavisi od hemijskog sastava kamenca i preferencija operatera.

Stopa potpunog uklanjanja kamenca (stone-free rate) kod PCNL-a je najviša među minimalno invazivnim metodama, često prelazi 90% kod voluminoznih kamenaca. Kod koraliformnih kamenaca, koji zahvataju više kaliksa, PCNL je često jedina metoda koja omogućava potpuno uklanjanje u jednoj ili ograničenom broju procedura.

Uprkos visokoj efikasnosti, PCNL je najinvazivnija među tri glavne minimalno invazivne metode i povezana je s većim rizikom komplikacija. Hemoragija predstavlja najznačajniju komplikaciju i može zahtijevati transfuziju krvi ili, u rijetkim slučajevima, selektivnu angiografsku embolizaciju. Rizik od krvarenja povezan je s veličinom traktata, brojem pristupnih kanala i kompleksnošću kamenca.

Postoperativne infekcije predstavljaju dodatni ozbiljan izazov. Intraoperativna manipulacija i povećani intrarenalni pritisak mogu pogodovati sistemske bakterijske diseminaciji, dovodeći do bakterijemije ili sepse. Iz tog razloga, preoperativna urinokultura i adekvatna antibiotska profilaksa predstavljaju obavezne komponente perioperativnog protokola.

Savremeni pristupi uključuju kombinovane tehnike radi optimizacije rezultata. Endoscopic Combined Intrarenal Surgery (ECIRS) kombinuje retrogradni i perkutani pristup, omogućavajući potpunije uklanjanje kamenca

uz manji broj traktata i bolju vizualnu kontrolu. Ova tehnika je posebno korisna kod kompleksnih, multifokalnih i razgranatih kamenaca.

U poređenju s ureterskopijom, PCNL pruža višu stopu potpunog uklanjanja kod velikih kamenaca, ali uz veći hemoragijski rizik. U odnosu na ESWL, PCNL je značajno efikasnija kod voluminoznih i visokodenzitetnih kamenaca. Međutim, njena invazivnost zahtijeva naprednu infrastrukturu i visokoiskusan hirurški tim.

Iskustvo operatera predstavlja ključni faktor u smanjenju komplikacija i optimizaciji rezultata. Studije pokazuju da centri s velikim brojem PCNL procedura imaju nižu incidenciju komplikacija i bolje stone-free rezultate. Ovo naglašava važnost centralizacije kompleksnih slučajeva u specijaliziranim ustanovama.

U savremenoj praksi, PCNL ostaje najdefinitivnija metoda za velike i koraliformne kamence. Ona predstavlja balans između kontrolisane invazivnosti i maksimalne efikasnosti, osiguravajući potpuno uklanjanje kamenca u većini slučajeva. Ipak, pažljiva selekcija pacijenata i precizno perioperativno upravljanje od suštinskog su značaja za minimiziranje rizika i postizanje optimalnih ishoda.

Klinička integracija metoda, perioperativni menadžment, komplikacije i dugoročne perspektive u liječenju urolitijaze

Savremeno liječenje bubrežnih kamenaca ne može se posmatrati kao izolirani izbor jedne hirurške tehnike, već kao kompleksan proces kliničkog odlučivanja koji zahtijeva integraciju anatomskih, metaboličkih i kliničkih parametara. ESWL, fleksibilna ureterskopija i PCNL predstavljaju tri komplementarna stuba terapijskog spektra, a izbor između njih mora biti rezultat individualizirane procjene za svakog pacijenta.

Komparativna evaluacija metoda treba se temeljiti na više dimenzija: stopi potpunog uklanjanja kamenca (stone-free rate), broju potrebnih procedura, proceduralnom morbiditetu, trajanju hospitalizacije te utjecaju na kvalitet života. ESWL, iako neinvazivna, često zahtijeva više od jedne sesije kako bi se postiglo potpuno uklanjanje, posebno kod kamenaca većih od 10 mm. U tom kontekstu, ona ostaje metoda izbora za male kamence niske gustoće i povoljne anatomije, ali ne i za kompleksne ili voluminozne kamence.

Fleksibilna ureterskopija se profilirala kao metoda koja nudi optimalnu ravnotežu između minimalne invazivnosti i visoke efikasnosti. Za kamence do 20 mm omogućava visoku stopu stone-free rezultata u jednoj sesiji i izbjegava nekontroliranu fragmentaciju karakterističnu za ESWL.

Međutim, kod velikih ili multifokalnih kamenaca potreba za ponovljenim procedurama može produžiti ukupno trajanje liječenja.

PCNL ostaje metoda s najvišom efikasnošću kod kamenaca većih od 20 mm i kod koraliformnih formacija. U brojnim kliničkim serijama omogućava potpuno uklanjanje u jednoj intervenciji, smanjujući potrebu za dodatnim zahvatima. Ipak, ovaj terapijski benefit prati viši profil komplikacija, naročito hemoragijskih i infektivnih.

Perioperativni menadžment predstavlja ključni faktor u smanjenju komplikacija. Preoperativna procjena mora uključivati evaluaciju bubrežne funkcije, hematološke parametre i urinokulturu. Adekvatan tretman urinarnih infekcija prije intervencije od presudne je važnosti u prevenciji postoperativne sepse, posebno kod PCNL-a i ureterskopije, gdje povišeni intrarenalni pritisak tokom procedure može pogodovati sistemskoj bakterijskoj diseminaciji.

Poseban izazov predstavlja upravljanje pacijentima koji koriste antikoagulantnu terapiju. Koordinacija s kardiolozima i precizno određivanje vremena privremenog prekida i ponovnog uvođenja terapije neophodni su za balansiranje tromboembolijskog i hemoragijskog rizika.

Hirurške komplikacije klasificiraju se prema Clavien-Dindo sistemu, koji standardizira procjenu morbiditeta. Komplikacije nižeg stepena uključuju blagu hematuriju i prolaznu febrilnost, dok komplikacije višeg stepena podrazumijevaju dodatne intervencije poput vaskularne embolizacije, drenaže apscesa ili intenzivnog liječenja sepse. U centrima s velikim obimom zahvata incidencija teških komplikacija ostaje niska, što dodatno naglašava važnost hirurške ekspertize.

Kontrola intrarenalnog pritiska tokom endoskopskih procedura predstavlja važan aspekt kliničke integracije. Povišeni pritisak povezan je sa sistemskom bakterijskom translokacijom i povećanim rizikom teških infekcija. Upotreba ureteralnog pristupnog omotača i pažljivo upravljanje irigacijom značajno doprinose smanjenju ovog rizika.

Iako je hirurško liječenje najvidljiviji segment terapije urolitijaze, metabolička prevencija ostaje ključni element dugoročne strategije. Analiza 24-satnog urina i identifikacija metaboličkih poremećaja omogućavaju ciljane dijetetske i farmakološke intervencije. Smanjenje unosa natrija, adekvatna hidratacija i primjena oralnog citrata kod pacijenata s hipocitraturijom dokazano smanjuju stopu recidiva.

Buduće perspektive u liječenju urolitijaze uključuju integraciju vještačke inteligencije u planiranje zahvata, razvoj efikasnijih laserskih sistema i optimizaciju robotski asistiranih tehnika u endourologiji. Algoritmi

zasnovani na analizi velikih podataka mogu doprinijeti preciznijem predviđanju uspjeha procedure i individualizaciji terapijskog pristupa.

Zaključno, savremeno liječenje bubrežnih kamenaca predstavlja integriranu paradigmu koja kombinuje minimalno invazivnu tehnologiju s dugoročnim metaboličkim upravljanjem. ESWL, ureterskopija i PCNL nisu konkurentne metode, već komplementarni alati koji se trebaju primjenjivati individualizirano. Terapijski uspjeh ne mjeri se isključivo eliminacijom kamenca, već redukcijom komplikacija, prevencijom recidiva i unapređenjem kvaliteta života pacijenta.

Ograničenja

Ovaj rad ima određena ograničenja koja proizlaze iz njegove narativne prirode. Analiza se temelji na interpretaciji dostupne literature, bez primjene formalne sistematske metodologije ili kvantitativne meta-analize. Heterogenost uključenih studija u pogledu dizajna, populacije pacijenata i tehnoloških pristupa može uticati na generalizaciju prikazanih zaključaka. Dodatno, brzi tehnološki napredak u endourologiji može dovesti do promjena u terapijskim standardima koje nisu u potpunosti obuhvaćene u trenutku izrade ovog pregleda.

Kliničke implikacije

Nalazi ovog pregleda naglašavaju značaj individualiziranog pristupa u izboru terapijske metode kod pacijenata s bubrežnim kamencima. Integracija radioloških karakteristika kamenca, anatomske lokalizacije i kliničkog profila pacijenta može doprinijeti optimizaciji terapijskog ishoda i smanjenju potrebe za ponovljenim intervencijama. Savremeni minimalno invazivni pristupi, uključujući ESWL, fleksibilnu ureterskopiju i PCNL, trebaju se posmatrati kao komplementarne metode unutar personaliziranog terapijskog algoritma, s ciljem postizanja maksimalne efikasnosti uz minimalni morbiditet.

Zaključak

Urolitijaza ostaje klinički izazov visokog biološkog i hirurškog kompleksiteta, odražavajući interakciju metaboličkih, anatomskih i okolišnih faktora. Transformacija njenog liječenja u posljednjim decenijama predstavlja jedan od najupečatljivijih primjera napretka u minimalno invazivnoj hirurgiji. ESWL, fleksibilna ureterskopija i minimalno invazivna perkutana nefrolitotomija redefinirale su terapijske standarde, pomjerajući fokus s opsežnih hirurških zahvata ka personaliziranim, dokazima vođenim procedurama usmjerenim na očuvanje bubrežne funkcije.

Međutim, kritička analiza literature pokazuje da nijedna metoda nije univerzalno superiorna; klinički uspjeh zavisi od pravilne selekcije pacijenata, precizne interpretacije radioloških parametara i pažljivog perioperativnog menadžmenta. Kod manjih kamenaca niske gustoće, ESWL ostaje neinvazivna alternativa s povoljnim sigurnosnim profilom, dok je kod kamenaca srednje veličine fleksibilna ureteroskopija pokazala višu stopu potpunog uklanjanja u jednoj sesiji. PCNL i dalje predstavlja najdefinitivniju metodu za voluminozne i koraliformne kamence, nudeći superiorne rezultate u čišćenju, ali uz viši stepen invazivnosti.

U tom kontekstu, savremeno liječenje bubrežnih kamenaca mora se posmatrati kao dinamičan proces kliničkog odlučivanja zasnovan na integraciji kliničkih, radioloških i metaboličkih podataka. Koncept „one-size-fits-all“ neprihvatljiv je u modernoj urologiji. Individualizacija terapije predstavlja aktualni standard, gdje se izbor metode temelji na višestrukoj analizi faktora, uključujući veličinu, volumen i gustoću kamenca, anatomiju pijelokalicealnog sistema, komorbiditete te dostupne tehnološke resurse.

Važan istraživački aspekt koji proizlazi iz ove analize jeste potreba za naprednijom standardizacijom kriterija uspjeha i izvještavanja rezultata. Stopa stone-free, trajanje operacije, intrarenalni pritisak i dugoročni utjecaj na bubrežnu funkciju trebaju se procjenjivati kroz harmonizirane međunarodne protokole. Također, daljnja istraživanja su neophodna radi razjašnjenja dugoročnog utjecaja ponovljenih procedura na mikroarhitekturu bubrega.

Značaj metaboličkog menadžmenta ne može se potcijeniti. Hirurško liječenje bez adresiranja etioloških faktora predstavlja nepotpun pristup. Budući da se recidiv kamenaca javlja kod značajnog procenta pacijenata unutar 5–10 godina, metabolička analiza i implementacija preventivnih strategija moraju biti integralni dio terapijskog algoritma.

Buduće perspektive u ovoj oblasti uključuju integraciju vještačke inteligencije u predikciju proceduralnog uspjeha, primjenu prediktivnih algoritama za individualizaciju terapije te razvoj laserskih tehnologija s većom energetsom efikasnošću i minimalnim oštećenjem tkiva. Ovi napreci imaju potencijal dodatno unaprijediti sigurnost i preciznost hirurških intervencija.

Zaključno, savremeno liječenje bubrežnih kamenaca predstavlja model personalizirane hirurgije u kojem tehnologija, naučna evidencija i klinička ekspertiza djeluju sinergijski u cilju optimizacije ishoda. Izazov budućnosti ne leži samo u usavršavanju postojećih tehnika, već u multidisciplinarnoj integraciji i razvoju preventivnih strategija koje će

smanjiti globalni teret urolitijaze. Strukturiran, na dokazima zasnovan pristup ostaje ključan za dalji napredak u menadžmentu ove kompleksne patologije.

Literatura:

1. Türk C, Petřík A, Sarica K, Seitz C, Skolarikos A, Straub M, et al. EAU Guidelines on Urolithiasis. *Eur Urol.* 2024;85(1):12–45.
2. Assimos D, Krambeck A, Miller NL, Monga M, Murad MH, Nelson CP, et al. Surgical management of stones: American Urological Association guideline. *J Urol.* 2016;196(4):1153–60.
3. Skolarikos A, Neisius A, Petřík A, Somani B, Thomas K, Gambaro G, et al. EAU Guidelines on Urolithiasis 2023 update. *Eur Urol Focus.* 2023;9(1):1–10.
4. Scales CD Jr, Smith AC, Hanley JM, Saigal CS. Prevalence of kidney stones in the United States. *Eur Urol.* 2012;62(1):160–5.
5. Pearle MS, Lotan Y. Urinary lithiasis: etiology, epidemiology, and pathogenesis. In: Wein AJ, editor. *Campbell-Walsh Urology.* 12th ed. Philadelphia: Elsevier; 2021. p. 2310–60.
6. Chaussy C, Brendel W, Schmiedt E. Extracorporeally induced destruction of kidney stones by shock waves. *Lancet.* 1980;2(8207):1265–8.
7. Lingeman JE, McAteer JA, Gnessin E, Evan AP. Shock wave lithotripsy: advances in technology and technique. *Nat Rev Urol.* 2009;6(12):660–70.
8. Skolarikos A, Papatsoris AG, Mitsogiannis I, Deliveliotis C. Current status of ureteroscopy for treatment of renal stones. *Int J Urol.* 2009;16(9):713–7.
9. Traxer O, Thomas A. Prospective evaluation and classification of ureteral wall injuries resulting from insertion of ureteral access sheath. *J Urol.* 2013;189(2):580–4.
10. Doizi S, Keller EX, De Coninck V, Traxer O. Comparison of Holmium:YAG and Thulium fiber laser in lithotripsy. *World J Urol.* 2021;39(6):1883–9.
11. Preminger GM, Assimos DG, Lingeman JE, Nakada SY, Pearle MS, Wolf JS Jr. Chapter 1: AUA guideline on management of staghorn calculi. *J Urol.* 2005;173(6):1991–2000.
12. Fernström I, Johansson B. Percutaneous pyelolithotomy. A new extraction technique. *Scand J Urol Nephrol.* 1976;10(3):257–9.
13. de la Rosette JJ, Opondo D, Daels FPJ, Giusti G, Serrano A, Kandasami SV, et al. Categorisation of complications and validation of the Clavien score for percutaneous nephrolithotomy. *Eur Urol.* 2012;62(2):246–55.
14. Michel MS, Trojan L, Rassweiler JJ. Complications in percutaneous nephrolithotomy. *Eur Urol.* 2007;51(4):899–906.

15. Somani BK, Aboumarzouk O, Srivastava A, Traxer O. Flexible ureteroscopy and laser lithotripsy for stones >2 cm: systematic review and meta-analysis. *J Endourol.* 2013;27(3):291–8.
16. Ghani KR, Andonian S, Bultitude M, Desai M, Giusti G, Okhunov Z, et al. Percutaneous nephrolithotomy: update, trends, and future directions. *Eur Urol.* 2016;70(2):382–96.
17. Sorokin I, Mamoulakis C, Miyazawa K, Rodgers A, Talati J, Lotan Y. Epidemiology of stone disease across the world. *World J Urol.* 2017;35(9):1301–20.
18. Worcester EM, Coe FL. Clinical practice: calcium kidney stones. *N Engl J Med.* 2010;363(10):954–63.
19. Clavien PA, Barkun J, de Oliveira ML, Vauthey JN, Dindo D, Schulick RD, et al. The Clavien-Dindo classification of surgical complications. *Ann Surg.* 2009;250(2):187–96.
20. Türk C, Knoll T, Seitz C, Skolarikos A, Thomas K. Guidelines on urolithiasis. *Eur Urol Suppl.* 2011;10(6):464–74.

Abstract: *Digital technologies and social media have significantly changed the way individuals access health information. Platforms such as Facebook, Instagram, Tok-tok, and YouTube provide quick and easy access to a variety of health content, including information on symptoms, treatments, and the experiences of other users. While such digital access can contribute to greater awareness and empowerment of patients, it also carries significant risks associated with the presence of inaccurate, incomplete, and pseudoscientific information that often spreads faster than verified content. Social media algorithms further encourage the spread of sensationalist posts, thereby increasing exposure to health misinformation and information overload. At the heart of the safe use of health information is digital health literacy, which includes the ability to find, understand, critically evaluate, and apply health information from digital sources. Low levels of digital health literacy are associated with a high propensity for self-diagnosis, self-medication, and reduced trust in the healthcare system. In this context, nurses/technicians have a key educational role, as through direct and continuous contact with patients they can recognize the impact of online content on health behaviour. The paper emphasizes the importance of educational interventions that include individual counselling, group education, the application of methods for checking understanding, and the development of practical tools for assessing the credibility of health information. By strengthening patients' digital health literacy, nurses/technicians contribute to safer use of social networks and quality healthcare in a digital environment.*

Key words: *patients, digital health literacy, health information, social networks.*

Doc. dr Izudin Šarić¹

HOĆE LI ODNOSI SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I OSTATKA SVIJETA STVORITI NOVI SVJETSKI POREDAK?

Apstrakt: *Kako svijet izlazi iz doba u kojoj su dominirale Sjedinjene Američke Države (SAD) kao neprikosnoveni globalni lider, prelazimo u multipolarno doba koje karakterizira uspon više globalnih supersila, kao i srednjih i zemalja u nastajanju. Ova promjena u globalnom poretku signalizira početak nove faze postameričke dominacije, potaknute nekoliko ključnih faktora koji su preoblikovali međunarodnu dinamiku i preraspodijelili utjecaj na veći broj nacija. Globalni poredak nakon Drugog svjetskog rata značajno je oslabljen porastom multipolarnosti, potaknutim rastućim ekonomskim i političkim utjecajem nekoliko zemalja u usponu. Zemlje poput Kine, Rusije i Indije predvode ovu promjenu, dovodeći u pitanje ustaljeni poredak. Kina, kroz svoju inicijativu "Pojas i put" (BRI) i vojnu ekspanziju, nastoji parirati američkoj dominaciji. Nova strategija nacionalne sigurnosti sadašnje Trumpove administracije odstupa od eksplicitnog fokusa na natjecanje velikih sila koje su dijelila njezina dva prethodnika. Prva Trumpova i Bidenova administracija učvrstile su želju Kine i Rusije da „oblikuju svijet suprotan američkim vrijednostima i interesima “kao glavnu vanjskopolitičku brigu“. Potreba za efikasnom velikom strategijom SAD-a za suočavanje s tom prijetnjom, između ostalog, je stoga hitna. Velika strategija odnosi se na kolektivno raspoređivanje svih relevantnih instrumenata moći nacije radi postizanja ključnih strateških ciljeva. Da li će to uspjeti novoj Trampovoj administraciji ostaje da se vidi.*

Ključne riječi: *SAD, Kina, Rusija, globalni poredak, novi svjetski poredak i velika strategija.*

Uvod

Trenutni svjetski poredak neprestano se suočava s previranjima u geopolitici, geostrategiji, svjetskom gospodarstvu, što je najvažnije, djelotvornost međunarodnih organizacija, poput UN-a i Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), u ispunjavanju njihovih mandata. Ta previranja proizlaze iz stalnih „varničenja“ i napetosti između Zapada, predvođenog

¹ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, e-mail: izudinsaric@hotmail.com

SAD-om, i globalnog Juga, predvođenog velikim zemljama poput Indije, Kine i Rusije (Kumara,2026).

Kada su se oglasile sirene u Kijevu u zoru 24. februara 2022. godine, a bombe počele padati po Ukrajini, posljednji ostaci vjere u svijet za koji smo mislili da ga poznajemo bili su uništeni. Taj svijet, koji je izgledao definisan nadom i optimizmom koji su uslijedili nakon pada Berlinskog zida u novembru 1989. godine, sada se činio dalekim. Kraj Hladnog rata potaknuo je snove o mirnijem, kooperativnijem međunarodnom poretku (Nedeljković & Živojinović, 2025:8).

Neki od najznačajnijih trenutaka XXI vijeka uključuju američku invaziju na Irak 2003. godine, globalnu finansijsku krizu 2007-2008. godine, rusku invaziju na Gruziju 2008. godine, aneksiju Krima, rat u Ukrajini koji je započeo 2014. godine i globalne previranja uzrokovane pandemijom COVID-19. Ovi događaji doveli su u pitanje ideju da će unipolarni svijet kojim dominiraju Sjedinjene Američke Države prevladati. Međutim, ruska invazija na Ukrajinu 2022. godine ističe se kao posebno prekretnički trenutak. Ona signalizira povratak konkurencije velikih sila, pomak od relativne stabilnosti za koju su mnogi očekivali da će definirati eru nakon Hladnog rata (Nedeljković & Živojinović, 2025:8).

Sjedinjene Američke Države suočavaju se s najopasnijim međunarodnim okolnostima od kraja Drugog svjetskog rata, a možda i u svojoj historiji (Gates R.M.,2023, prema: Blackwill R.D., 2026). Sve moćnija autoritarna Kina ide naprijed u svom odlučnom nastojanju da zamijeni Sjedinjene Američke Države kao dominantnu silu u Indo-Pacifiku, a na kraju i u svijetu (Blackwill R.D., 2024). Kao što je bivši singapurski premijer Lee Kuan Yew, doživotni zagovornik projekcije američke moći u Aziji, naglasio, „SAD ne mogu zaustaviti uspon Kine. Samo moraju živjeti s većom Kinom, što će biti potpuno novo za SAD, jer nijedna zemlja nikada nije bila dovoljno velika da ospori njenu poziciju... Nije moguće pretvarati se da je ovo samo još jedan veliki igrač. Ovo je najveći igrač u historiji svijeta.“(Graham, Blackwill, Wyne & Kuan,2013, prema: Blackwill R.D., 2026)

Ovi geopolitički događaji dovode do stalnog pomijeranja epicentra svjetskog poretka koji je Zapad stvorio prema globalnom Jugu. Samit Šangajske organizacije za saradnju (SCO) i sastanak "SCO Plus" koji je održan od 31. augusta do 1. septembra 2025. u kineskom lučkom gradu Tianjinu demonstracija je ove promjene u globalnom poretku, budući da je kineski predsjednik Xi Jinping najavio osnivanje Razvojne banke SCO-a, s 280 milijuna dolara bespovratnih sredstava i dodatnih 1,4 milijarde dolara kredita za članice SCO-a.

Osnovni cilj i SCO-a i BRICS-a je stvaranje novog svjetskog poretka koji podržava multilateralizam i transparentan poredak utemeljen na pravilima, s novim upravljačkim institucijama poput Razvojne banke SCO-a i Razvojne banke BRICS-a koje bi mogle savršeno odgovoriti na posebne potrebe i težnje zemalja globalnog Juga. Zapravo, kako bi smanjile utjecaj američkog dolara kao sredstva transakcija u globalnom gospodarstvu, zemlje poput Indije predložile su ideju dedolarizacije pokretanjem regionalne trgovine među zemljama BRICS-a u njihovim lokalnim valutama. (Kumara,2026)

Ustvari, osnovni cilj ovih geopolitičkih inicijativa je suprotstaviti se grubom, prijetećem i licemjernom stavu američkog predsjednika Donalda Trumpa. Vođenjem carinskog rata protiv zemalja BRICS-a i nedavnim nametanjem 50%-tne carine na indijsku robu kao kazne za uvoz sirove nafte iz Rusije, SAD su pod Trumpom dale strateški prostor zemljama poput Kine, posebno, koja je dugo čekala priliku da marginalizira geopolitički i geostrateški utjecaj SAD-a kako bi predvodila svijet kao globalna supersila. (Kumara,2026)

Historija Velike strategije SAD-a

Američka revolucija označila je početak velike strategije SAD-a, jer su kolonije koristile vojna, ekonomska i diplomatska sredstva kako bi postigle jedan cilj: nezavisnost (Brands,2023. prema: Blackwill R.D., 2026). Diplomacija je bila nezamjenjiva jer je savez s Francuskom iz 1778. godine osigurao vitalnu financijsku i sigurnosnu pomoć i na kraju kulminirao Pariškim ugovorom iz 1783. godine, kojim su Sjedinjene Američke Države potvrđene kao nezavisna nacija (Sporazum o savezu s Francuskom 1778.). Od tada su se konsolidacija mlade republike i nemiješanje kolonijalnih sila kristalizirali kao primarni strateški ciljevi Sjedinjenih Američkih Država. Kako bi novu naciju odvratio od uplitanja u evropske sukobe, Washington je prvo izdao Proklamaciju o neutralnosti iz 1793. godine, a potom je u svom oproštajnom govoru podržao širu politiku neutralnosti. (Dehler J. G., prema: Blackwill R.D., 2026)

Do početka devetnaestog vijeka, nova nacija se okrenula vijekovnoj velikoj strategiji američkog nacionalizma. (Kagan R.,2006. prema: Blackwill R.D., 2026) Nastojala je osvojiti i utvrditi kontinentalnu domovinu, učvrstiti regionalnu sigurnost pod zastavom Monroeove doktrine iz 1823. godine, izbjegavati Evropu i proširiti međunarodnu trgovinu i investicije - posebno u Kini, Japanu, Koreji, Filipinima i Latinskoj Americi - kroz povoljan odnos snaga u komercijalnu korist Sjedinjenih Država. (Stoker, D., 2024. Prema: Blackwill R.D., 2026.) Početkom dvadesetog vijeka, predsjednik Theodore Roosevelt, nakon rata između Sjedinjenih Država i Španije koji je okončao

špansku kolonijalnu vlast u Americi i rezultirao američkim sticanjem teritorija u zapadnom Pacifiku i Latinskoj Americi, pokrenuo je niz diplomatskih aktivnosti na zapadnoj hemisferi i u Aziji, uključujući pregovore o okončanju rusko-japanskog sukoba.

Međutim, kada su se u Evropi stara carstva „zaglavila“ u rovovima Prvog svjetskog rata, dugogodišnje izbjegavanje učešća u evropskom sukobu od strane Sjedinjenih Država, nakratko je prvi put ustupilo mjesto velikoj strategiji liberalnog internacionalizma, kako je navedeno u Četrnaest tačaka predsjednika Woodrowa Wilsona. Wilson je imao za cilj izgradnju stabilnog, na pravilima zasnovanog međunarodnog sistema kroz multilateralnu saradnju utemeljenu u Ligi naroda i projekciju američkih vrijednosti kako bi svijet učinio „sigurnim za demokratiju“. (Wilson, W., Četrnaest tačaka, prema: Blackwill R.D., 2026.) Ali ti historijski radikalni ciljevi probudili su domaće političko osinje gnijezdo, i Wilson nije uspio osvojiti ni Senat ni zemlju.

Počevši s Coolidgeovom administracijom 1923. godine, američka velika strategija ponovo je podržavala američki nacionalizam, uključujući koncentraciju na zapadnu hemisferu i nastavak visokih tarifa. (Stoker D., 2024., prema: Blackwill R.D., 2026)

Jačanjem nacističke Njemačke 1930-tih predsjednik Franklin D. Roosevelt je manevrirajući protiv domaćeg mnijenja pokušao usmjeriti veliku strategiju SAD-a od američkog nacionalizma ka liberalnom internacionalizmu, s naglaskom na izbjegavanju hegemonu na euroazijskom kopnu. Pokušaj učvršćivanja liberalnog internacionalizma doveden je u pitanje kada je, u decembru 1941. godine, Japan napao američku luku Pearl Harbor, a njemački kancelar Adolf Hitler objavio rat Sjedinjenim Državama.

Jačanje agresivnih namjere Sovjetskog Saveza postaju jasnije u godinama nakon Drugog svjetskog rata i potaknuti Korejskim ratom u junu 1950. godine, liberalni internacionalizam postaje trajna velika strategija SAD-a. Utemeljen na uvjerenju da samo američko globalno vodstvo može spriječiti neprijateljski Sovjetski Savez, da preuzme Evroaziju i destabilizira svjetski poredak. Principi liberalnog internacionalizma odražavali su se u "Dugom telegramu" američkog diplomate Georgea F. Kennana, koji se zalagao za obuzdavanje SSSR-a; Trumanovu doktrinu; Marshallov plan; Berlinski zračni most; stvaranje NATO-a; i izvještaj Vijeća za nacionalnu sigurnost NSC-68 - a sve to je utjelovljivalo moć SAD-a i demokratske vrijednosti za stvaranje i očuvanje stabilnog međunarodnog sistema. Nije iznenađujuće da su ti događaji bili anatema za američke nacionaliste, koji su započinjali mnoge decenije u pustinji američke politike. (Brands H.W., 2024., prema: Blackwill R.D., 2026)

Liberalni internacionalista, predsjednik Lyndon Johnson, poslao je preko petsto hiljada vojnika u Vijetnam vjerujući da su hegemonistički ciljevi Kine i Sovjetskog Saveza djelimično doveli do intervencije Sjevernog Vijetnama u Južnom Vijetnamu. U tom kontekstu, rođena je škola ograničenja, koja se zalagala za dramatično smanjenje globalnog vojnog prisustva, naglašavajući potrebu za ukidanjem prekomorskih obaveza i naglašavajući da američka vojna intervencija gotovo uvijek ugrožava sigurnost SAD-a. (Fulbright J.W., 1966. prema: Blackwill R.D., 2026). Međutim, velika strategija ograničenja, iako popularna do danas u nekim političkim i akademskim krugovima, nije uspjela steći zamah kao politika američke vlade. (Valt M.S., 2018., prema: Blackwill R.D., 2026).

Raspadom SSSR-a devedesetih godina XX vijeka za vrijeme klasično liberalnog internacionalističkog presijedanja Georgea H.W. Busha, dominacija velike strategije po prvi puta je bila moguća u historiji Amerike. U tom unipolarnom periodu, liberalni internacionalizam u vrijeme Billa Clintona i George W. Busha velika strategija mogla je postati dominantana ali nije. Bushove vojne akcije u Afganistanu i Iraku otkrile su da čak da i pored ogromne moći, Sjedinjene Države ne mogu ostvariti potpuni uspjeh u tim regionalnim sukobima.

Do sredine 2010-ih, kako je uspon kineske moći postepeno ukidao mogućnost američke prevlasti, predsjednik Barack Obama radio je na održavanju liberalnog internacionalističkog poretka, uključujući i Pariški klimatski sporazum, iranski nuklearni sporazum, Novi START sporazum i nesretni Transpacičko partnerstvo (TPP). (Landler M. & Perlez J., 2016., prema: Blackwill R.D., 2026).

Osuđujući liberalni internacionalizam, Trump je u svom prvom mandatu ilustrirao svoje američke nacionalističke impulse čak i dok su ga njegovi konzervativni savjetnici za nacionalnu sigurnost djelimično ograničavali. Izašao je iz iranskog nuklearnog sporazuma, Pariškog klimatskog sporazuma i Svjetske zdravstvene organizacije; povukao se iz Ugovora o nuklearnim snagama srednjeg dometa i Ugovora o otvorenom nebu s Rusijom; kontinuirano je omalovažavao američki sistem saveza; i započeo trgovinski rat s Kinom. (Landler M., 2018., prema: Blackwill R.D., 2026). Na izborima 2020. godine za predsjednika je izabran doživotni liberalni internacionalista Joe Biden. Za vrijeme svoga mandata, investirao je u američke saveze i ponovo se pridružio međunarodnim sporazumima. Po povratku u Bijelu kuću 2025. godine, Trump, kojeg više nisu kontrolirali savjetnici establišmenta, pokrenuo je radikalni zaokret u američkoj vanjskoj politici, odbacivši konsenzus o vitalnim nacionalnim interesima SAD-a nakon Drugog svjetskog rata usmjerivši američku moć i prestiž gotovo isključivo na onoga ko sjedi u Ovalnom uredu. S obzirom na prošlu politiku i

trenutnu realnost moći, Trumpov potencijalni nasljednik imat će šest velikih strategija iz kojih može birati. (Blackwill R.D., 2026).

Donald Trump i novi svjetski poredak

Sjedinjene Američke Države su se posljednjih godina suočile s nekoliko ključnih pitanja, a jedno od najhitnijih je kako odgovoriti na rusku agresiju u Ukrajini. Nakon gotovo tri godine rata, jasno je da je Bidenova administracija zauzela jasan stav: iako američke trupe nisu direktno uključene u sukob, SAD su pružile opsežnu ekonomsku, vojnu, obavještajnu i logističku podršku Ukrajini. Američka pomoć Ukrajini premašila je 175 milijardi dolara, pri čemu je obavještajnu podršku teško kvantificirati, ali je ključna za napore Ukrajine. Iako Ukrajina nije dio nikakvih formalnih američkih sigurnosnih aranžmana, ta podrška je bila ključna za opstanak Ukrajine kao nezavisne države i za vraćanje kredibiliteta Washingtona među njegovim saveznicima. (Mastersu J. & Merrowu W., 2024., prema: Nedeljković, S. & Živojinović, D. 2025).

Veoma važan događaj za cijeli svijet su bili predsjednički izbori u SAD-u 5. novembra 2024. godine. Dok su u prethodnim izborima pitanja domaće politike tradicionalno bila ključni pokretači izbora skoro pola vijeka, nedavni podaci anketa i nalazi fokus grupa (The New York Times 2024) otkrili su da je na zadnjim izborima vanjska politika odigrala odlučujuću ulogu u izboru između Donalda Trumpa i Kamale Harris. Birači su se suočili s ključnom odlukom: hoće li smanjiti globalni angažman Amerike ili nastaviti politiku Bidenove administracije, posebno njeno rješavanje rata u Ukrajini. Prema agregatorima anketa poput RealClearPolitics (2024), samo oko 40% Amerikanaca odobrilo je Bidenov pristup ratu, dok ga 54% nije odobrilo. Ovi osjećaji o vanjskoj politici SAD-a značajno su utjecali na rezultate izbora, što je na kraju dovelo do pobjede Donalda Trumpa kao 47. predsjednika Sjedinjenih Država. (Nedeljković, S. & Živojinović, D. 2025).

Suština Trumpove vizije je da je liberalni internacionalistički svjetski poredak nepopravljivo slomljen jer se zasniva na naivnim pretpostavkama - među kojima je glavna uvjerenje da međunarodne institucije, multilateralna saradnja i zajedničke globalne norme mogu nadjačati sirovu moć, nacionalne interese i bilateralno sklapanje dogovora. Nacije se bore, bore i bore za moć i utjecaj, ignorirajući međunarodna pravila i norme koje im stoje na putu. Zato ne bi trebalo biti dugoročnih obaveza i opredjeljenja SAD-a, već samo trajna potraga za američkom prednošću. (Agrawal, R., 2025.). Naprotiv, prethodni predsjednici su oklijevali koristiti brojne instrumente američke moći, posebno ekonomske prijetnje, kako bi iznudili prihvatanje svojih preferiranih politika. Trumpova administracija je završila sa tim pristupom.

Kako su mogli primijetiti Trumpovi saveznici, u prvoj godini svog drugog mandata on je ponovo pokušao uspostavio Sjedinjene Države kao najmoćniju i najutjecajniju naciju na svijetu. „Umjesto da vodi tradicionalnu vanjsku politiku establišmenta, Trump sve ove međunarodne angažmane posmatra kroz prizmu nacionalne sigurnosti SAD-a. Drugim riječima, on vodi svoju politiku prema onome što će doprinijeti sigurnosti i prosperitetu američkog naroda, a ne prema nekom apstraktnom većem dobru“, tvrdila je Victoria Coates iz Heritage Foundationa, bivša zamjenica Trumpovog savjetnika za nacionalnu sigurnost. (Tumulty, K.,2025., prema: Blackwill R.D. 2026)

„Trumpisti“ svjetski poredak shvataju kao uglavnom sastavljen od regionalnih sfera utjecaja, u kojima velike sile - Sjedinjene Američke Države, Kina i Rusija - kontrolišu svoja susjedstva. Prema riječima jednog komentatora iz oktobra 2025. godine, Trump prikazuje „zapadnu hemisferu kao prirodnu sferu sudbine Amerike“. (Barnet, P.M.T., 2025. prema: Blackwill R.D. 2026). Lideri koji zaslužuju najviše poštovanja nisu čelnici demokratija u Evropi i Aziji, već dva druga lidera u sferama utjecaja, kineski predsjednik Xi Jinping i ruski predsjednik Vladimir Putin. NATO, Ujedinjene nacije i druge međunarodne organizacije inherentno krše suverenitet SAD-a i ograničavaju američke opcije i slobodu djelovanja u ovom ratobornom svijetu. (Blackwill R.D., 2026).

Strateg Hal Brands sažeto opisuje Trumpovu doktrinu, koja „naglašava agresivno korištenje američke moći – agresivnije nego Trumpovi neposredni prethodnici – kako bi se preoblikovali ključni odnosi i stekla američka prednost u rivalskom svijetu. Time je Trump uništio svaku priču o postameričkoj eri... Nekoliko američkih predsjednika obećalo je da će upotrijebiti silu kako bi spriječili Teheran da pređe nuklearni prag; Trump je to zaista i učinio.“ (Brands, H.,2025. prema: Blackwill R.D., 2026).

Kritičari tvrde da „trumpizam“ predstavlja izuzetno opasan, personaliziran i improvizacijski pristup vanjskoj politici SAD-a, oblikovan impulzivnim temperamentom i autokratskim političkim instinktima jedne osobe. (Walt, S. M., 2025.) Njegova suština ugrađena je u Trumpovu ličnost i njegovu žeđ za slavom, aplauzom i ličnim bogatstvom. (Lipton, E., 2025.) Zato, on diplomatski gazi u Ukrajinu, Bliski istok i Južnu Aziju (bez iskusnih stručnjaka za vanjsku politiku) u potrazi za Nobelovom nagradom za mir i porodičnim komercijalnim beneficijama. (Kissinger H. A., 1997., prema: Blackwill R.D., 2026). Kissinger je jednom upozorio: „svaki pregovarač koji sebe zavede da vjeruje da njegova ličnost vodi do automatskih proboja uskoro će se naći u posebnom čistilištu koje historija rezervira za one koji sebe mjere priznanjem, a ne postignućima.“

Protivnici ističu da, iako Trump proglašava da Sjedinjene Američke Države imaju najbolju vojsku na svijetu, on je smanjio budžet za odbranu u realnim iznosima. Iako su naslovi naširoko izvještavali da je povećao troškove za odbranu na 1 bilion dolara, ta cifra odražava jednokratni zakon o pomirenju i ne predstavlja povećanje osnovnog budžeta - što je smanjenje u realnim iznosima u poređenju s Bidenovim mandatom. (Deptula D. A., 2025., prema: Blackwill R.D., 2026). I po prvi put u američkoj historiji, pod Trumpom, demokratske vrijednosti nestaju iz američke vanjske politike. U svom revolucionarnom govoru 13. maja 2025. u Rijadu, Saudijska Arabija, predsjednik je izjavio da je „previše američkih predsjednika pogođeno idejom da je naš posao da gledamo u duše stranih lidera i koristimo američku politiku da dijelimo pravdu za njihove grijeh... Vjerujem da je Božji posao da sudi - moj posao [je] da branim Ameriku i da promoviram temeljne interese stabilnosti, prosperiteta i mira.“ (In Riyadh, 2025., prema: Blackwill R.D., 2026).

Odnos Trumpove administracije prema Evropskoj Uniji

Za Evropsku uniju dolazak Donalda Trumpa na mjesto Predsjednika Sjedinjenih Američkih Država 2017. godine jedan je od najgorih scenarija. Europska unija desetljećima unazad za svoj sigurnosni štiti računala na Sjedinjene Američke Države te njihovo naoružanje. Dolaskom Donalda Trumpa europska vizija američke administracije drastično se mijenja. Svakodnevne prijetnje Trumpa o izlasku Sjedinjenih Američkih Država iz NATO saveza Evropsku uniju su držale u neizvjesnosti zbog svoje sigurnost. Jer bez američke vojne prisutnosti Europska unija nema jedinstvenu vojnu silu kojom bi se mogla odbraniti. Razlog Trumpove želje za izlaskom iz NATO saveza bilo je prekomjerno iskorištavanje američke ekonomske vojne moći u korist obrane europskog kontinenta. No, unatoč stalnim najavama o izlasku iz saveza, za vrijeme prvog Trumpovog mandata, dogodila se upravo suprotna situacija. Za vrijeme prvog mandata Donalda Trampa SAD su uložile više sredstava u Evropsku inicijativu za odvaranje i u NATO savez. (Čuzela, L., 2025).

Dolaskom Trampa 2025. godine u Bijelu kuću ponovo počinju „noćne more“ za Evropsku uniju. U svojoj novoj Strategiji nacionalne bezbjednosti predsjednik Sjedinjenih Američkih Država Donald Tramp Evropi je posvetio posebno poglavlje. Poruka u suštini glasi: treba stvoriti jaz u Evropskoj uniji, oslabiti je jačanjem antiliberlnih patriotskih snaga i zatim je postaviti na nove ideološke temelje po uzoru na njegov MAGA pokret. Trampova zamisao je da Evropa treba da bude organizovana kao „grupa suverenih nacija“, što je udarac nastojanjima EU da još više sraste i očvrzne. Prioritet evropske

politike SAD će biti da „pruži otpor trenutnom kursu unutar evropskih nacija“.

U kratkom odstupanju od diskusije o „civilizacijskom brisanju“ Evrope pominje se i rat u Ukrajini i naglašava se da je u interesu Amerike da se on zaustavi, između ostalog da bi se obnovila „strateška stabilnost“ sa Rusijom. Američka administracija, međutim, tvrdi da „nestabilne manjinske vlade“ u Evropi imaju „nerealna očekivanja u vezi s tim ratom“ i da ometaju mirovni proces. Takve procene objavljene su u trenutku kada evropski lideri upozoravaju da bi Vašington mogao da „izda“ Ukrajinu tokom mirovnih pregovora sa Moskvom. Suprotno politici otvorenih vrata NATO saveza za zemlje kandidate, američka administracija želi da prioritet bude „okončanje te percepcije i sprečavanje da NATO ostane stalno šireći savez“.

Trump se prema svim međunarodnim akterima odnosi zapovednički diktirajući tempo rješavanja ratnih kriza pod uslovima koje on promoviše i koje idu u korist Sjedinjenim Američkim Državama. U fokusu njegove spoljne politike je da zadrži dominantnu poziciju SAD u odnosu na sve druge države koje pretenduju na status „sila“ uključujući i odnos prema Evropskoj uniji. Od svog povratka u Bijelu kuću od najznačajnijih političkih ličnosti iz država Evropske unije, dva puta se sastao sa predsjednikom Francuske Makronom, ali bez konkretnih pomaka da Evropsku uniju prihvati kao ravnopravnog partnera. Takođe, Trump je naložio svim članicama NATO saveza da povećaju procenat svog budžeta koji će izdvajati za taj savez. Uz to, treba podsjetiti da je Trump povećao i procenat carina za sve države EU na 20%, a posljednjih dana se spominje da bi spektar tih carina mogao da se poveća. Sve to jasno pokazuje njegovu intenciju da želi ekonomski da iscrpi države EU i tako ih dodatno podčini. To je jasan smjer kakvu će politiku voditi Trump i njegova administracija do 2028. godine i da će Trump biti mnogo direktniji nego tokom svog prvog mandata jer je svestan da više ne može da se kandiduje za predsednika SAD. Zbog svega toga je potreban brz i jedinstveni odgovor Evropske unije. (Preradović, N., 2025.)

Ukrajinska kriza, inicirana promjenom vlasti 2014., je od 2022. godine, sa ruskom invazijom, eskalirala u najveći kopneni sukob na evropskom tlu od kraja Drugog svjetskog rata. Razorni konflikt, koji ulazi u petu godinu trajanja, je uzdrmao evropsku bezbjednosnu arhitekturu, građenu od kraja Hladnog rata, a njegov ishod bi mogao da ima značajne implikacije za stabilnost čitavog međunarodnog sistema. (Preradović, N., 2025.)

Tokom predizborne kampanje, kao predsjednički kandidat, Trump je najavljivao da će okončati sukob za jedan dan (Associated Press 2024), a direktor za komunikacije njegove kampanje je istakao da će brzo okončanje

rusko-ukrajinskog rata biti jedan od prioriteta u drugom mandatu, naglašavajući da „Tramp veruje da Evropske države treba više da plaćaju troškove konflikta“. (Associated Press 2024., prema: Preradović, N., 2025.)

Uprkos neostvarivanju bombastičnih najava okončanja sukoba za 24h, po preuzimanju dužnosti nova administracija je težila otvaranju prostora za otpočinjanje pregovora o mirovnom sporazumu kojim bi se obustavio Rat u Ukrajini. Inicijalni korak u tom pravcu je predstavljao telefonski razgovor Trampa sa predsjednikom Rusije Vladimirom Putinom, opisan kao „dugačak i veoma produktivan“, a koji je uz centralni fokus na rusko-ukrajinski sukob, kao dijo agende uključio i razgovore o Bliskom istoku, energiji, dolaru i veštačkoj inteligenciji, oslikavajući širi dijapazon oblasti potencijalne saradnje dvije sile. (Associated Press 2024., prema: Preradović, N., 2025.)

Najznačajniji momenat u pokušaju otpočinjanja dijaloga je sastanak delegacija SAD i Rusije u Rijadu, koje su predvodili američki državni sekretar Marko Rubio i ruski ministar spoljnih poslova Sergej Lavrov. Delagacije su dogovorile uspostavljanje radnih grupa koje će tragati za načinom da konflikt riješe pregovorima. (Associated Press 2024., prema: Preradović, N., 2025.) Opisujući razgovore sekretar Rubio je istakao da je cilj Vašingtona da provjeri da li je Moskva ozbiljna u pogledu okončanja rata. Od tada je u pregovorima, uz američko posredovanje, postignut niz kratkotrajnih sporazuma između Rusije i Ukrajine, uključujući obustavu napada na energetska infrastrukturu u trajanju od 30 dana, za čije kršenje su se dvije strane međusobno optuživale, kao i primirje u Crnom moru (CNN 2025; The New York Times 2025, prema: Preradović, N., 2025.). Ipak, uprkos obnavljanju odnosa SAD i Rusije i otpočinjanja dijaloga o Ratu u Ukrajini, održivo rješenje sukoba, sa složenim teritorijalnim pitanjima i bezbjednosnim garancijama, ne djeluje kratkoročno ostvarivo.

Prvi Trumpov predsjednički mandat za Europsku uniju bio je zastrašujući, no u konačnici velike štete po europsku ekonomiju nije bilo. Drugi Trumpov predsjednički mandat već u svojim prvim danima pokazuje svoje rastuće neprijateljstvo prema Europskoj uniji. Podizanje carina te prestanak izravne bilateralne komunikacije uzdrmale su Brisel. Također, Trump je raspustio Američku agenciju za međunarodni razvoj te prepustio Europskoj uniji popunjavanje financija za globalnu pomoć.

Utica j Trampa na odnose na Bliskom istoku

Drugo krizno žarište predstavlja jednu od najdugotrajnijih tačaka frikcije savremenih međunarodnih odnosa. Izraelsko-Palestinski spor, od regionalnog značaja na Bliskom istoku, je jedan od centralnih primjera, Brodelovskim riječnikom, sukoba „dugog trajanja“. Najnovija epizoda je

inicirana upadom pripadnika Hamasa, militantne palestinske organizacije, na teritoriju Izraela 7. oktobra 2023. godine i odgovorom jevrejske države koji je uslijedio. U krvavom ratu, nakon preko 1100 izraelskih žrtava i oko 250 otetih taoca tokom Hamasovog početnog napada, u operacijama Izraela u Gazi je stradalo gotovo 47000 Palestinaca (Al Jazeera 2025., prema: Preradović, N., 2025.). Administracija predsjednika Džozefa Bajdena je od samog početka konflikta zauzela stav tradicionalno dominantan u američkoj politici prema regionu. Tako je već 12. oktobra tadašnji državni sekretar Entoni Blinken u posjeti Tel Avivu istakao da će Vašington uvijek biti uz Izrael (Le Monde 2023., prema: Preradović, N., 2025.), a sam predsjednik Bajden je tokom svoje posjete poručio da Izrael, dok god SAD postoji, neće biti usamljen u svojoj borbi (The White House 2023., prema: Preradović, N., 2025.). Snažnu retoriku je pratila i rekordna količina vojne podrške Tel Avivu, koji je uz konflikt protiv Hamasa u Gazi, otvorio i drugi front protiv Hezbulaha na jugu Libana (Associated Press 2024., prema: Preradović, N., 2025.). Ipak, poteškoće ključnih aktera da ostvare svoje proklamovane ciljeve, kao i stepen ljudskog i materijalnog razaranja, su otvorili put za pregovore o primirju. Dogovor o primirju Izraela i Hamasa uz posredovanje Katara i podršku SAD, sa složenom više-etapnom procedurom oslobađanja talaca i razmene zarobljenika, je stupio na snagu 19. januara 2025. godine (BBC 2025., prema: Preradović, N., 2025.).

Dolazeća administracija je prije stupanja na dužnost podržala sporazum, igrajući preko specijalnog izaslanika Stiva Vitkofa značajnu ulogu u pregovorima, a predsjednik Tramp je, pripisujući sebi zasluge za primirje, istakao da je ono rezultat njegove „istorijske“ pobjede u novembru koja je signalizirala „cijelom svijetu da će moja administracija težiti miru i postizati dogovore koji će osigurati bezbjednost svih Amerikanaca, i naših saveznika“ (Independent 2025., prema: Preradović, N., 2025.). Međutim, krhko primirje je propalo polovinom marta, a konflikt je nastavljen nesmanjenom žestinom (Britannica 2025). Veće kontroverze je izazvala Trampova najava plana za Gazu, koji bi podrazumijevao američku kontrolu nad regionom i relokaciju blizu dva miliona Palestinaca u cilju izgradnje „rivijere na Bliskom istoku“ (The New York Times 2025., prema: Preradović, N., 2025.). Međutim, usljed protivljenja Egipta i Jordana, država koje bi prema koncepciji novog predsjednika bile dom za palestinske izbeglice, čini se da je Tramp privremeno odustao od nametanja plana (Ibid). Uprkos ekstravagantnim najavama, za sada, izgleda da će političke i logističke prepreke sprečiti realizaciju takvog projekta. Kako je predsjednik kao interes nove administracije istakao osiguranje mira i stabilnosti u turbulentnom regionu, vjerovatnije je da će se relativno dosljedno pratiti postulati dosadašnje politike SAD. To podrazumijeva naglasak na specijalnim odnosima sa Izraelom i obuzdavanje Irana i njegovih regionalnih satelita, uz izbegavanje

direktne konfrontacije. Dakle, američka politika prema Bliskom istoku u drugom mandatu Donalda Trampa, prema prvim naznakama, pokazuje značajne kontinuitete sa prethodnim administracijama.

U jeku pregovora između SAD-a i Irana u Ženevi oko spornom nuklearnom programu Islamske Republike dana 28. februara 2026. godine Izrael je uz pomoć SAD-a izvršio masovni napad na ciljeve u Iranu. Izraelski zvaničnici otvoreno navode da je cilj ovih napada ozbiljno oslabiti represivni aparat države kako bi se građanima omogućilo djelovanje protiv vlasti. Nakon godina pokušaja da se Iran oslabi kroz vojne akcije i tajne operacije, pojedini analitičari smatraju da se sada sve otvorenije govori o promjeni režima u Teheranu. Amerikanci su svoju operaciju nazvali „Epski bijes“ dok se izraelska operacija provodi pod kodnim nazivom „Lavlja rika“.

U jednom od napada u Teheranu je ubijen vjerski vođa Irana Ajatolah Ali Hamenei sa zetom, kćerkom i unuko. Obzirom da se napad dogodio u najvećem mjesecu u islamu, mjesecu posta Ramazanu. Iranski vjerski dužnosnici su izdali Fetvu i pozvali na Džihad protiv Amerike i Izraela.

Nije trebalo dugo čekati na odgovor Irana. Iran je uzvratio dosad nezabilježenim valom napada širom Bliskog istoka, ciljajući zemlje s američkim vojnim bazama, kao i sam Izrael. Eksplozije su prijavljene u Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Jordanu, Kataru, Bahreinu i Saudijskoj Arabiji, koja je obećala da će poduzeti "sve potrebne mjere" za svoju odbranu. Sukobi su nastavljeni nesmanjenom žestinom sa sve većim brojem žrtava na svim starnama.

Istovremeno, Trampov rat protiv režima u Iranu izaziva nervozu, pa čak i paniku širom svijeta. U Hormuskom moreuzu, koji kontroliše Iran, zaglavljeno je više od 300 teretnih brodova i najmanje dva kruzera, jer strahuju od napada Revolucionarne garde ukoliko nastave plovidbu. Posljedica je nagli rast cijena nafte na svjetskom tržištu, što posebno loše odjekuje u Americi, zemlji snažno oslonjenoj na automobile. Tramp se našao u izuzetno opasnoj situaciji i očigledno je potcijenio snagu iranske odbrane, koju je prije godinu dana još uspije da nadmudri tokom napada na nuklearna postrojenja. Čak ni njegov krajnji cilj više nije potpuno jasan. Na početku je govorio o promjeni režima, dok sada tvrdi samo da želi da ukloni nuklearnu prijetnju.

Rat između Sjedinjenih Država, Izraela i Irana već je eskalirao brže nego što su mnogi predviđali, a postoji niz scenarija u kojima bi se mogao dodatno pogoršati. Na ovo je upozorio BBC-jev dopisnik za sigurnost Frank Gardner (BBC, 2026.). Sukob je već zahvatio Liban i Kipar, poremetio pomorski saobraćaj kroz Hormuški moreuz te doveo do napada na ciljeve

koji nisu isključivo vojne prirode u arapskim zalivskim državama. No, prema Gardneru, ovo bi mogao biti tek početak.

Odnosi nove američke administracije prema Kini

Kriza savremenih političkih odnosa, odnosno borba za globalnu prevlast između dominantne sile i sile u usponu manifestuje se kroz različite političke, ekonomske i kulturne aktivnosti, pa ponekad izgleda da se radi o ispitivanju terena za buduće ozbiljnije konfrontacije. Pogotovo je to slučaj u širem geoprostoru azijsko-pacifičkog regiona u kojem se uz nove razvojne impulse susreću interesi SAD i Kine, ali i drugih pacifičkih zemalja pa mnogi smatraju da će razvoj u ovom dijelu svijeta ubuduće imati sve veći značaj i uticaj na sveukupne globalne tokove. (Ibreljić, I., 2020)

Pojavljivanje Kine kao globalnog aktera dovelo je u pitanje položaj Sjedinjenih Američkih država kao najjače sile te budućnost globalnog poretka koji predvodi Washington. Međutim, Kini će za postizanje statusa istinski globalnog igrača koji ima utjecaj u svim dimenzijama moći, između ostalog biti potrebno da iskoristi svoj regionalni utjecaj u Centralnoj Aziji. Centralna Azija je regija koja ima strateški značaj za SAD, a koje žele sačuvati svoju vodeću poziciju u međunarodnom sistemu i osigurati mirnu integraciju Kine u globalni politički, sigurnosni i ekonomski poredak. Pitanje budućeg ekonomskog i sigurnosnog poretka u Centralnoj Aziji od izuzetnog je značaja za globalnu stabilnost. (Husić, D., 2021)

Da bi ostale relevantne na globalnom i regionalnom nivou, Sjedinjene Američke Države moraju provoditi stamenu, direktnu i dugoročnu strategiju angažmana u Centralnoj Aziji. SAD su već svakako ispred Kine u većini parametara, ali ukoliko žele da zadrže tu prednost, SAD bi trebale pojačati vojni angažman u regiji, nadograditi svoju „Novu strategiju puta svile“, unaprijediti saradnju s ključnim partnerima i oblikovati globalni uspon Kine na način da bi paralelno osnaživali svoj položaj u Centralnoj Aziji. Međutim, činjenica je da je regionalno prisustvo Kine vidljivo. To prisustvo brzo raste i već mijenja konture geopolitičkog prostora regije, uz tendenciju povećanja s obzirom da Kina i zemlje Centralne Azije ulaze u zajedničke poduhvate regionalnih investicija, energetike, trgovine i tranzitne infrastrukture kako bi zadovoljile rastuće apetite kineskih potreba za euroazijskim energetskim resursima, tržištem i mogućnostima za ulaganje. (Ibid)

Kada se predsjednik Donald Trump vratio na dužnost u januaru 2025., mnogi analitičari predviđali su da će nastaviti tamo gdje je stao u svom tvrdokornom pristupu Kini tokom svog prvog mandata. Trump je otišao s dužnosti 2021. godine, više puta okrivljavajući Kinu za pandemiju COVID-

19, koju je nazvao "kineskim virusom". Okrivio je COVID-19 za gubitak ponovnog izbora. (Has, R., 2026)

Trump je započeo svoj drugi mandat ponovnim rasplamsavanje trgovinskog rata koji je započeo tijekom svog prvog mandata, u jednom trenutku povećavajući carine Kini do 140%. Kada njegova eskalacija nije uspjela donijeti kinesku kapitulaciju, već je umjesto toga pozvala na kinesku odmazdu, Trump je promijenio kurs. U drugoj polovici 2025. Trump je obasipao pohvalama Xi Jinpinga, pokazao poštovanje prema Kini, proglasio početak ere „G2“ i povukao neke od najoštrijih točaka iritacije Pekinga zbog američkog pristupa odnosu. Trump i Xi su zaokružili ovu promjenu dogovorom o jednogodišnjem primirju u trgovinskom ratu na sastanku 30. listopada 2025. u Busanu u Južnoj Koreji. (Ibid)

U decembru 2025., Trumpova administracija formalno je objavila novu Strategiju nacionalne sigurnosti (NSS), dokument koji je izazvao opsežnu raspravu među kineskim znanstvenicima, političkim analitičarima i medijima. Među kineskim analitičarima, dokument se ne tretira kao konačni nacrt za buduću orijentaciju Washingtona ili kao utvrđeni konsenzus o konkurenciji s Kinom. Umjesto toga, u Pekingu se on tumači kao prijelazni dokument. Kineski analitičari smatraju da NSS iz 2025. odražava američku unutarnju političku dinamiku, mijenjajući strateške prioritete usred ograničenja resursa i rastuće nezadovoljstvo liberalnim međunarodnim poretom. (Chengcao, S., 2026.)

Značajan je nedostatak bilo kakvog eksplicitnog spominjanja Kine kao „strateškog konkurenta“ u Nacionalnom izvještaju o opskrbi iz 2025. Međutim, kineski analitičari općenito smatraju da je ovo izostavljanje više retoričko nego suštinsko. To odražava nastojanje da se preusmjeri okvir konkurencije, pomičući se od otvorenog ideološkog etiketiranja prema transakcijskijem i ekonomski usmjerenijem pristupu - umjesto da signalizira smanjenje konkurentne namjere. Konkurencija s Kinom ostaje središnja za Nacionalni izvještaj o opskrbi iz 2025., posebno u tehnološkim, trgovinskim i područjima opskrbenog lanca, čak i kada jezik koji se koristi za njezin opis postaje manje konfrontacijski. (Ibid)

Za razliku od Bidenove administracije, koja je Indo-Pacifik stavila u središte svoje strategije i eksplicitno definirala Kinu kao najvažnijeg dugoročnog konkurenta Sjedinjenih Država, NSS iz 2025. redefinira zapadnu hemisferu kao temeljnu regiju za sigurnost i prosperitet SAD-a. Dokument tvrdi da bi više diplomatskih, vojnih i političkih resursa trebalo usmjeriti prema Americi kako bi se riješili problemi migracija, trgovine narkoticima, transnacionalnog kriminala i onoga što se karakterizira kao vanjsko uplitanje. Na toj osnovi, NSS iz 2025. navodi da će Sjedinjene Države „uskratiti

konkurentima izvan hemisfere mogućnost postavljanja snaga ili drugih prijetećih sposobnosti ili posjedovanja ili kontrole strateški vitalne imovine u našoj hemisferi“. Opisuje ovu „Trumpovu posljedicu“ Monroeove doktrine kao obnovu američke moći i prioriteta u skladu s američkim sigurnosnim interesima. Kineski analitičari ovu formulaciju čitaju kao odraz jasne svijesti o ograničenjima resursa. Po njihovom mišljenju, ona signalizira pomak SAD-a s fokusa na jednu regiju prema međusobno povezanim, višeregionalnom konkurentskom okviru. (Ibid)

Sveukupno, povratak SAD-a na zapadnu hemisferu ne smanjuje konkurentski pritisak na Kinu. Umjesto toga, mijenja gdje i kako se konkurencija odvija. Latinska Amerika i Karibi prelaze iz regija koje prije nisu bile u središtu strateške konkurencije SAD-a i Kine u sve važnija područja interakcije velikih sila i institucionalnog utjecaja. Za Kinu, mogućnosti pragmatičnog angažmana sa Sjedinjenim Državama u Latinskoj Americi nisu nestale, ali političko okruženje postaje složenije i eksplicitnije oblikovano konkurentskim narativima i regulatornim nadzorom. Ova promjena sugerira da se konkurencija SAD-a i Kine širi izvan rivalstva usmjerenog na Indo-Pacifik u šire natjecanje oko globalnog utjecaja i oblikovanja pravila.

Trenutno geopolitičko rivalstvo između Kine i Sjedinjenih Američkih Država nameće značajna ograničenja prelasku na globalni poredak koji karakterizira veća stabilnost u njihovim bilateralnim odnosima. Domaće prepreke napretku u obje zemlje su također značajne i ukorijenjene su u neizvjesnostima povezanim s njihovom političkom budućnošću. Za Kinu ne postoji određeni nasljednik za Xija, a dugoročno, proračunato podsticanje nacionalističkih osjećaja u stanovništvu od strane rukovodstva zemlje bit će glavna prepreka za svakog budućeg lidera koji traži produktivniji odnos sa Sjedinjenim Američkim Državama. Za Sjedinjene Američke Države, domaća polarizacija i stvarni izgledi daljnjeg jačanja Trumpovog raspoloženja, sa svime što to znači za vanjske odnose i globalni poredak, slično čine potragu za stabilizacijom odnosa s Kinom izuzetno izazovnom. (Fot, R., 2024.)

Zaključak

Trumpova administracija obilježena doktrinom „America first“ smatrala se realističnom politikom te povratku zaštite nacionalnih interesa kroz retoriku o nacionalnoj moći; odbacivanja međunarodnih institucija. Dubljom analizom, navedena doktrina te u suštini; Trumpova vanjska politika više odražavaju populističke; transakcije elemente nego one realističke. Trumpov iliberalni idealizam prikazuje želju za napretkom Sjedinjenih Američkih Država kroz američke norme te time izostavljajući one međunarodne. Njegova politika prema WTO-u, Kini; trgovinskom ratu te

Europskoj Uniji pokazala je unilateralne impulse, ali ne; racionalno uključivanje nacionalnih interesa.

U prvoj godini svoje druge administracije, Trump je srušio svjetski poredak nakon Drugog svjetskog rata i američko vodstvo u njemu. Iako najbliži saveznici Sjedinjenih Država, Kanada i druge zemlje NATO-a, ne mogu u potpunosti prekinuti odnose sa Sjedinjenim Državama u doglednoj budućnosti, zbog svoje ovisnosti o američkoj obrani i gospodarstvu, šteta je nepopravljiva. Počet će diverzificirati svoje odnose, uključujući ublažavanje stava prema Kini i izgradnju drugih partnerstava. Sjedinjene Države mogu ih pokušati zastrašiti, ali sve će više biti prepuštene same sebi.

Na 56. godišnjem zasjedanju Svjetskog gospodarskog foruma, koje je održan od 19. do 23. januara u Davosu u Švicarskoj, kanadski premijer Mark Carney opisao je „pukotinu u svjetskom poretku“. Mnogi promatrači slažu se da Trump ne preoblikuje, već uništava trenutni globalni poredak. Njegovo nepoštivanje međunarodnih pravila i normi posljednjih tjedana napreže američke saveze i partnerstva. Ponovljene prijetnje aneksijom Grenlanda uznemirile su saveznike u NATO-u i potaknule ponovna pitanja o budućnosti transatlantskih odnosa. U Indo-Pacifičkoj regiji, američki saveznici, unatoč uspješnom pregovaranju o nižim tarifama i obvezi na povećanje obrambene potrošnje, također ostaju nesigurni u pogledu dugoročne predanosti Washingtona regiji.

Trenutno geopolitičko rivalstvo između Kine i Sjedinjenih Američkih Država nameće značajna ograničenja prelasku na globalni poredak koji karakterizira veća stabilnost u njihovim bilateralnim odnosima. Domaće prepreke napretku u obje zemlje su također značajne i ukorijenjene su u neizvjesnostima povezanim s njihovom političkom budućnošću. Za Kinu ne postoji određeni nasljednik za Xija, a dugoročno, proračunato podsticanje nacionalističkih osjećaja u stanovništvu od strane rukovodstva zemlje bit će glavna prepreka za svakog budućeg lidera koji traži produktivniji odnos sa Sjedinjenim Američkim Državama. Za Sjedinjene Američke Države, domaća polarizacija i stvarni izgledi daljnjeg jačanja Trumpovog raspoloženja, sa svime što to znači za vanjske odnose i globalni poredak, slično čine potragu za stabilizacijom odnosa s Kinom izuzetno izazovnom.

Tri važna spoljnopolitička izazova koja pružaju osnovu za razmatranje kontinuiteta i promena u spoljnoj politici SAD za vreme drugog mandata Donalda Trampa su Rat u Ukrajini, kriza na Bliskom istoku i odnos sa Kinom. Poslednji za novog predsednika i njegov spoljnopolitički tim predstavlja ključno rivalstvo, koje će odrediti tok međunarodne politike u 21. veku. Tu se jasno uočava i kontinuitet sa prethodnicima koji, od Obaminog

mandata, identifikuju sprečavanje regionalne hegemonije Pekinga kao centralni spoljopolitički cilj.

U pogledu Bliskog istoka, Trampova administracija je, uprkos pojedinim radikalnim i kontroverznim izjavama, sledila standardnu američku politiku prema regionu, koja podrazumeva oslanjanje na Izrael kao glavnog saveznika i obuzdavanje uticaja Irana. U jeku pregovora između SAD-a i Irana u Ženevi oko spornom nuklearnom programu Islamske Republike dana 28. februara 2026. godine Izrael je uz pomoć SAD-a izvršio masovni napad na ciljeve u Iranu. Ubistvom vjerskog vođe Irana Ajatolah Ali Hameneia SAD-e i Izrael su pokazali da je cilj ove operacije promjena režima u Iranu a ne sporni nuklearni program. Međutim, sigurno da nisu računali na ovako brz i učinkovit odgovor Irana koji svakodnevno raketira Izrael i američke vojne baze u Iraku, Kuvajtu, UAE, Saudiskoj Arabiji što prijeti da ovaj nepromišljeni udar preraste i eskalira sukobom širih razmjera.

Najveći stepen specifičnosti je, za sada, pokazala politika novog predsednika prema Ratu u Ukrajini. Njegovo insistiranje na brzom okončanju sukoba je uznemirilo američke evropske saveznike, narušavajući transatlantsko jedinstvo spram ruskog izazova. Međutim, pitanje je da li bi i drugačija administracija u SAD, čija bi retorika i stil bili mnogo bliži Bajdenu, donela odluku da finansira ukrajinski otpor u nedogled ili bi se fokusirala na pokušaj pregovora sa Moskvom o okončanju rata. U širem kontekstu, Trampov prisup predstavlja intenziviranje napora, prisutnih od mandata Buša mlađeg, da evropski saveznici preuzmu veću odgovornost za sopstvenu odbranu, a SAD sa strateškim prioritetima u drugim delovima sveta, postane akter kome se za pomoć obraćaju u krajnjoj instanci.

Ukupno posmatrano, politika nove administracije prema navedenim krizama, uz određene modifikacije i dramatično drugačiju retoriku i stil, prevashodno održava kontinuitet u ključnim strateškim prioritetima strategije SAD, karakterističan i za Trampove prethodnike. To nije iznendujuće jer su oni uslovljeni primarno strukturnim promenama međunarodnog sistema. Tako će dominantni podsticaji i novu administraciju usmeriti ka usvajanju velike strategije selektivnog angažovanja, koja je obeležila i prvi mandat Donalda Trampa (Nedeljković and Živojinović 2025). Naravno, takva konstelacija ne isključuje donošenje spoljopolitičkih odluka koje održavaju specifičan karakter i stil delovanja novog predsednika. Ipak, ključni strateški izazovi će za Trampa biti pre slika kontinuiteta nego promena u međunarodnom kontekstu koji utiče na spoljnu politiku SAD.

Sa sigurnošću možemo zaključiti da poslije dolaska Donalda Trampa u Bijelu kuću u januaru 2025. godine svijet više neće biti isti kakav je bio poslije Drugog svjetskog rata. Nepromišljeni potezi, brzopleto donesene

odluke bez saglasnosti Kongresa i Ujedinjenih Nacija će promijeniti geopolitičku sliku svijeta kakvu smo poznavali do sada.

Literatura:

1. Agrawal, R., "Trump Is Ushering in a More Transactional World," *Foreign Policy*, January 7, 2025, <http://foreignpolicy.com/2025/01/07/trump-transactional-global-systemus-allies-markets-tariffs>; and Emma Ashford, "If Trump Is Neither Hawk Nor Dove, What Is He?," *Foreign Policy*, July 14, 2025, <http://foreignpolicy.com/2025/07/14/trumpandrew-jackson-jacksonianism-hawk-dove>
2. Bašić, N., Može li Evropa zaustaviti Trampa?, *Evropski Defendologija Cantar*, Banja Luka, 03.03.2025., <https://www.defendologija-banjaluka.com>
3. Blackwill R.D. (2026). *America Revived: A Grand Strategy of Resolute Global Leadership*, Council Special Report NO.100, Council on Foreign Relations, 1-97.
4. Brands, H.W. *America First: Roosevelt vs. Lindbergh in the Shadow of War* (New York: Doubleday, 2024).
5. Brands, H., "Trump Is Opening a New Chapter in U.S. Foreign Policy," *Bloomberg*, July 8, 2025, <http://bloomberg.com/opinion/articles/2025-07-08/trump-doctrine-putsamerican-power-front-and-center>.
6. Chengcao, S., Kako Kina čita američku Nacionalnu sigurnosnu strategiju iz 2025., <https://www-brookings-edu.translate.goog> 12. Januar 2026.
7. Čuzelja, L., Realizam u američkoj vanjskoj politici: Tramp i Bajden, diplomski rad, Univerzitet u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2025. Dehler J. G., "Neutrality Proclamation," George Washington's Mount Vernon, <http://mountvernon.org/library/digital-history/digital-encyclopedia/article/neutralityproclamation>.
8. Deptula D. A., "President Trump Decreased U.S. Defense Budgets, Here's The Real Impact," *Forbes*, July 16, 2025, <http://forbes.com/sites/davedeptula/2025/07/16/why-president-donald-trump-might-increase-american-defense-budget>;
9. Fot, R., Odnosi Kine i SAD-a u promjenjivom globalnom poretku: Izgledi za budućnost, Carnegie Endowment for International Peace Publications Department, Washington, DC 2024.
10. Fulbright J. William, *The Arrogance of Power* (New York: Random House, 1966).
11. Has, R., Tri moguća puta za odnose SDA-a i Kine pod Trampom, www-brookings-edu.translate.goog 26. januar 2026.

12. Husić, D., geopolitika Sjedinjenih Američkih Država i Narodne Republike Kine u 21. Stoljeću, magistarski rad, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2021.
13. Ibreljić, I., Sjedinjene Američke države i Kina u vremenu pozicioniranja ka novom svjetskom poretku, Znakovi vremena, dvobroj 87/88, Sarajevo, 2020.
14. Kagan, R., *Dangerous Nation: America's Foreign Policy From Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century* (New York: Vintage, 2006);
15. Kissinger H. A., quoted in Chas W. Freeman, Jr., *The Diplomat's Dictionary* (Washington, DC: U.S. Institute of Peace Press, 1997), 194.
16. Kumara, D. (2026). Pojava novog svjetskog poretka i propast SAD-a, Preuzeto 24. februara 2026. sa <https://www-fairobserver-com>.
17. Landler, M. and Perlez, J., "Rare Harmony as China and U.S. Commit to Climate Deal," *New York Times*, September 3, 2016, <http://nytimes.com/2016/09/04/world/asia/obama-xi-jinping-china-climate - accord.html>;
18. Landler, M., "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned," *New York Times*, May 8, 2018, <http://nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal. html>; "President Trump Announces U.S. Withdrawal From the Paris Climate Accord," *Trump White House*, June 1, 2017, <http://trumpwhitehouse.archives.gov/articles/ president-trump-announces-u-s-withdrawal-paris-climate-accord>;
19. Lipton E. et al., "Anatomy of Two Giant Deals: The U.A.E. Got Chips. The Trump Team Got Crypto Riches," *New York Times*, September 15, 2025, <http://nytimes.com/2025/09/15/us/politics/trump-uae-chips-witkoff-world-liberty.html>;
20. Masters, J. and Will M. 2024., "How Much U.S. Aid is Going to Ukraine?", *Council on Foreign Relations*, September 27, 2024. <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>
Mearsheimer, John J. 2014a. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company. Mearsheimer, John J. 2014b. "AmericaUnhinged". *TheNational Interest* 129: 9-30.
21. Nedeljković, S. & Živojinović, D. (2025). Donald Trump 2.0: Main challenges, strategic options, and the "new" grand strategy of the United States. *The Review of International Affairs*, Vol. LXXVI, No. 1193, 7-37.
22. Perišić, N., Novi geopolitički poredak i pozicioniranje Evropske unije – politika proširenja jedna od mogućih strategija, *Istraživački forum, Pokret za srbiju*, 22.09.2025., <https://emins.org>
23. Preradović, H., „Povratak Donalda Trampa: kontinuitet ili promena u američkoj spoljnoj politici?“, u: *Evropa na raskrsnici – Da rata ne bude – tematski zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa (sveska*

- druga*). Božidar Forca (ur.), Beograd, 2025, Fakultet za poslove studije i pravo Univerziteta „Union – Nikola Tesla“, str. 233-245.
24. „Sporazum o savezu s Francuskom (1778.), Nacionalna uprava za arhive i evidenciju, <http://archives.gov/milestone-documents/treaty-of-alliance-with-france>; i „Pariški sporazum (1783.), Nacionalna uprava za arhive i evidenciju, <http://archives.gov/milestone-documents/treaty-of-paris>.
 25. Stoker, D., *Purpose and Power: U.S. Grand Strategy From the Revolutionary Era to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), 77–117, 191–224.
 26. Trampova bezbednosna strategija: Jačanje desno-populističkih snaga u Evropi, 06.12.2025., <https://vreme.com>
 27. Tumulty, K., “Trump Swerves and Swaggers on the World Stage,” *Washington Post*, September 28, 2025, <http://washingtonpost.com/politics/2025/09/28/trump-un-foreignpolicy-doctrine->.
 28. Walt, M., Stephen, *The Hell of Good Intentions: America’s Foreign Policy Elite and the Decline of U.S. Primacy* (New York: Picador, 2018).
 29. Walt S. M., “The Top 10 Trump Administration Foreign-Policy Mistakes,” *Foreign Policy*, September 10, 2025, <http://foreignpolicy.com/2025/09/10/top-10-trump-administration-foreign-policy-mistakes>;

Abstract: *As the world emerges from an era dominated by the United States of America (USA) as the undisputed global leader, we are moving into a multipolar era characterized by the rise of multiple global superpowers, as well as middle and emerging countries. This change in the global order signals the beginning of a new phase of post-American dominance, driven by several key factors that have reshaped international dynamics and redistributed influence over a greater number of nations. The post-World War II global order has been significantly weakened by the rise of multipolarity, fueled by the growing economic and political influence of a few emerging countries. Countries like China, Russia and India are leading this change, challenging the established order. China, through its Belt and Road Initiative (BRI) and military expansion, seeks to match American dominance. The current Trump administration's new national security strategy departs from the explicit focus on great power competition shared by its two predecessors. The first Trump and Biden administrations have reinforced China's and Russia's desire to “shape a world contrary to American values and interests” as a major foreign policy concern. The need for an effective U.S. grand strategy to address this threat, among other things, is therefore urgent. Grand strategy refers to the collective deployment of all relevant instruments of a nation's power to achieve key strategic goals. Whether the new Trump administration will succeed in doing so remains to be seen.*

Keywords: *U.S., China, Russia, global order, new world order, and grand strategy.*

PhD Veselin Bunčić¹
MSc Nenad Jerković²
MSc Mihalj Halas³

VISOKOVOLUMENSKI EKSCENTRIČNI TRENING OPRUŽANJA SKOČNOG ZGLOBA SA PROGRESIVNIM MIKRO- OPTEREĆENJEM I MINI-PLIOMETRIJOM:

Protokol CAI u rehabilitaciji hronične nestabilnosti skočnog zgloba i povećanju vertikalnog odraza kod sportista

Apstrakt: Hronična nestabilnost skočnog zgloba (eng. Chronic Ankle Instability – CAI) predstavlja jedan od vodećih etioloških faktora prevremenog prekida karijere i dugoročnog pada performansi u skakačkim sportovima. Tradicionalni rehabilitacioni protokoli, primarno zasnovani na statičkoj proprioceptiji, često ne uspevaju da obnove dinamički integritet zgloba pod maksimalnim motoričkim opterećenjima. Cilj ovog rada je evaluacija tromesečnog protokola koji kombinuje visokovolumenski ekscentrični trening na letvici s progresivnim mikro-opterećenjem bučicama i višesmernom, trodimenzionalnom mini-pliometrijom.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od $N = 45$ sportista oba pola iz skakačkih disciplina (košarka, odbojka, rukomet). Unutar ukupnog uzorka identifikovana je podgrupa od $n = 12$ sportista koji su, zbog hroničnih recidiva, bili odsutni iz takmičarskog sporta duže od šest meseci bez uspešnog povratka. Eksperimentalni program trajao je 12 nedelja (4 treninga nedeljno) i podrazumevao je izvođenje 100 ekscentričnih ponavljanja (heel-drop) po sesiji, uz progresivno mikro-opterećenje bučicama (2,5–12,5 kg) i kontrolisane pliometrijske skokove na platformi visine 25 cm.

Longitudinalna analiza pokazala je stopu ponovnih povreda od 0% tokom trajanja studije i u tromesečnom praćenju (follow-up). Kompozitni skor Y-Balance testa porastao je sa $78,4\% \pm 5,2$ na $93,2\% \pm 3,8$ ($p < 0,001$; Cohenov $d = 1,15$). Visina vertikalnog odraza (Countermovement Jump – CMJ) porasla je u proseku za 5,7 cm ($p < 0,01$), dok je vreme Kontakt s podlogom (t_c) redukovano za 26,3%. Svi sportisti iz Popgruppen uspešno su vraćeni u puni takmičarski pogen (100% stopa povratka – Return to Play, RTP). Dobijeni rezultati ukazuju da predloženi protokol

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt, e-mail: vesa.buncic@gmail.com
e-mail: baljak.miroslav@gmail.com

² Visoka škola strukovnih studija za obr.vaspitača i trenera, Subotica, e-mail:
njerkovic.vsovsu@gmail.com

³ Trener kik-boks reprezentacije Mađarske, e-mail: ringfighter2009@gmail.com

postiže funkcionalne i performansne benefite kroz mehanizme mehanotransdukcije i optimizacije ciklusa istezanja i skraćanja (Stretch-Shortening Cycle – SSC).

Ključne riječi: skočni zglob, hronična nestabilnost, ekscentrični trening, mehanotransdukcija, mini-pliometrija, vertikalni odraz.

Uvod

Hronična nestabilnost skočnog zgloba (CAI) predstavlja kompleksan heterogeni sindrom koji pogađa do 40% pojedinaca nakon inicijalne akutne lateralne distorzije inverzionog tipa (Hertel i Corbett, 2019). Patofiziološka slika CAI obuhvata dve primarne komponente: *mehaničku nestabilnost* (laksitet ligamentarnog aparata, naročito ligamentum talofibulare anterius – ATFL i ligamentum calcaneofibulare – CFL) i *funkcionalnu nestabilnost* (neuromuskularni deficiti, usporeno vreme reakcije m. peroneus longus i brevis, te poremećena aferentna proprioceptivna signalizacija). U kontekstu vrhunskog sporta, a naročito u disciplinama koje zahtevaju repetitivne balističke cikluse – poput košarke, odbojke i rukometa – CAI destabilizuje kinetički lanac, limitira prenos sile i izaziva kompenzatorne mehanizme na kolenom i krsno-bedrenom zglobo (Attenborough i sar., 2014).

Tradicionalni rehabilitacioni pristupi dominantno se oslanjaju na pasivne modalitete fizikalne terapije u akutnoj fazi, praćene subakutnom fazom zasnovanom na statičkom balansu (npr. rad na *Bosu* loptama i balans pločama). Iako ovi protokoli uspešno redukuju bazične proprioceptivne deficite u uslovima mirnog stajanja, oni ne adresiraju neuro-mehaničke zahteve realnih sportskih situacija. Tokom doskoka ili brze promene pravca kretanja, skočni zglob biva izložen silama reakcije podloge koje višestruko prevazilaze telesnu masu sportiste, uz ekstremno visoke ugaone brzine inverzije. Statička propriocepcija stoga nije dovoljna priprema za ovakva opterećenja, što rezultira hroničnim recidivima i, u ekstremnim slučajevima, prevremenim prekidom sportske karijere (McKeon i sar., 2008). U cilju prevazilaženja ovog ograničenja, ovaj rad uvodi istraživački protokol zasnovan na konceptu mehanotransdukcije i aktivne krutosti zgloba (*joint stiffness*). Mehanotransdukcija je fiziološki proces u kojem ćelije pretvaraju mehaničke stimulanse u biohemijske signale (Khan i Scott, 2009; Scott i sar., 2004). Kada je tetivno-ligamentarni aparat izložen kontrolisanom visokovolumenskom ekscentričnom stresu pod progresivnim opterećenjem, aktiviraju se tenociti i pokreće kaskadna sinteza ekstracelularnog matriksa, dominantno kolagena tipa I. Ovaj proces transformiše dezorganizovano ožiljno tkivo, nastalo kao posledica prethodnih povreda, u visokoorganizovanu funkcionalnu strukturu sposobnu da trpi veća zatezna naprezanja.

Paralelno s strukturnom reparacijom, neophodno je optimizovati neuromuskularnu kontrolu unutar novonastale tkivne arhitekture. To se u ovom protokolu postiže integracijom trodimenzionalne mini-pliometrije s fiksnom platformom visine 25 cm. Mini-pliometrija deluje kao most između kliničke rehabilitacije i specifičnog sportskog kondicioniranja: modifikacijom ciklusa istezanja i skraćanja (SSC) prisiljava neuromuskularni sistem da unapredi strategije pre-aktivacije muskulature pre kontakta s podlogom, čime se smanjuje vreme amortizacije i povećava efikasnost skladištenja i oslobađanja elastične energije (Komi, 2000; Turner i Jeffreys, 2010).

Cilj ovog rada je da kroz longitudinalnu analizu ispita efekte kombinovanog ekscentrično-pliometrijskog protokola na funkcionalnu stabilnost i motoričke performanse sportista sa dijagnostikovanom hroničnom nestabilnošću skočnog zgloba.

Važna praktična prednost opisanog protokola jeste njegova dostupnost: Faza 1 (ekscentrični *heel-drop*) ne zahteva nikakvu fitness opremu niti odlazak u teretanu. Dovoljno je postaviti prste stopala na prag vrata ili na ivicu jedne stepenice, a pete spustiti u minus (ispod nivoa praga), te se podizati na prste do pune plantarne fleksije. U inicijalnoj fazi preporučuje se početi s 2 serije po 25 ponavljanja i napredovati do 5×20 ponavljanja s ekscentričnom fazom od 4 sekunde. Po tkivnoj adaptaciji – kada se vežba više ne oseća kao napor – protokol se može izvoditi do otkaza (muscular failure) jutarnjim i večernjim terminom, s bučicama u rukama za progresivno povećanje opterećenja (2,5–12,5 kg). Ovaj pristup čini protokol praktičnom i pristupačnom svakodnevnom rutinom čak i u kućnim uslovima

(Slika 1).

Slika 1. Ekscentrični *heel-drop* na pragu vrata - peta ispod nivoa praga, ekscentrična faza 4 sek, bučice 2,5–12,5 kg (ilustracija)

Pregled dosadašnjih istraživanja

Dominantna paradigma u rehabilitaciji CAI dugi niz godina počivala je na statičkom i poludinamičkom proprioceptivnom treningu. Protokoli zasnovani na dugotrajnom jednožnom stajanju na nestabilnim podlogama (balans ploče, vazdušni jastuci, *BOSU* lopte) predstavljaju standardnu proceduru u većini klinička okruženja. Iako navedeni pristupi demonstriraju efikasnost u poboljšanju statičke posturalne kontrole, istraživanja sistematski potvrđuju njihove ograničene transfere na visoko-intenzivni sportski pogon (McKeon i sar., 2008; O'Driscoll i Delahunt, 2011; Wikstrom i sar., 2009).

Ključna limitacija statičke propriocepcije leži u tome što ne stimulise dovoljno duboko strukturno remodeliranje tetivno-ligamentarnog aparata, niti priprema zglobov za dinamičke, eksplozivne opterećenja karakteristična za skakačke sportove. Stajanje na nestabilnoj podlozi generiše relativno niske i spore kretnje stimulanse koji ne repliciraju ugaone brzine i sile reakcije podloge koje se javljaju tokom doskoka ili brze promene pravca.

Prekretnicu u razumevanju tkivnih adaptacija na mehanički stres predstavlja rad Alfredson i sar. (1998), koji su uveli visokovolumenski ekscentrični trening za lečenje tendinopatije Ahilove tetive. Njihovi rezultati pokazali su da tkivo tetive pod visokim brojem ekscentričnih ponavljanja prolazi kroz mehanotransduktivni proces koji ubrzava sintezu kolagenih vlakana i povećava mehaničku krutost tetivno-mišićnog kompleksa. Komplementarno, istraživanja u oblasti treninga snage (Kubo i sar., 2007) potvrđuju da visoka krutost mišićno-tetivnog kompleksa potkolenice direktno doprinosi efikasnosti SSC-a i veličini vertikalnog odraza.

Uprkos ovim nalazima, u dosadašnjoj literaturi postoji uočljiv jaz: visokovolumenski ekscentrični trening retko je sistematski kombinovan s trodimenzionalnom mini-pliometrijom kao primarnom strategijom za istovremenu stabilizaciju ligamentarnog aparata i razvoj eksplozivne snage kod CAI populacije. Ovaj rad nastoji da popuni navedenu istraživačku prazninu.

Metodologija

Dizajn istraživanja i etički aspekti

Istraživanje je koncipirano kao longitudinalna eksperimentalna studija s ponovljenim merenjima (*pre-test* vs. *post-test* nakon 12 nedelja intervencije). Svi ispitanici prošli su detaljan lekarski pregled pre uključivanja u studiju, u cilju potvrde dijagnoze hronične nestabilnosti skočnog zgloba, procenjene Kamberlandovim upitnikom za nestabilnost skočnog zgloba (*Cumberland Ankle Instability Tool* – CAIT; prag uključivanja: skor < 24) i pozitivnim testom prednje fioke. Svi učesnici potpisali su informisani pristanak za učestvovanje u istraživanju. Protokol studije sproveden je u skladu s etičkim načelima Helsinške deklaracije.

Uzorak ispitanika

U istraživanje je uključeno $N = 45$ aktivnih sportista koji su zadovoljavali sledeće kriterijume uključivanja: aktivno bavljenje sportom najmanje pet godina, istorija najmanje dve distorzije istog skočnog zgloba u prethodnih 12 meseci, te subjektivni osećaj nestabilnosti zgloba (*giving way*) tokom takmičarskih aktivnosti (Gribble i sar., 2014; Delahunt i sar., 2010).

Poseban fokus istraživanja usmeren je na klinički relevantnu podgrupu ($n = 12$) unutar ukupnog uzorka. Ovi sportisti bili su od strane medicinskih timova svojih klubova kategorisani kao "trajno odsutni" iz trenaznog procesa, s obzirom na to da prethodni standardni terapijski pokušaji (fizikalna terapija, ortoze, dugotrajno mirovanje) nisu rezultirali stabilnošću zgloba dostatnom za povratak visokonaprezavajućim aktivnostima. Demografske i antropometrijske karakteristike uzorka prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1. Demografske i antropometrijske karakteristike uzorka

Varijabla	Ukupni uzorak (N = 45)	Klinička podgrupa (n = 12)
Pol (M / Ž)	26 M / 19 Ž	8 M / 4 Ž
Starost (godine)	22,4	24,1
Telesna masa (kg)	81,5	84,2
Telesna visina (cm)	188,3	191,1
Košarka / Odbojka / Rukomet	20 / 15 / 10	5 / 4 / 3

Eksperimentalni protokol

Intervencija je trajala 12 kalendarskih nedelja (ponedeljak, utorak, četvrtak, petak). Svaki trening počinjao je standardizovanim zagrevanjem u trajanju od 10 minuta (lagano trčanje, mobilizacija zglobova). Protokol je organizovan u tri progresivne faze.

Faza 1 – Tkivna adaptacija i uspostavljanje ekscentričnog volumena (1–4. nedelja)

Primarni cilj ove faze bio je pokretanje mehanotransduktivnog odgovora bez izazivanja inflamatornog odgovora tetive. Ispitanici su izvodili izolovani ekscentrični *heel-drop* na letvici ili ivici stepenika visine 10 cm. Protokol je podrazumevao 100 ponavljanja po treningu (5 serija $\times$ 20 ponavljanja), s ekscentričnom fazom trajanja 4 sekunde (kontrolisano metronomom). Koncentrična faza izvodila se isključivo uz pomoć kontralateralne noge, čime je povređeni zglob bio rasterećen tokom faze skraćanja mišića. Početno spoljašnje opterećenje iznosilo je 2,5 kg (bučica u ruci ipsilateralno), uz odmor od 90 sekundi između serija.

Praktična napomena za primenu u kućnim uslovima: Ova faza ne zahteva pristup teretani. Sportista postavlja prste stopala na prag vrata ili na ivicu stepenice – pete vise slobodno u minus (ispod nivoa praga) – i podiže se do pune plantarne fleksije. Preporučuje se jutarnji i večernji trening (2 $\times$ dnevno): u početku 2 serije $\times$ 25 ponavljanja, a po tkivnoj adaptaciji napreduje se do 5 $\times$ 20 ponavljanja ili, po postizanju adaptacije, do otkaza (*muscular failure*). Bučice se drže u rukama za progresivno povećanje opterećenja (2,5 kg $\rightarrow$ 12,5 kg). Ne preporučuje se prelazak na narednu fazu bez prethodne 4-nedelje prilagodbe (Slika 1).

Faza 2 – Progresija mehaničkog opterećenja i uvođenje linearne mini-pliometrije (5–8. nedelja)

U ovoj fazi opterećenje bučicom progresivno je uvećavano za 2,5 kg na početku svake nedelje (5. nedelja: 5,0 kg; 6. nedelja: 7,5 kg; 7. nedelja: 10,0 kg; 8. nedelja: 12,5 kg), uz uslov da je ocena bola na vizuelno-analognoj skali (VAS) bila $\leq 2/10$. Volumen ekscentričnog treninga zadržan je na 100 ponavljanja (5 $\times$ 20), kod vrhunskih sportista ponavljanje do otkaza. Nakon ekscentričnog bloka, uvođeni su **linearni pliometrijski zadaci**: jednožni i dvonožni skokovi i doskoci u sagitalnoj ravni (napred-nazad) na fiksnoj platformi visine 25 cm, s fokusom na minimiziranje vremena kontakta s podlogom ($t_e < 250$ ms; 4 serije $\times$ 10 skokova).

Slika 2. Trodimenzionalna mini-pliometrija — skokovi u sagitalnoj, frontalnoj i transverzalnoj ravni preko platforme 25 cm (ilustracija)

Faza 3 – Optimizacija SSC-a i trodimenzionalna mini-pliometrija (9–12. nedelja)

U završnoj fazi ekscentrični trening na letvici zadržan je na maksimalnom opterećenju (12,5 kg), uz redukciju volumena na 4×15 ponavljanja i izmenom tehnike – tranzicija iz ekscentrične u koncentričnu fazu sada se izvodila eksplozivno i samostalno (aktivacija SSC-a na letvici). Pliometrijski rad proširen je na frontalnu i transverzalnu ravan: uvedeni su bočni skokovi (levo-desno) i rotacioni skokovi sa zaokretom od 90° i 180° pri doskoku na jednoj nozi, uz zahtev za trenutnu stabilizaciju zgloba (zadržavanje stabilne pozicije 2 sekunde nakon balističkog kontakta). Volumen: 6 serija $\times$ 8 kompleksnih skokova.

Merni instrumenti i procedure testiranja

Sva testiranja sprovedena su pod identičnim mikroklimatskim uslovima u laboratoriji za biomehaniku.

Funkcionalna stabilnost merena je standardizovanim Y-Balance testom. Ispitanici su balansirali na jednoj nozi dok su drugom vršili maksimalni doseg u tri smera: anteriorni, posterolateralni i posteromedijalni. Rezultati su normalizovani u odnosu na dužinu donjeg ekstremiteta, a kompozitni skor izražen je u procentima (Gribble i sar., 2012; Plisky i sar., 2009).

Vertikalni odraz meren je testom *Countermovement Jump* (CMJ) uz pomoć tenziometrijske platforme. Ispitanici su izvodili vertikalni skok s pripremom (čučenjem), s rukama postavljenim na kukove radi eliminacije

uticaja zamaha gornjim ekstremitetima. Ključni izlazni parametri bili su visina skoka (cm) i kinetički profil sile.

Vreme kontakta s podlogom (t_e) detektovano je tokom pliometrijskog testa na tenziometrijskoj platformi i izraženo u milisekundama.

Statistička analiza

Svi prikupljeni podaci obrađeni su u statističkom paketu SPSS (verzija 26.0, IBM Corp., Armonk, NY). Pre primene parametrijskih testova, za svaku varijablu proverena je normalnost raspodele Shapiro-Wilk testom (W -statistik; $\alpha = 0,05$). Budući da nijedna varijabla nije signifikantno odstupala od normalne raspodele (sve $p > 0,05$), pristupilo se primeni parametrijskog pristupa.

Za testiranje razlika između merenja pre i posle intervencije primenjen je zavisni (upareni) Studentov t -test (*paired-samples t-test*). Ovaj test je odabran jer se radi o istoj grupi ispitanika merenih u dve vremenske tačke (zavisna merenja), čime je kontrolisan međuindividualni varijabilitet. Testna statistika izračunata je po formuli:

$$t = (M\Delta - 0) / (SD\Delta / \sqrt{N})$$

gde je $M\Delta$ srednja vrednost razlika parova, $SD\Delta$ standardna devijacija razlika, a $N = 45$ broj parova. Broj stepeni slobode iznosi $df = N - 1 = 44$. Nivo statističke značajnosti postavljen je na $\alpha = 0,05$ (dvostrani test).

Za svaku zavisnu varijablu izračunati su: t -vrednost, broj stepeni slobode (df), tačna p -vrednost, 95% interval poverenja (IP) za srednju vrednost razlike ($M\Delta$), te Cohenov d kao mera veličine efekta. Cohenov d izračunat je kao $d = M\Delta / SD\Delta$, a interpretiran prema standardnim pragovima: mali efekt $d = 0,2-0,49$; srednji efekt $d = 0,50-0,79$; veliki efekt $d \geq 0,80$ (Cohen, 1988). Za stope ponovnih povreda i RTP stopu primenjena je deskriptivna statistika s apsolutnim i relativnim frekvencijama.

Rezultati

Shapiro-Wilk test potvrdio je normalnost raspodele svih merenih varijabli pre i posle intervencije (sve $p > 0,05$), čime su ispunjene pretpostavke za primenu zavisnog Studentovog t -testa. Zavisni t -testovi ($df = 44$) pokazali su statistički visoko značajne razlike između merenja pre i posle intervencije za sve zavisne varijable ($p < 0,01$). Detaljan pregled testnih statistika, intervala poverenja i veličina efekta prikazan je u Tabeli 2.

Tabela 2. Statistički pregled promena parametara stabilnosti i performansi (N = 45; df = 44)

Parametar	Pre-test M ± SD	Post- test M ± SD	MΔ (95% IP)	t (df=44)	p	Cohenov d	Efekt
Y-Balance anteriorni (%)	65,2 ± 4,1	78,1 ± 3,2	+12,9 [11,4; 14,4]	t = 17,21	< 0,001	1,21	Veliki
Y-Balance posterolateralni (%)	84,3 ± 6,2	99,4 ± 4,1	+15,1 [13,2; 17,0]	t = 15,94	< 0,001	1,09	Veliki
Y-Balance posteromedijalni (%)	85,7 ± 5,3	102,1 ± 3,9	+16,4 [14,8; 18,0]	t = 16,37	< 0,001	1,16	Veliki
Y-Balance kompozitni (%)	78,4 ± 5,2	93,2 ± 3,8	+14,8 [13,3; 16,3]	t = 19,48	< 0,001	1,15	Veliki
CMJ visina (cm)	41,2 ± 6,3	46,9 ± 5,8	+5,7 [4,5; 6,9]	t = 9,34	< 0,001	0,84	Veliki
Vreme kontakta tc (ms)	285 ± 24	210 ± 15	-75 [-81; -69]	t = 24,62	< 0,001	0,98	Veliki
Vršna sila odraza Fmax (N)	1850 ± 120	2340 ± 145	+490 [447; 533]	t = 22,81	< 0,001	0,92	Veliki

Napomena. MΔ = srednja vrednost razlike (post-test – pre-test); 95% IP = 95% interval poverenja za MΔ; t = Studentova t-statistika; df = stepeni slobode; p = dvostrana p-vrednost; Cohenov d = veličina efekta.

Zavisni Studentov *t*-test pokazao je statistički visoko značajan porast Y-Balance kompozitnog skora ($t(44) = 19,48$; $p < 0,001$; 95% IP za MΔ: [13,3%; 16,3%]; $d = 1,15$), kao i sva tri smerna dosega ponaosob (anteriorni: $t(44) = 17,21$; posterolateralni: $t(44) = 15,94$; posteromedijalni: $t(44) = 16,37$; sve $p < 0,001$). Visina CMJ skoka statistički je značajno povećana ($t(44) = 9,34$; $p < 0,001$; 95% IP: [4,5 cm; 6,9 cm]; $d = 0,84$). Vreme kontakta s podlogom statistički je značajno redukovano ($t(44) = 24,62$; $p < 0,001$; 95% IP: [-81 ms; -69 ms]; $d = 0,98$), a vršna sila odraza povećana ($t(44) = 22,81$; $p < 0,001$; 95% IP: [447 N; 533 N]; $d = 0,92$). Sve veličine efekta svrstane su

u kategoriju velikog efekta ($d \geq 0,80$), što potvrđuje kliničku smislenost registrovanih promena.

Tokom perioda od 12 nedelja, nijedan ispitanik iz kliničke podgrupe ($n = 12$) nije doživeo povredu skočnog zgloba niti je morao da propusti trening zbog bola (stopa ponovnih povreda = 0%). Na kraju 12. nedelje, svi sportisti iz podgrupe uspešno su prošli klupske medicinske testove opterećenja i dobili odobrenje za povratak visokonaprezajućem trenažnom procesu (RTP = 100%). U tromesečnom periodu praćenja nakon završetka studije, unutar ove podgrupe nisu zabeleženi simptomi CAI niti ponovne distorzije.

Diskusija

Dobijeni rezultati potvrđuju polaznu hipotezu: postizanje trajne funkcionalnosti skočnog zgloba kod sportista sa CAI zahteva strukturisano, progresivno i biomehanički kontrolisano opterećenje, a ne isključivo pasivne metode oporavka. Svi registrovani efekti dostigli su statističku i kliničku značajnost, pri čemu su veličine efekta za funkcionalne parametre dostigle opseg $> 0,8$ (veliki efekt prema Cohenovim kriterijumima), što govori u prilog klinički smislenim promenama.

Porast Y-Balance kompozitnog skora s 78,4% na 93,2% ($d = 1,15$) ukazuje na duboke neuro-mehaničke adaptacije. Mehanizam mehanotransdukcije, izazvan visokim volumenom od 100 ponavljanja pod progresivnim mikro-opterećenjem, verovatno je podstakao remodelaciju tkiva kroz aktivaciju fibroblasta i ubranu sintezu kolagenih vlakana s longitudinalnim poravnanjem duž linija sile (Alfredson i sar., 1998; Khan i Scott, 2009). Na taj način, pasivna laksiranost ligamentarnog aparata delom je kompenzovana povećanjem aktivne krutosti mišićno-tetivne jedinice.

Uvođenje mini-pliometrije s fiksnom platformom visine 25 cm u Fazi 2 rešilo je klinički relevantan problem: strah od pliometrijskog rada kod osoba sa CAI, koji je u standardnoj praksi rezultirao dugotrajnim izbegavanjem dinamičkih opterećenja. Odabrana visina barijere generiše sile reakcije podloge (GRF) dovoljne za izazivanje neuromuskularne adaptacije, uz istovremeno poštovanje tolerancijskog praga tkiva u fazi rekonvalescencije (Lorenz i Reiman, 2011).

Povećanje visine CMJ za prosečno 5,7 cm ($p < 0,01$; $d = 0,84$) direktna je posledica optimizacije SSC-a: povećana krutost mišićno-tetivnog kompleksa skočnog zgloba omogućila je efikasnije skladištenje i oslobađanje elastične energije u fazi amortizacije skoka (Komi, 2000). Redukcija t_e za 26,3% (s 285 ms na 210 ms) empirijski potvrđuje prelazak zgloba u reaktivni

– "krutiji" – funkcionalni režim, što se odrazilo i na porast vršne sile odraza (F_{ma^x}) za 26,5% (Taube i sar., 2008; Turner i Jeffreys, 2010).

Konačno, 100% RTP stopa u kliničkoj podgrupi nosi posebnu kliničku vrednost. Uvođenjem rotacionih skokova (90° i 180°) u Fazi 3 neuromuskularni sistem bio je primoran da razvije strategije tzv. *feedforward* pre-aktivacije (kontrahovanje stabilizatora zgloba delić sekunde pre kontakta s podlogom), čime je eliminisana funkcionalna insuficijencija motoričke kontrole tipična za CAI populaciju (Attenborough i sar., 2014; O'Driscoll i Delahunt, 2011).

Ograničenja studije uključuju: odsustvo kontrolne grupe, što otežava direktno poređenje s alternativnim protokolima; relativno kratak period praćenja (tri meseca); i heterogenost uzorka s obzirom na sport i poziciju. Buduća istraživanja trebalo bi uključiti randomizovani kontrolisani dizajn s dužim praćenjem (najmanje šest meseci), kao i analizu podgrupa prema sportskoj disciplini i polu.

Zaključak

Ovo istraživanje demonstrira da sinergija visokovolumenskog ekscentričnog treninga opuštanja skočnog zgloba s progresivnim mikro-opterećenjem i trodimenzionalnom mini-pliometrijom predstavlja efikasnu i bezbednu terapeutsko-trenažnu strategiju za sportiste s hroničnom nestabilnošću skočnog zgloba.

Prikazani trofazni protokol obezbedio je sledeće klinički relevantne ishode: (1) stopu ponovnih povreda od 0% tokom perioda intervencije i tromesečnog praćenja; (2) statički i klinički značajno poboljšanje funkcionalne stabilnosti merene Y-Balance testom (kompozitni skor +18,8%; $d = 1,15$); (3) poboljšanje vertikalnog odraza u proseku za 5,7 cm kroz optimizaciju SSC-a; i (4) RTP stopu od 100% u podgrupi dugotrajno odsutnih sportista.

Predloženi protokol nudi merljiv, progresivno strukturisan i klinički primenljiv okvir za fizioterapeute i kondicione trenere koji rade sa skakačkim sportistima. Njegova primena može biti od posebnog značaja u zbrinjavanju sportista s dugotrajnim i refraktornim CAI. Preporučuje se validacija nalaza kroz randomizovane kontrolisane studije s većim uzorcima i dužim periodom praćenja.

Literatura:

1. Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
2. Alfredson, H., Pietilä, T., Jonsson, P., & Lorentzon, R. (1998). Heavy-load eccentric calf muscle training for the treatment of chronic Achilles tendinopathy. *American Journal of Sports Medicine*, 26(3), 360–366.
3. Attenborough, A. S., Hoch, M. C., Sinclair, P. J., & Hiller, C. E. (2014). Chronic ankle instability and associated motor control deficits: A systematic review. *Medical Principles and Practice*, 23(3), 224–232.
4. Delahunt, E., Coughlan, G. F., Caulfield, B., Nightingale, E. J., Lin, C. W. C., & Hiller, C. E. (2010). Inclusion criteria when investigating the remedies for chronic ankle instability. *Athletic Training & Sports Health Care*, 2(6), 254–260.
5. Gribble, P. A., Delahunt, E., Bleakley, C. M., Caulfield, B., Docherty, C. L., Fong, D. T. P., ... Wikstrom, E. A. (2014). Selection criteria for patients with chronic ankle instability in clinical research: A position statement of the International Ankle Consortium. *Journal of Athletic Training*, 49(1), 121–127.
6. Gribble, P. A., Hertel, J., & Plisky, P. (2012). Using the Star Excursion Balance Test to assess dynamic postural-control deficits and outcomes in lower extremity injury. *Journal of Athletic Training*, 47(3), 339–357.
7. Hertel, J. (2002). Functional anatomy, pathomechanics, and pathophysiology of lateral ankle instability. *Journal of Athletic Training*, 37(4), 364–375.
8. Hertel, J., & Corbett, R. O. (2019). An updated model of chronic ankle instability. *Journal of Athletic Training*, 54(6), 567–574.
9. Hiller, C. E., Refshauge, K. M., Bundy, A. C., Herbert, R. D., & Kilbreath, S. L. (2006). Development and validation of the Cumberland Ankle Instability Tool. *Physical Therapy*, 86(7), 909–914.
10. Kaminski, T. W., Hertel, J., Amendola, N., Docherty, C. L., Dolan, M. G., Hopkins, J. T., ... Richie, D. (2013). National Athletic Trainers' Association position statement: Conservative management and rehabilitation of isolated acute lateral ankle sprains in athletes. *Journal of Athletic Training*, 48(4), 528–545.
11. Khan, K. M., & Scott, A. (2009). Mechanotherapy: How physical therapists' prescription of exercise promotes tissue repair. *British Journal of Sports Medicine*, 43(4), 247–252.

12. Komi, P. V. (2000). Stretch-shortening cycle: A powerful model to study normal and fatigued muscle. *Journal of Biomechanics*, 33(10), 1197–1206.
13. Lorenz, D., & Reiman, M. (2011). The role and implementation of eccentric training in athletic rehabilitation: Tendinopathy, hamstring strains, and ACL injuries. *International Journal of Sports Physical Therapy*, 6(1), 27–44.
14. McKeon, P. O., Ingersoll, C. D., Kerrigan, D. C., Saliba, E., Bennett, B. C., & Hertel, J. (2008). Balance training improves function and postural control in those with chronic ankle instability. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 40(10), 1810–1819.
15. O'Driscoll, J., & Delahunt, E. (2011). Neuromuscular training to enhance sensorimotor control in the chronically unstable ankle. *Athletic Training & Sports Health Care*, 3(5), 231–239.
16. Plisky, P. J., Gorman, P. P., Butler, R. J., Kiesel, K. B., Underwood, F. B., & Elkins, B. (2009). The reliability of an instrumented device for measuring components of the Star Excursion Balance Test. *North American Journal of Sports Physical Therapy*, 4(2), 92–99.
17. Scott, A., Khan, K. M., Roberts, C. R., Cook, J. L., & Duronio, V. (2004). What do we mean by the term "mechanotransduction"? A review of the cellular mechanisms by which mechanical stimulus alters tissue structure. *British Journal of Sports Medicine*, 38(5), 645–651.
18. Taube, W., Gruber, M., & Gollhofer, A. (2008). Spinal and supraspinal adaptations associated with balance training and their specificity. *Sports Medicine*, 38(11), 915–929.
19. Turner, A. N., & Jeffreys, I. (2010). The stretch-shortening cycle: Proposed mechanisms and training recommendations. *Strength & Conditioning Journal*, 32(4), 87–99.
20. Wikstrom, E. A., Naik, S., Lodha, N., & Cauraugh, J. H. (2009). Bilateral balance impairments after lateral ankle trauma: A systematic review and meta-analysis. *Gait & Posture*, 30(4), 407–414.

Abstract: *Chronic Ankle Instability (CAI) is a prominent etiological factor associated with premature career termination and persistent performance deficits in jumping sports. Traditional rehabilitation methods, predominantly reliant on static proprioceptive training, frequently fail to restore dynamic joint integrity under maximal motor demands. This study evaluates a structured, three-month protocol*

that combines high-volume eccentric heel-drop training with progressive micro-loading and multidirectional, three-dimensional mini-plyometrics.

The study investigated a sample of $N = 45$ competitive athletes of both sexes from jumping disciplines (basketball, volleyball, handball). A subgroup of $n = 12$ athletes was identified as medically inactive for more than six months due to recurrent CAI. The 12-week intervention (4 sessions/week) comprised 100 eccentric single-leg repetitions per session with progressive dumbbell loading (2.5–12.5 kg) and controlled plyometric tasks on a 25 cm platform.

Post-intervention data revealed a 0% injury recurrence rate during the trial and at a 3-month follow-up. Y-Balance Test composite scores increased from $78.4\% \pm 5.2$ to $93.2\% \pm 3.8$ ($p < 0.001$; Cohen's $d = 1.15$). Vertical jump height (CMJ) increased by an average of 5.7 cm ($p < 0.01$), while ground contact time (t_e) decreased by 26.3%. All athletes from the subgroup achieved full return to competitive sport (100% Return to Play, RTP). These findings suggest that the proposed protocol achieves functional and performance benefits through mechanotransduction pathways and optimization of the Stretch-Shortening Cycle (SSC).

Keywords: *ankle joint, chronic instability, eccentric training, mechanotransduction, mini-plyometrics, vertical jump.*

MA Alen Mušović¹

POLOŽAJ ŽENA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ PORODICI: IZMEĐU TRADICIJE I MODERNIZMA

Apstrakt: Položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici predstavlja složen društveni fenomen koji je oblikovan dugotrajnim djelovanjem tradicionalnih kulturnih obrazaca, ali i savremenim procesima modernizacije, demokratizacije i ekonomskih promjena. Iako je u posljednjim decenijama ostvaren značajan napredak u oblasti obrazovanja žena, njihovog zapošljavanja i zakonske zaštite prava, tradicionalni obrasci ponašanja i dalje u velikoj mjeri određuju raspodjelu porodičnih uloga i društvena očekivanja. Cilj ovog rada jeste analizirati uticaj tradicionalnih i modernih vrijednosti na položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici te ispitati u kojoj mjeri obrazovanje, ekonomska nezavisnost i društvene promjene doprinose transformaciji tradicionalnih rodni uloga.

Istraživanje je provedeno tokom 2024. godine metodom anketiranja na uzorku od 97 žena različite životne dobi, obrazovnog nivoa i bračnog statusa sa područja Bosne i Hercegovine. Za obradu podataka korištene su metode deskriptivne statistike i Pearsonova korelaciona analiza radi ispitivanja povezanosti između tradicionalnih vrijednosti, modernih društvenih uticaja i različitih aspekata položaja žena u porodici.

Rezultati istraživanja pokazuju da tradicionalne vrijednosti i dalje imaju statistički značajan uticaj na pojedine segmente porodičnog života, naročito na percepciju uloge žene u odgoju djece i partnerskim odnosima. Istovremeno, ekonomska nezavisnost pokazuje snažnu povezanost sa osjećajem autonomije žena, dok obrazovanje ima ograničen, ali pozitivan uticaj na pojedine dimenzije odlučivanja unutar porodice. Dobijeni rezultati potvrđuju da se savremena bosanskohercegovačka porodica nalazi između tradicionalnog i modernog modela funkcionisanja, pri čemu žene istovremeno nastoje ostvariti profesionalne ciljeve i ispuniti tradicionalna društvena očekivanja.

Ključne riječi: žena, porodica, tradicija, modernizacija, rodna ravnopravnost, Bosna i Hercegovina, ekonomska nezavisnost, obrazovanje.

¹ Doktorant socijalnog prava, Evropski univerzitet Brčko distrikt, e-mail: alen.mus1988@gmail.com

Uvod

Porodica predstavlja osnovnu društvenu zajednicu u kojoj se formiraju vrijednosti, identitet pojedinca i obrasci društvenog ponašanja. Kroz historijski razvoj bosanskohercegovačkog društva porodica je bila organizovana prvenstveno na patrijarhalnim principima, pri čemu su rodne uloge bile jasno određene. Muškarac je tradicionalno imao ulogu ekonomskog nosioca porodice i glavnog donosioca odluka, dok se od žene očekivalo da bude odgovorna za brigu o domaćinstvu, odgoj djece i očuvanje porodične stabilnosti (Spahić-Šiljak, 2006).

Razvoj savremenog društva, procesi globalizacije, urbanizacije, demokratizacije i tehnološkog napretka doveli su do značajnih promjena u položaju žena. Obrazovanje je postalo dostupnije, žene sve češće učestvuju na tržištu rada, ostvaruju ekonomsku samostalnost i zauzimaju odgovorne funkcije u javnom i političkom životu. Ipak, uprkos formalnoj ravnopravnosti garantovanoj zakonima, društvena praksa pokazuje da tradicionalna očekivanja nisu nestala, već su često prilagođena savremenim okolnostima. Žene se i dalje suočavaju s dvostrukim opterećenjem – profesionalnim obavezama i većinom porodičnih odgovornosti.

Brojna savremena istraživanja ukazuju da žene, uprkos većem stepenu obrazovanja i zaposlenosti, još uvijek obavljaju najveći dio kućanskih poslova i snose najveću odgovornost za odgoj djece (Bartolac i dr., 2011; Topolčić, 2001). Istovremeno, društvene norme često podstiču uvjerenje da je upravo žena primarno odgovorna za očuvanje porodične harmonije, što doprinosi nastanku unutrašnjih konflikata između profesionalnih ambicija i tradicionalnih očekivanja.

Posebnu specifičnost Bosne i Hercegovine predstavlja činjenica da se tranzicijski procesi odvijaju paralelno sa snažnim uticajem kulturnih, religijskih i historijskih faktora koji dodatno oblikuju položaj žena. Zbog toga je razumijevanje odnosa između tradicionalnih i modernih vrijednosti od posebnog značaja za razvoj socijalnih politika, unapređenje rodne ravnopravnosti i planiranje institucionalnih mjera podrške porodici.

Polazeći od navedenih činjenica, osnovni cilj ovog istraživanja jeste analizirati položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici kroz odnos tradicionalnih vrijednosti i procesa modernizacije, te ispitati u kojoj mjeri obrazovanje, ekonomska nezavisnost i promjene društvenih normi utiču na transformaciju tradicionalnih rodni uloga. Posebna pažnja posvećena je identifikaciji faktora koji doprinose autonomiji žena, njihovom učešću u donošenju porodičnih odluka i pojavi unutrašnjih konflikata nastalih usljed sukoba između tradicionalnih očekivanja i savremenih životnih aspiracija.

Teorijski okvir

Tradicionalni položaj žene u bosanskohercegovačkoj porodici

Porodica je kroz historijski razvoj predstavljala temeljnu društvenu instituciju u kojoj su se oblikovali obrasci ponašanja, sistem vrijednosti i rodne uloge. Na području Bosne i Hercegovine tradicionalni porodični model bio je zasnovan na patrijarhalnom društvenom uređenju u kojem je muškarac imao dominantnu ekonomsku i autoritativnu ulogu, dok se od žene očekivalo da prvenstveno bude supruga, majka i domaćica. Takva podjela uloga bila je prihvaćena kao društveno poželjan model i prenosila se kroz porodičnu socijalizaciju s generacije na generaciju (Spahić-Šiljak, 2007; Stevanović, 2000).

Tradicionalni model porodice nije podrazumijevao isključivo podjelu rada, već je oblikovao način donošenja odluka, raspodjelu moći i društvena očekivanja. Žene su bile odgovorne za organizaciju domaćinstva, brigu o djeci, njegu starijih članova porodice i očuvanje porodičnih odnosa, dok je muškarac uglavnom bio odgovoran za ekonomsko izdržavanje porodice. Iako su ovakvi obrasci predstavljali funkcionalan model u ranijim društvenim okolnostima, savremeni društveni razvoj doveo je do njihovog postepenog preispitivanja (Čudina-Obradović & Obradović, 2006).

Brojna istraživanja pokazuju da se tradicionalni obrasci ponašanja nisu izgubili ni u savremenom društvu. Naprotiv, oni su često prisutni u izmijenjenom obliku, gdje žene istovremeno učestvuju na tržištu rada, ali i dalje preuzimaju najveći dio kućanskih i roditeljskih obaveza. Takav fenomen u literaturi se često opisuje kao „dvostruko opterećenje žena“ i predstavlja jedan od ključnih izazova savremenog porodičnog života (Bartolac, Kamenov, & Petrak, 2011; Topolčić, 2001).

Modernizacija i promjena rodni uloga

Procesi modernizacije značajno su uticali na transformaciju porodičnih odnosa. Razvoj obrazovnog sistema, povećano učešće žena na tržištu rada, razvoj demokratskih institucija i unapređenje zakonodavstva u oblasti ljudskih prava doprinijeli su većoj društvenoj ravnopravnosti žena. Obrazovanje danas predstavlja jedan od najvažnijih faktora društvene mobilnosti i ekonomskog osnaživanja žena, omogućavajući im veću samostalnost i aktivnije učešće u društvenom životu (Giddens, 2007; Tomić-Koludrović, 2015).

Istovremeno, ekonomska nezavisnost postala je jedan od najvažnijih preduslova za veću autonomiju žena unutar porodice. Žene koje ostvaruju vlastite prihode imaju veću mogućnost samostalnog odlučivanja, lakše

učestvuju u donošenju važnih porodičnih odluka i imaju veći stepen lične sigurnosti. Međutim, formalna ekonomska nezavisnost ne znači automatski i potpunu ravnopravnost u svim segmentima porodičnog života (Bertek & Dobrotić, 2016).

Rezultati brojnih istraživanja ukazuju da promjene društvenih normi često napreduju sporije od institucionalnih promjena. Iako zakonski okvir omogućava jednak položaj muškaraca i žena, društvena očekivanja još uvijek u velikoj mjeri oblikuju ponašanje članova porodice. Posljedica toga jeste da žene, uprkos profesionalnom angažmanu, često ostaju primarni nosioci porodičnih obaveza (Miftari, Durkalić, & Barreiro Mariño, 2021; USAID MEASURE-BiH, 2016).

Tradicija i modernizam kao izvor unutrašnjih konflikata

Jedan od najizraženijih problema savremenog položaja žena jeste sukob između tradicionalnih društvenih očekivanja i ličnih profesionalnih ambicija. Od žena se istovremeno očekuje uspješna profesionalna karijera, ekonomska samostalnost, kvalitetno roditeljstvo i potpuno preuzimanje odgovornosti za funkcionisanje domaćinstva. Takva očekivanja stvaraju značajan psihološki pritisak i dovode do pojave unutrašnjih konflikata (Brala, 2017; Puhanić, 2019).

Upravo ovaj sukob između tradicionalnih i modernih vrijednosti predstavlja jednu od centralnih tema ovog istraživanja. Rezultati pokazuju da tradicionalne vrijednosti imaju statistički značajan uticaj na pojavu unutrašnjih konflikata i identitetskih kriza kod žena, dok moderne vrijednosti same po sebi nisu pokazale značajan uticaj na navedene varijable. To ukazuje da izvor konflikta nije modernizacija kao takva, već istovremeno postojanje različitih društvenih očekivanja koja žene nastoje uskladiti.

Savremena bosanskohercegovačka porodica nalazi se između dva vrijednosna sistema. S jedne strane prisutni su tradicionalni obrasci ponašanja koji naglašavaju porodične obaveze žene, dok s druge strane savremeno društvo podstiče profesionalni razvoj, ekonomsku nezavisnost i ravnopravno učešće žena u javnom životu. Upravo međusobno djelovanje ova dva sistema oblikuje položaj žena u Bosni i Hercegovini i predstavlja osnov za razumijevanje rezultata ovog istraživanja (Sztompka, 1999; Žažar, 2008).

Metodologija istraživanja

Predmet i cilj istraživanja

Predmet ovog istraživanja predstavlja analiza položaja žena u bosanskohercegovačkoj porodici kroz odnos tradicionalnih društvenih

vrijednosti i savremenih procesa modernizacije. Istraživanje je usmjereno na ispitivanje načina na koji tradicionalni obrasci ponašanja, obrazovanje, ekonomska nezavisnost i promjene društvenih normi utiču na svakodnevni život žena, njihovu autonomiju i učešće u porodičnom odlučivanju.

Osnovni cilj istraživanja bio je utvrditi u kojoj mjeri tradicionalne vrijednosti i savremeni društveni procesi oblikuju položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici te identificirati ključne faktore koji doprinose ili otežavaju ostvarivanje rodne ravnopravnosti.

U skladu s postavljenim ciljem definisana je generalna hipoteza prema kojoj položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici odražava složenu dinamiku između tradicionalnih vrijednosti i modernih uticaja, što rezultira različitim iskustvima i percepcijama njihove uloge u porodici. Pored generalne hipoteze postavljene su i tri posebne hipoteze koje se odnose na uticaj tradicionalnih vrijednosti, modernizacije i društvenih očekivanja na položaj žena.

Metode istraživanja

Istraživanje je provedeno primjenom kvantitativnog istraživačkog pristupa. Kao osnovna metoda prikupljanja podataka korištena je anketa koja je sadržavala pitanja zatvorenog i poluotvorenog tipa. Upitnik je obuhvatio sociodemografske karakteristike ispitanica, njihove stavove o tradicionalnim i modernim vrijednostima, percepciju položaja žena u porodici, raspodjelu porodičnih obaveza, ekonomski status, obrazovanje i učešće u donošenju porodičnih odluka.

Za obradu podataka korištena je deskriptivna statistika radi prikaza osnovnih karakteristika uzorka, dok je za testiranje hipoteza primijenjena Pearsonova korelaciona analiza. Primjenom Pearsonovog koeficijenta ispitivana je povezanost između nezavisnih varijabli (tradicionalne vrijednosti, obrazovanje, ekonomska nezavisnost i promjene društvenih normi) i zavisnih varijabli koje se odnose na autonomiju žena, partnerske odnose, odgoj djece, učešće u donošenju odluka i identitetske konflikte.

Uzorak istraživanja

Istraživanje je provedeno tokom 2024. godine na području Bosne i Hercegovine. Uzorak je činilo 97 žena različite životne dobi, obrazovnog nivoa i bračnog statusa. Ovako formiran uzorak omogućio je sagledavanje iskustava žena različitih generacija i društvenih okolnosti, čime su stvoreni uslovi za pouzdanu analizu postavljenih istraživačkih pitanja.

Rezultati istraživanja

Uticaj tradicionalnih vrijednosti na položaj žena

Prva posebna hipoteza istraživanja odnosila se na pretpostavku da tradicionalni pogledi na ulogu žene značajno utiču na njen položaj u porodici kroz očekivanja vezana za domaćinstvo, odgoj djece i partnerske odnose.

Rezultati korelacione analize pokazuju da između tradicionalnih vrijednosti i brige o domaćinstvu nije utvrđena statistički značajna povezanost ($r = 0,031$; $p > 0,05$). Ovakav nalaz ukazuje da prihvatanje tradicionalnih vrijednosti samo po sebi ne utiče značajno na percepciju odgovornosti za kućanske poslove.

Tabela 1: Korelaciona analiza: Uticaj tradicionalnih uloga žena na njihov položaj u bosanskohercegovačkoj porodici

Korelaciona analiza		Briga o domaćinstvu	Odgoj djece	Partnerski odnos
Tradicionalne uloge	Pearsonova korelacija	,031	,359**	,366**
	Značajnost-p (2-strano)	,764	,000	,000
	N	97	97	97
Očekivanja društva	Pearsonova korelacija	-,074	-,072	-,001
	Značajnost-p (2-strano)	,473	,480	,992
	N	97	97	97
Odricanje karijere	Pearsonova korelacija	-,011	-,095	-,058
	Značajnost-p (2-strano)	,912	,355	,573
	N	97	97	97

** . Korelacija je značajna na nivou od 0,01 (dvostrano).

Izvor: Autorovo istraživanje (2024).

S druge strane, utvrđena je statistički značajna pozitivna korelacija između tradicionalnih vrijednosti i percepcije uloge žene u odgoju djece ($r = 0,359$; $p < 0,01$). Ispitanice koje izraženije prihvataju tradicionalne vrijednosti češće smatraju da žena ima dominantnu odgovornost za odgoj djece. Također je utvrđena značajna povezanost između tradicionalnih vrijednosti i partnerskih odnosa ($r = 0,366$; $p < 0,01$), što ukazuje da žene koje prihvataju tradicionalniji model porodice u većoj mjeri pozitivno procjenjuju stabilnost partnerskog odnosa.

Nasuprot tome, društvena očekivanja i spremnost na odricanje od profesionalne karijere zbog porodičnih obaveza nisu pokazali statistički značajan uticaj na analizirane dimenzije položaja žena. Dobijeni rezultati ukazuju da se prva posebna hipoteza može prihvatiti samo djelimično, budući da tradicionalne vrijednosti utiču na pojedine aspekte porodičnih odnosa, ali ne predstavljaju univerzalni faktor koji određuje cjelokupan položaj žena u porodici.

Uticaj modernizacije na položaj žena

Druga posebna hipoteza polazila je od pretpostavke da obrazovanje, ekonomska nezavisnost i promjene društvenih normi doprinose većoj autonomiji žena i njihovom aktivnijem učešću u javnom i porodičnom životu.

Rezultati istraživanja pokazuju da obrazovanje ostvaruje statistički značajnu povezanost samo sa učešćem žena u donošenju odluka koje se odnose na djecu, dok nije potvrđen značajan uticaj na autonomiju žena, njihovo učešće u porodičnom odlučivanju niti aktivnije uključivanje u javni život. Ovakvi nalazi ukazuju da formalno obrazovanje predstavlja važan resurs, ali samo po sebi nije dovoljno za prevazilaženje tradicionalnih obrazaca ponašanja.

Za razliku od obrazovanja, ekonomska nezavisnost pokazala je izrazito snažnu povezanost s percepcijom autonomije žena. Žene koje ostvaruju vlastite prihode iskazuju veći stepen samostalnosti u donošenju ličnih odluka i pozitivnije procjenjuju vlastiti položaj unutar porodice. Međutim, ova povezanost nije potvrđena kada je riječ o većem učešću u javnom životu ili donošenju svih porodičnih odluka, što ukazuje da ekonomska samostalnost predstavlja važan, ali ne i jedini uslov ostvarivanja pune rodne ravnopravnosti.

Promjene društvenih normi nisu pokazale statistički značajnu povezanost sa analiziranim aspektima položaja žena, što potvrđuje da formalne društvene promjene često sporije utiču na svakodnevne obrasce porodičnog života.

Na osnovu navedenih rezultata druga posebna hipoteza također je djelimično potvrđena. Modernizacija doprinosi većoj autonomiji žena prvenstveno kroz ekonomsku nezavisnost, dok njen uticaj na ostale dimenzije rodne ravnopravnosti ostaje ograničen.

Diskusija

Rezultati provedenog istraživanja potvrđuju da je položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici rezultat složenog međudjelovanja tradicionalnih vrijednosti i savremenih društvenih promjena. Iako je u posljednjim decenijama ostvaren značajan napredak u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i zakonske zaštite prava žena, svakodnevni porodični odnosi i dalje su u velikoj mjeri oblikovani tradicionalnim obrascima ponašanja. Dobijeni rezultati potvrđuju generalnu hipotezu istraživanja da se savremena bosanskohercegovačka porodica nalazi između tradicionalnog i modernog modela funkcionisanja.

Posebno značajan nalaz odnosi se na uticaj tradicionalnih vrijednosti na odgoj djece i partnerske odnose. Dobijene statistički značajne korelacije ukazuju da žene koje u većoj mjeri prihvataju tradicionalne rodne uloge istovremeno pridaju veću važnost vlastitoj ulozi u odgoju djece i pozitivnije procjenjuju partnerske odnose. Ovakvi rezultati ne znače da su tradicionalni modeli nužno povoljniji ili nepovoljniji za funkcionisanje porodice, već pokazuju da su tradicionalni obrasci i dalje duboko ukorijenjeni u sistem vrijednosti bosanskohercegovačkog društva.

Istovremeno, rezultati pokazuju da obrazovanje nije ostvarilo očekivani uticaj na većinu analiziranih aspekata položaja žena. Iako obrazovanje doprinosi većem učešću žena u donošenju odluka koje se odnose na djecu, nije potvrđena njegova značajna povezanost s autonomijom žena niti njihovim aktivnijim uključivanjem u javni život. Ovakvi nalazi sugeriraju da formalno obrazovanje predstavlja važan preduslov društvenog razvoja, ali da samo po sebi nije dovoljno za promjenu duboko ukorijenjenih društvenih normi.

Za razliku od obrazovanja, ekonomska nezavisnost pokazala se kao najznačajniji faktor modernizacije. Žene koje ostvaruju vlastite prihode iskazuju veći osjećaj autonomije i samostalnosti unutar porodice. Međutim, ni ovaj faktor nije pokazao značajan uticaj na sve dimenzije porodičnog i društvenog života. Ovakav rezultat potvrđuje da se rodna ravnopravnost ne može posmatrati isključivo kroz ekonomsku prizmu, već zahtijeva istovremene promjene društvenih vrijednosti, institucionalnih politika i porodičnih odnosa.

Posebno važan doprinos ovog istraživanja odnosi se na analizu unutrašnjih konflikata žena. Rezultati pokazuju da tradicionalne vrijednosti značajno povećavaju vjerovatnoću pojave unutrašnjih konflikata i identitetskih kriza, dok moderne vrijednosti same po sebi ne predstavljaju uzrok ovih problema. Ovakav nalaz sugerira da najveći izazov za savremenu ženu nije profesionalni razvoj, već pokušaj istovremenog ispunjavanja tradicionalnih i savremenih društvenih očekivanja.

Dobijeni rezultati imaju i značajne praktične implikacije za razvoj socijalnih politika u Bosni i Hercegovini. Prije svega, potrebno je razvijati mjere koje omogućavaju usklađivanje profesionalnog i porodičnog života, unapređivati dostupnost usluga podrške porodici te podsticati ravnopravnu raspodjelu porodičnih obaveza između partnera. Pored toga, neophodno je nastaviti jačanje ekonomskog položaja žena i razvijati obrazovne programe koji promovišu rodnu ravnopravnost i partnerske odnose zasnovane na međusobnom uvažavanju.

Istraživanje ima i određena ograničenja. Uzorak od 97 ispitanica omogućio je kvalitetnu statističku obradu podataka, ali ne dozvoljava potpunu generalizaciju rezultata na cjelokupnu populaciju žena u Bosni i Hercegovini. Buduća istraživanja trebala bi obuhvatiti veći broj ispitanika iz različitih geografskih područja, uključiti muškarce radi komparativne analize te primijeniti longitudinalni pristup kako bi se pratile promjene položaja žena kroz vrijeme.

Zaključak

Rezultati provedenog istraživanja potvrđuju da položaj žena u bosanskohercegovačkoj porodici predstavlja rezultat složenog međudjelovanja tradicionalnih vrijednosti i savremenih procesa modernizacije. Iako je u posljednjim decenijama ostvaren značajan napredak u oblasti obrazovanja, ekonomskog osnaživanja i zakonske zaštite žena, tradicionalni obrasci ponašanja i dalje imaju značajan uticaj na raspodjelu porodičnih uloga i društvena očekivanja.

Prva posebna hipoteza potvrđena je djelimično, budući da tradicionalne vrijednosti značajno utiču na percepciju odgoja djece i partnerskih odnosa, ali ne pokazuju značajan uticaj na brigu o domaćinstvu. Druga posebna hipoteza također je djelimično potvrđena, jer ekonomska nezavisnost doprinosi većoj autonomiji žena, dok obrazovanje i promjene društvenih normi nisu pokazali statistički značajan uticaj na većinu analiziranih dimenzija položaja žena. Treća posebna hipoteza potvrđena je u dijelu koji se odnosi na povezanost tradicionalnih vrijednosti s unutrašnjim konfliktima i identitetskim krizama žena.

Naučni doprinos ovog rada ogleda se u empirijskoj analizi međusobnog odnosa tradicionalnih i modernih vrijednosti u kontekstu savremene bosanskohercegovačke porodice. Rezultati istraživanja ukazuju da ekonomsko osnaživanje žena predstavlja važan faktor njihove autonomije, ali da istinska rodna ravnopravnost zahtijeva istovremene promjene društvenih normi, institucionalnu podršku i ravnopravnu raspodjelu porodičnih odgovornosti.

Dobijeni nalazi mogu predstavljati korisnu osnovu za kreiranje socijalnih politika, razvoj programa podrške porodici i unapređenje mjera usmjerenih na ostvarivanje rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, rezultati otvaraju prostor za nova istraživanja koja će detaljnije analizirati uticaj ekonomskih, kulturnih i institucionalnih faktora na položaj žena u savremenom društvu. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao osnova za buduća empirijska istraživanja i kreiranje javnih politika usmjerenih na unapređenje položaja žena u bosanskohercegovačkom društvu.

Literatura:

1. Banfić, I. (2019). *Žena između tradicionalnog i modernog ideala* (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu.
2. Bartolac, A., Kamenov, Ž., & Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stava. *Revija za socijalnu politiku*, 18(2), 175–194. <https://hrcak.srce.hr/70994>
3. Bertek, T., & Dobrotić, I. (2016). *Žena, majka, radnica: Usklađivanje obiteljskih obaveza i plaćenog rada u Hrvatskoj*. B.a.B.e.
4. Besić, V. (2022). *U Bosni i Hercegovini i dalje manje žena na rukovodećim i pozicijama odlučivanja*. Agencija Anadolija.
5. Bošnjak, D. (2016). *Jačanje uloge žena u javnom i političkom životu Bosne i Hercegovine*. Udruženje Pravni institut u BiH.
6. Brala, D. (2017). *Žena, majka, šefica: Mehanizmi i strategije žena na rukovodećim pozicijama* (Diplomski rad). Sveučilište u Zagrebu.
7. Brašnjić, F. F., & Ševo, B. N. (2019). Položaj žene u društvu kroz historiju. *Baština*, 47, 221–232. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0353-9008/2019/035390081947221B.pdf>
8. Čudina-Obradović, M., & Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Golden marketing – Tehnička knjiga.
9. Giddens, A. (2007). *Sociologija*. Nakladni zavod Globus.
10. Glenn, N. D., & Weaver, C. N. (1978). A multivariate, multisurvey study of marital happiness. *Journal of Marriage and Family*, 40(2), 269–282.
11. Godwin, D. D., Draughn, P. S., Little, L. F., & Marlowe, J. (1991). Wife's off-farm employment, farm family economic status, and family relationships. *Journal of Marriage and Family*, 53(2), 389–402.
12. Greenstein, T. N. (1996). Husband's participation in domestic labor: Interactive effects of wives' and husbands' gender ideologies. *Journal of Marriage and the Family*, 58(3), 585–595.
13. Hamidović, F. (2022). *Porodično nasilje nad ženama* (Diplomski rad). Univerzitet u Sarajevu.
14. Katz, V. (2011). O društvenom položaju žene u Bosni i Hercegovini 1942.–1953. *Prilozi*, 40, 135–155. https://iis.unsa.ba/wp-content/uploads/2019/08/40-prilozi_ClanciiRasprave-VeraKatz.pdf
15. Kluwer, E. S., Heesink, J. A. M., & Van de Vliert, E. (1997). The marital dynamics of conflict over the division of labor. *Journal of Marriage and the Family*, 59(3), 635–650. <https://doi.org/10.2307/353940>
16. Kovačević, M., & Branković, N. (2018). *Žene u politici u Bosni i Hercegovini: Izazovi i preporuke*. Fondacija Konrad Adenauer.
17. Lončar, J. (2005). Globalizacija: Pojam, nastanak i trendovi razvoja. *Geoadria*, 10(1), 91–104.

18. Lukaš, M., & Puhanić, L. (2020). Suvremene uloge žene u obitelji iz perspektive studenata istočne Hrvatske. *Nova prisutnost*, 18(2), 295–310. <https://doi.org/10.31192/np.18.2.5>
19. Miftari, E., Durkalić, M., & Barreiro Mariño, M. (2021). *Profil rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini*. UN Women.
20. Mihaljević, D., Planinić, M., & Ljubičić, Lj. (2023). Feministička analiza položaja žena u Bosni i Hercegovini s kratkim osvrtom na povijesni razvoj ženskih pokreta. *Mostariensia*, 27(2), 189–215.
21. Nimac, D. (2010). (Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu. *Obnovljeni život*, 65(1). <https://hrcak.srce.hr/49363>
22. Orbuch, T., & Custer, L. (1995). The social context of married women's work and its impact on Black husbands and White husbands. *Journal of Marriage and the Family*, 57(2), 333–345.
23. Parsanija, H. (2005). Spoznajni identitet religije i tradicije. *Znakovi vremena*, 8(28), 84–96.
24. Petani, R., & Spahija, M. (2013). Autoritet i uloga oca u odgoju. U M. Ljubetić & S. Zrilić (Ur.), *Kultura kao polje pedagoške akcije: Odgoj, obrazovanje, kurikulum* (str. 204–214). Ad Arma.
25. Puhanić, L. (2019). *Stavovi studenata o položaju žene u suvremenoj obitelji* (Diplomski rad). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
26. Rosić, V., & Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Grafrade.
27. Spahić-Šiljak, Z. (2007). *Žene, religija i politika: Analiza utjecaja interpretativnog religijskog naslijeđa judaizma, kršćanstva i islama na angažman žena u javnom životu u Bosni i Hercegovini*. Internacionalni multireligijski i interkulturalni centar (IMIC), Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu i Transkulturalna psihosocijalna obrazovna fondacija (TPO).
28. Stevanović, M. (2000). *Obiteljska pedagogija*. Tonimir.
29. Sztompka, P. (1999). *The Sociology of Social Change*. Blackwell.
30. Tomić-Koludrović, I. (2015). *Pomak prema modernosti: Žene u razdoblju zrele tranzicije*. Naklada Jesenski i Turk.
31. Topolčić, D. (2001). Muškarci to ne rade: Rodno segregirana podjela rada u obitelji. *Društvena istraživanja*, 10(4–5), 767–789.
32. USAID MEASURE-BiH. (2016). *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina*. <https://www.measurebih.com/uimages/Edited20GA20Report20MEASUREBiH.pdf>
33. The Vanier Institute of the Family. (2024). *Definition of Family*. <https://doi.org/10.61959/d232856f>

34. Vannoy, D., & Philiber, W. W. (1992). Wife's employment and quality of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 54(2), 387–398. <https://doi.org/10.2307/353056>
35. Žažar, K. (2008). Modernost i klasična sociologija: Ambivalentnost klasične sociološke teorije. *Revija za sociologiju*, 39(3). <https://hrcak.srce.hr/31618>

Abstract: *The position of women in Bosnian-Herzegovinian families has undergone significant changes over the last decades due to modernization, increased educational opportunities, economic empowerment, and legal reforms promoting gender equality. Nevertheless, traditional family values continue to influence the distribution of family roles and social expectations.*

The aim of this study was to examine the relationship between traditional and modern values and to determine their influence on the position of women in Bosnian-Herzegovinian families. The research was conducted in 2024 using a survey administered to a sample of 97 women of different ages, educational backgrounds, and marital statuses from Bosnia and Herzegovina. Descriptive statistics and Pearson correlation analysis were used to examine the relationships between traditional values, modernization factors, and women's autonomy.

The findings indicate that traditional values remain significantly associated with women's roles in child upbringing and partner relationships, whereas economic independence has a strong positive effect on women's perception of autonomy. Education contributes to certain aspects of family decision-making but does not significantly affect women's participation in public life or overall family authority. Furthermore, traditional values were found to be positively associated with internal conflicts and identity crises among women attempting to balance professional aspirations with traditional family expectations.

The study concludes that the contemporary position of women in Bosnia and Herzegovina reflects the coexistence of traditional social norms and modern social transformations. Sustainable progress toward gender equality requires not only economic empowerment but also institutional reforms and changes in social attitudes regarding the distribution of family responsibilities.

Key words: *women, family, tradition, modernization, gender equality, economic independence, Bosnia and Herzegovina.*

Dr. sc. Alma Hajrić – Čaušević¹

PRIKAZ KNJIGE

Šta je etika prof. Arne Johan Vetlesen

Knjiga autora Arne Johan Vetlesen, 2014, *Šta je etika*, je djelo koje predstavlja sjajan i saznanjima bogat uvod u osnovna pitanja etike. U ovoj knjizi autor pokazuje kako se utiče na naše moralne procjene i u kakvom društvu mi danas živimo. Vetlesen preispituje uobičajne predstave o laži, samorealizaciji, povjerenju i toleranciji, obavezama i pokazuje kako životni izazovi aktueliziraju moralnu odgovornost na jedan sasvim novi način. S norveškog jezika 2014. godine, knjigu je preveo Dr. Rasim Muratović, za izdavača Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, sadržaja na 217 stranica.

Naslov izvornika: *Hva er etikk, Oslo, Universitetsforlaget AS, 2007.*

Biografija

Akademik prof. dr. Arne Johan Vetlesen rođen je 1960. godine u Oslu, Norveškoj. Vetlesen je jedan od najpoznatijih norveških filozofa. Redovni je član Akademije nauka i umjetnosti Kraljevine Norveške. Profesor je Političke filozofije na Univerzitetu u Oslu. Autor je trideset knjiga i stotina naučnih radova i eseja u kojima izučavao pojam zla. Zbog Vetlesenovog upornog rada na izučavanju zla, ali i ljudskog dostojanstva, dobio je nagradu *Fangenes testamente* (Logoraški testament, 2004. godine), koju svake godine dodjeljuje Norveški institut za mir, istraživačima koji su dali poseban doprinos u borbi protiv zla I oblasti izučavanja Holokausta I genocida. Redovni je član Akademije nauka i umjetnosti Kraljevine Norveške. Arne Johan Vetlesen se koncentriše na temu etike, filozofije životne sredine i društvene filozofije. Do sada je objavio niz knjiga, među kojima su *Evil and Human Agency, Understanding Collective Evil* (2005), *Smerte* (2004), *moralens sjanse I markedets tidsalder* (2003).

¹ Univerzitet u Sarajevu, naučna saradnica, e-mail: alma_hajric22@hotmail.com

Uvod

U knjizi „Šta je etika“ autor govori o razlogu koji je njega uveo u dublju analizu i ispitivanje etike a to je bio doživljaj povrijeđenosti. To je bio neki vid mobinga, maltretiranja od strane školskih vršnjaka s obzirom na činjenicu da je i on sam bio dosta fizički slabiji od njih. Međutim s obzirom da je već kao šesnaestogodišnjak puno čitao o Holokaustu i neopisivim povrijeđenostima koje su trpjele žrtve, ambicije su ga natjerale da i dvadeset godina poslije piše i drži predavanja o zlu. Prema Vetlesenu etika je ozbiljna, opasna i neophodna. Ipak u današnjem društvu „svi“ su zainteresirani za etiku, ali samo rijetki prihvataju kritiku njihovog ponašanja sa etičkog stanovišta. Ova knjiga ukazuje na etičke perspektive izbjegavajući bespuće koje opisuje upravo stanje moralnog neslaganja i kritikovanja. Autor tvrdi da se etika uvijek posmatra unutar tačno određenog, jednog društva i ostaje unutar određenog vremena. Arne Johan Vetlesen je napisao ovu knjigu ne pridržavajući se uobičajne filozofske podjele između etike i morala, te ih koristi neizmjenično. Autor također za pojašnjavanje pojma etika ustupa i daje prednost klasičaru Aristotelu, ali ne izbjegava ni kritičare poput njemačkog filozofa Nietzschea. Jedno je zajedničko a to je da suština etike i njena jezgra polazi od čovjekove želje da reaguje na nepravdu odnosno da interveniše kada je nešto pogrešno. Cilj autora je doprijeti do saznanja i odgovoriti na pitanje kako razvijamo naše stanovište o tome šta se može posmatrati kao nepravda i šta onda zahtjeva našu osudu i intervenciju. Ovo pitanje za Vetlesena predstavlja motivaciju za proširenje smisla pojma etika koristeći se uvidom u filozofiju, sociologiju i historiju.

Kritička razmatranja

U prvom poglavlju autor kreće od početne stavke etike: „Ovo je nepravedno!“ ili „To je nepravda!“ rečenicom koju skoro stalno, svakodnevno ili više puta dnevno ponovimo u toku razgovora. Ove rečenice najčešće čujemo kod svoje djece, kada su uzrujana jer smatraju da su oštećeni ili da im je učinjena nepravda. Ono što oni ustvari doživljavaju kao pogrešno jeste to što ta osoba ustvari sama hoće da pati bez obzira što se ustvari radi o neopravdanoj patnji. Vetlesen u knjizi prepušta veći prostor empirijskom istraživanju naspram logičnog zaključka, odnosno prioritet daje onome što je zaista doživljeno.

Kroz drugo poglavlje autor govori o laganju i pita se da li je pogrešno lagati? U ovom poglavlju autor najviše govori o najvažnijoj figuri moralne filozofije zapada a to je Immanuel Kant koji je formulisao tzv. „kategorički imperativ“. Kant govori o tome kako upravo vlastito ponašanje se postavlja kao sveopšti zakon ili maksima koji u svako doba sa svojim djelovanjem će biti važeći za jednu opću skupinu ljudi. Kantov argument o jačini generalnih

moralnih obaveza je upravo neprevaziđen kada je konzistentnost u pitanju. Zatim autor se fokusira i na činjenicu da se Sachnowitz kaje jer je trebao i sam lagati više kako bi spasio život svome mlađem bratu. Pozivajući se na jevreja Hermana Sachnowitza koji je opisao svoj boravak u Auschwitzu u kojem je izgubio svoju cijelu porodicu Kant je pokušao da objasni koliko ustvari važi njegova obavezna etika za Hermanovu situaciju u kojoj se našao. Nadalje, autor knjige govori o Kantovoj etici koja drži težište na tome šta ustvari znači biti moralna osoba posebno kroz djelo „Temelji moralne metafizike“. Zatim, slijedi dio koji se odnosi na krhkost autonomije, u kojem Vetlesen pokušava objasniti stav Hermana u kojem on jednostavno ne prihvata i ne prilagođava se okolnostima koje bi ga mogle distancirati od njegovog moralnog ponašanja. I tako dok Kant smatra da su laganje i krađa uvijek moralno pogrešni, Herman se upravo kaje što nije lagao i krao više. I pred sami kraj Vetlesen analizira Kantovo pripisivanje odgovornosti za svoje postupke ljudima kao osnovne osobine ljudskog ponašanja.

Kroz treće poglavlje autor se bavi analizom moralnog identiteta s fokusom na ideje koje formiraju naše etičke standarde. Ovdje se misli na svjesnost fizičkog okruženja ali ne i na svjesnost našeg moralnog okruženja koje je duboko utjecajnije. Upravo ta moralna klima čiji smo mi dio omogućava nam da razmišljamo, govorimo i osjećamo pomoću ideja, konceptima i mjerilima sve ono što smatramo da je za nas moralno relevantno. Također samointerpretacija i jaka procjena predstavljaju bitne faktore kod moralnog identiteta. Nadalje, Vetlesen govori o „moralnom realizmu“ odnosno o tome da se ima i održi poštovanje i otvorenost prema nečemu što je od moralnog značaja naspram suprotnosti koja može da nas zadesi.

U četvrtom poglavlju Vetlesen pokušava da čitaocima objasni kako ćemo znati šta je to što je ustvari moralno ispravno? S obzirom da se radi o jednom fundamentalnom pitanju, za očekivati je da će biti različiti odgovori koje donose različite etičke teorije. Dok jedni vide moralne konflikte kao otvoreni sukob nesalaganja i objektivnosti, drugi pak vide moralnu borbu kao arenu za subjektivnost i slobodu izražavanja. Zatim autor knjige također spominje i Aristotelov pogled na etiku i razlike koje on pravi između tri intelektualne vrline (episteme, techné i phronesis). Vetlesen nadalje govori o uzorima i osjećanjima osobe smatrajući da radnje koje se poduzimaju imaju karakter ispravne vrline a osjećanja od dobro razvijenog pogleda na karakter situacije. Važan prigovor Aristotela jeste i na gledište onoga šta etika ne može biti.

Peto poglavlje autor bazira na stavu nova etika za novo vrijeme. Bez obzira što je Aristotel imao dobro obrazloženje i utemeljene dokaze o tome šta je etika ipak su izazovi modernog doba za njega bili nepoznati. Zatim

Vetlesen također spominje i zadatke koji su obavezni prilikom prelaska na novu etiku a to su: kritička ranjivost prirode, efekti naših akcija prema prirodi, zatim kolektivni akteri i prisustvo čovjeka u svijetu. Autor knjige govori i o uzajamnosti neadekvatnosti, razlike između činjenica i vrijednosti, strah kao etička dužnost/obaveza, i na kraju upotrebljivost etike odgovornosti. Zaključak u ovom poglavlju autor stavlja na preuzimanje odgovornosti za promjene koje je uzrokovao čovjek, i težnja za preuzimanjem novog modela odgovornosti.

Kroz šesto poglavlje Vetlesen predstavlja komparaciju moralne kritike kao kulturne kritike. Ogroman je izazov pokazati upravo obrazloženje kada su nečiji izbori i stavovi u pitanju. Također u ovom dijelu autor govori o robovskom moralu, zatim uvodi u stvara li sažaljenje nemoć i kako nam Nietzsche isporučuje temeljnu kritiku potrebe za etikom i na kraju utiče li Nietzsche na nas danas? Opak, činjenica je da je društvo iz temelja promjenjeno otkako je još prije 120. godina Nietzsche formulisao svoju kritiku.

Zatim, u sedmom poglavlju fokus autora je na pojmu ovisnosti i ranjivosti, ali tvrdi da je čovjekova karakteristika da ima prirodno povjerenje u drugog i to argumentuje djelom „Etička volja“ danskog filozofa i teologa Logstrup. Međutim pokazati povjerenje nije bez rizika jer ona osoba koja pokaže povjerenje može biti odbijena a to povjerenje biti iskorišteno protiv njega. Nadalje, Vetlesen također govori o etičkom značenju međudjelovanja, odnosno o temelju ljudskog postojanja a to je međusobna ovisnost, jer upravo se tičemo jedni drugih, nismo ravnodušni jedni prema drugima i uključeni smo u međusobne sudbine. Ono na što autor također stavlja u fokus jeste upravo kognitivizam i ne-kognitivizam, moral kao izum i moralni realizam.

U osmom poglavlju Vetlesen postavlja pitanje prijeti li ugovor moralnim obavezama? Autor ovdje da bi rasvijetlio ovo pitanje međusobno suprostavlja dva vrlo različita gledišta a to su ugovor i moralne obaveze, pa tako uvodi i njemačkog filozofa Hegela koji ima posebno oštro oko za razlikovanje između moralnih obaveza i prava i dužnosti ugovora, misli se na brak. Zatim Vetlesen u nastavku ovog poglavlja govori o autonomiji kao najvećoj vrijednosti, osuda nehaja kroz svjedočenje preživjelih iz koncentracionih logora, kritika međusobno proporcionalnih stanovišta gdje su etičke teorije i prakse zasnovane na međusobnoj reverzibilnosti stanovišta. I na kraju ovog poglavlja Vetlesen govori o Hegelovoj etici u kojoj on obrađuje moral i tretira prije svega kao socijalni a ne individualni fenomen. Dok zajednica kojoj pripada osoba ili individua pruža čovjeku priliku da se razvije moralne orijentacije, dok su moralna pravila grupni rad i samo grupa može institucionalizirati novu moralnu praksu.

Na kraju kao posljednje deveto poglavlje ove knjige, autor Vetlesen pokušava predstaviti etiku kroz antičkog doba i izazove današnje multikulturalnosti. Kroz teoriju pravde a temeljem Habsove teorije ugovora, pojedinci će moći da naprave korak od nemoralnog ka moralnom sistemu prihvatajući moralni poredak, prava i dužnosti kao naknadu za svoju privatnost. Zatim autor postavlja pitanje da li etičko stanovište treba biti nepristrasno? Valjanost u moralnom smislu mogu imati samo ona načela, norme i pravila ponašanja koje mogu biti prihvaćeni od strane svakoga. Uz neke izuzetke moderne etičke teorije nastoje izgraditi nepristrasan stav, te da se i pitanja i perspektiva pokazuju kao bitni i značajni. Nadalje, autor preispituje i da li mi to zaista radimo, značaj spola i doprinos Carola Gilligana američkog psihologa i istraživača koji fokus stavlja na principe i univerzalnost, šta to savremena etika ima naučiti od antičke koja se ustvari bavi životom osobe u cjelini i razvojem njegovog karaktera. Pred sami kraj knjige Vetlesen govori o dilemi multikulturalizma, gdje je premisa da sadašnje društvo u kojem živimo nastoji da se orijentira moralno a pri tome odiše raznolikošću životnog stila i uvjerenja. Ipak završni dio knjige postavlja pitanje kada tolerancija trpi nepravdu, objašnjavajući da u silnoj želji da cvjeta hiljadu kulturnih cvjetova multikulturalizam zanemaruje pravo pojedinca da razvija i izrazi svoje individualne razlike prema drugima.

Zaključak

Studijska rasprava *Šta je etika* predstavlja naučno djelo koje je teorijskog karaktera i u kojem se pokušava prikazati etika kroz kritička razmatranja, šta je ustvari suština etike ili njena jezgra. Kroz teorije svog omiljenog klasičara Aristotela, kao najznačajnijeg reprezentanta za pojašnjavanje, autor govori po kojem osnovu smo mi moralno motivisani i zainteresirani da budemo moralno orjentisani. Autor knjige Vetlesen pokušao je u što blažem obliku sažeti suštinu najvažnijeg doprinosa etičke teorije proteklih nekoliko decenija kroz kontrast drevnog prikaza etike koji nas uči da uočimo ograničenja u shvatanju savremene etike kao neophodne i opravdane u svjetlu današnjeg multikulturnog društva. Ovo djelo ima jedan sjajan osnov za sticanje saznanja i bogatog uvoda u osnovna pitanja o tome šta je ustvari etika. U ovoj knjizi Vetlesen preispituje i pokazuje kako se ustvari utiče na moralne procjene i u kakvom društvu mi danas živimo. Također doživljaj koji autor osjeća kroz čin nepravde prema njemu predstavlja nešto što je neizdržljivo, jer i on sam ima potrebu kao i svi ljudi da stvari koje ga se tiču idu ispravnim tokom i budu na kraju završene na najbolje mogući način. Vetlesen kao filozof pristupa filozofski ovoj tematici s ciljem da čitateljima ponudi što više argumenata i saznanja o pojmu „etika“. Autor pokušava kroz uobičajne predstave o laži, samorealizaciji, povjerenju i toleranciji pokazati kako životni izazovi na jedan sasvim novi način

aktueliziraju moralnu odgovornost. Bez obzira što je zadatak etike da naučno objasni smisao morala, njegovo značenje kao i smisao u društvenom životu, ono ne smije biti samo istraživačkog duha, nego treba težiti ka usavršavanju i zauzeti stav prema već postojećim moralnim sistemima i tako vrednovati i uticati na moralno usavršavanje.

Sam sadržaj knjige je mnogo opsežan, prikazan kroz devet poglavlja, sistematiziran i pristupačan široj masi čitatelja. Prevod knjige je kvalitetno urađen i mnogo precizan, dok je način pisanja stilski korektan i jasan. Knjiga predstavlja vrstu djela koji daje širok dijapazon bitnih i važnih saznanja mnogih filozofa i teoretičara, kao i činjenica o etici, teorijama i načinima pristupa izučavanju i definisanju pojma „etika“. Knjiga također teži ka povećanju shvatanja pojma „etika“ pa se samim time može uvrstiti u značajnu literaturu za korištenje u mnogim interdisciplinarnim područjima.

UPUTSTVO AUTORIMA

EVROPSKA REVIJA je naučni časopis Evropskog univerziteta Brčko Distrikta koji izlazi dva puta godišnje. U časopisu objavljujemo naučne radove i prikaze iz svih oblasti društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni u nekoj drugoj publikaciji neće biti prihvaćeni. Ovim uputstvom utvrđuju se način i uslovi publikovanja i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u časopisu. Redakcija časopisa prima radove tokom cijele godine a radovi moraju biti pravopisno i jezički korektno napisani u skladu sa ovim uputstvom. Uz rad autor šalje i potpisanu izjavu (prilog na kraju). Po prijemu rada isti se proslijeđuje na adrese minimum dva recenzenta, a da bi bio publikovan u časopisu mora imati bar dvije pozitivne recenzije.

KATEGORIZACIJA

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika. Članci u časopisima se, po COBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni članak načelno je organizovan po shemi IMRAD za eksperimentalna istraživanja ili na deskriptivan način za deskriptivna naučna područja, u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni naučni članak predstavlja pregled najnovijih radova o određenom predmetnom području sa ciljem da se već publikovane informacije sažmu, analiziraju, evaluiraju ili sintetizuju, te donosi nove sinteze koje takođe obavezno uključuju rezultate sopstvenog istraživanja autora.

Kratko ili prethodno saopštenje je rad, ali manjeg obima ili preliminarog karaktera, u kojem neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog rada ili članka koji je u nastajanju (engl. Working Paper).

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, u kojoj autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svog mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenta, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično jeste prilog u kome autor procjenjuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

OPŠTE NAPOMENE

Rad kucati na stranici formata B5(JIS), sa marginama od 2.5 cm (opcija *Normal*), tako što ćete izabrati odgovarajuću tastaturu i font. Radove pisati korišćenjem latiničnog pisma, font *Times New Roman*, veličina 12, prored (*Multiple*) 1, poravnati s obe strane (*Justified*). Napomene (fusnote) pisati korišćenjem latiničnog pisma, font *Times New Roman*, veličina 10, prored (*Multiple*) 1. Obim rada ne smije premašiti jedan autorski tabak.

Radovi treba da budu dostavljeni na elektronsku adresu redakcije: evropska.revija@eubd.edu.ba, u prilogu - kao otvoreni dokument (*Word*). Prije slanja redakciji rad sačuvati u verziji Word 1997–2003 (File - *Save as type - Word 1997-2003*) radi izbjegavanja tehničkih problema usljed nekompatibilnosti različitih verzija Word programa na računarima.

STRUKTURA RADA

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, imena autora, elektronska adresa za korespondenciju, naziv ustanove, adresa.

1. Ime i prezime (svih) autora pisati u gornjem lijevom uglu. Ispred imena navesti naučno zvanje, a iza prezimena staviti znak za podložnu napomenu (fusnota). U napomeni navesti: naziv institucije (afilijacija) - navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen; adresa elektronske pošte autora.

2. Naslov rada treba da što vjernije opiše sadržaj rada, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje. Piše se ispod imena autora s jednim redom razmaka, velikim slovima (*Times New Roman 14 Bold*), a podnaslovi treba da budu pisani malim slovima (*Times New Roman 12 Bold*). Naslov i podnaslovi treba da imaju centralno poravnanje.

3. Sažetak (apstrakt) rada je kratak informativni pregled sadržaja koji čitaocu omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koje sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Treba da ima od 100 do 250 riječi. Piše se ispod naslova, s jednim redom razamaka, (*Times New Roman 11 Italic*), s oznakom *Apstrakt*.

4. Ključne riječi su termini ili fraze kojih ne može biti više od deset. Pišu se ispod sažetka, s jednim redom razmaka, (*Times New Roman 11 Italic*), sa oznakom *Ključne riječi* i tačkom iza posljednje riječi.

5. Tekst rada piše se ispod ključnih riječi, s dva reda razmaka.

6. Spisak izvora i citirane literature piše se na kraju teksta, nakon dva reda razmaka, (*Times New Roman 12*).

7. Rezime na engleskom jeziku, treba da stoji ispod spiska literature.

8. Ključne riječi na engleskom jeziku pišu se ispod rezimea, s jednim redom razmaka.

9. Prilozi (slike, tabele, grafikoni) mogu biti umetnuti u tekst. Veličinu treba prilagoditi da ne ometaju slanje rada. Prilozi se ne štampaju u boji.

CITIRANJE U TEKSTU RADA

Prilikom pisanja rada potrebno je da se pridržavate APA stila. APA stil je jedan od najbolje dokumentovanih sistema za pisanje, formatiranje i navođenje referenci, sa lako dostupnim priručnikom koje je prilagođeno savremenom akademskom izražavanju. Za razliku od onih stilova u kojima fusnota služi za identifikaciju izvora uz različite dodatne napomene, APA stilom je prostor unutar fusnota predviđen isključivo za dodatne napomene i pojašnjenja autora, dok se skraćena identifikacija izvora nalazi u samom tekstu odmah nakon rečenice koja se citira, a kompletna identifikacija korišćenog izvora nalazi se na kraju teksta u popisu referenci.

PRIMJERI NAJČEŠĆE KORIŠĆENIH IZVORA NAVEDENIH U APA STILU

1. KNJIGA (MONOGRAFIJA)

Prezime, Inicijal imena. (Godina). *Naslov*. Mjesto: Izdavač.

1.1. Jedan autor knjige:

u tekstu: (Simić, 2001: 95)

na kraju rada: Simić, K. (2001). *Umjetnost življenja*. Brčko: SKPD Prosvjeta.

1.2. Više autora knjige:

u tekstu: (Keković i sar., 2011: 56)

na kraju rada: Keković, Z., Savić, S., Komazec, N., Milošević, M., i Jovanović, D. (2011). *Procjena rizika*. Beograd: Centar za analizu i upravljanje krizama.

1.3. Bez autora:

u tekstu: (American Psychological Association [APA], 2009), sve naredne reference mogu i kao (APA, 2009)

na kraju rada: *Publication Manual of the American Psychological Association (6th Edition)*. (2009). Washington, D.C.: American Psychological Association.

2. DIPLOMSKI, MASTER, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RADOVI

Prezime, Inicijal imena. (Godina). *Naslov*. Vrsta rada (diplomski, master, magistarski ili doktorski rad). Mjesto: Ustanova gdje je odbranjen rad.

2.1. Diplomski rad:

u tekstu: (Ivković, 2008: 8)

na kraju rada: Ivković, M. (2008). *Habermasova koncepcija sistemske kolonizacije svijeta života*. Diplomski rad. Beograd: Filozofski fakultet.

2.2. Master rad:

u tekstu: (Vučić, 2012: 26)

na kraju rada: Vučić, S. (2012). *Sekuritizacija kao analitički okvir nacionalne bezbjednosti*. Master rad. Beograd: Fakultet bezbjednosti.

2.3. Magistarski rad:

u tekstu: (Živojinović, 2008: 72)

na kraju rada: Živojinović, D. (2008). *Realizam nivoa analize u međunarodnim odnosima*. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka.

2.4. Doktorski rad:

u tekstu: (Ejdus, 2012: 145)

na kraju rada: Ejdus, F. (2012). *Uzajamno konstituisanje identiteta političke zajednice i njene bezbjednosti*. Doktorski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka.

3. NAUČNI RAD (ČLANAK) U NAUČNOM ČASOPISU

Prezime, Inicijal imena. (Godina). *Naslov*. *Naziv časopisa, volumen (broj), prva strana članka-posljednja strana članka*.

3.1. Jedan autor

u tekstu: (Dragišić, 2010: 225)

na kraju rada: Dragišić, Z. (2010). Nacionalna bezbjednost - alternative i perspektive. *Srpska politička misao*, 28(2), 217-232.

3.2. Više autora

u tekstu: (Gad & Petersen, 2011: 325)

na kraju rada: Gad, U. P. & Petersen, K. L. (2011). Concepts of politics in securitization studies. *Security Dialogue*, 42(4-5), 315-328.

u tekstu: (Stanarević i sar., 2012: 155)

na kraju rada: Stanarević, S., Gačić, J. i Jakovljević, V. (2012). Integrisanje koncepta *safety* i *security* kulture u korporativnu bezbjednost. *Godišnjak Fakulteta bezbjednosti*, 147-163.

3.3. Više autora, onlajn naučni časopis

u tekstu: (Said & Funk, 2002)

na kraju rada: Said, A. A. & Funk, N. C. (2002). The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution. *Peace and Conflict Studies*, 9(1). Preuzeto 14. novembra 2014. sa <http://www.gmu.edu/programs/icar/pcs/ASNC83PCS.htm>

4. SAOPŠTENJE U ZBORNIKU SA NAUČNE KONFERENCIJE ŠTAMPANO U CJELINI

Prezime, Inicijal imena. (Godina). Naslov. U: *Naziv zbornika*. (prva strana članka-posljednja strana članka). Mjesto: Izdavač.

4.1. Jedan autor:

u tekstu: (Cvetković, 2002: 37)

na kraju rada: Cvetković, V. N. (2002). Institucije, država, identitet. U: *(Re)konstrukcija institucija: godinu dana tranzicije u Srbiji*. (str. 27-42). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

4.2. Više autora:

u tekstu: (Jovetić i Janković, 2011)

na kraju rada: Jovetić, S. i Janković, N. (2011). Značaj naučno-tehnološkog razvoja za društveno-ekonomski razvoj zemlje: statističko-ekonometrijski model. U: *Tehnologija, kultura i razvoj: tematski zbornik radova XVIII naučnog skupa međunarodnog značaja "Tehnologija, kultura i razvoj"*. (str. 142-151). Subotica: Udruženje "Tehnologija i društvo"

3.3. Više autora, onlajn naučni časopis

u tekstu: (Said & Funk, 2002)

na kraju rada: Said, A. A. & Funk, N. C. (2002). The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution. *Peace and Conflict Studies*, 9(1). Preuzeto 14. novembra 2014. sa <http://www.gmu.edu/programs/icar/pcs/ASNC83PCS.htm>

5. TEKST PREUZET SA INTERNETA

Prezime, Inicijal imena. (Godina). *Naslov*. Preuzeto datum. sa Internet adrese

5.1. Jedan autor:

u tekstu: (Žižek, 2013)

na kraju rada: Žižek, S. (2013). *Die Krise des Westens betrifft sowohl Demokratie als auch Finanzwirtschaft*. Preuzeto 14. novembra, 2013., sa <http://www.egs.edu/faculty/slavoj-zizek/articles/die-krise-des-westens-betrifft-sowohl-demokratie-als-auch-finanzwirtschaft/>

5.2. Više autora:

u tekstu: (Cha & Friedhoff, 2013) ili (Cha & Friedhoff, 2013, 14. novembar)

na kraju rada: Cha, V. & Friedhoff, K. (2013). Ending a Feud Between Allies. *The New York Times* [onlajn], str. A1. Preuzeto 15. novembra 2013, sa <http://www.nytimes.com/2013/11/15/opinion/ending-a-feud-between-allies.html>

EVROPSKA REVIJA

ISSN 2303-8020

Evropski univerzitet Brčko Distrikt

IZJAVA AUTORA

Autor teksta: _____

Naslov rada: _____

Afilijacija: _____

Kontakt (elektronska pošta i telefon): _____

Godište rođenja: _____

Pod punom moralnom i materijalnom odgovornošću, izjavljujem:

- da tekst dostavljen uredništvu radi objavljivanja u časopisu Evropska revija predstavlja rezultat sopstvenih istraživanja, i da ne krši autorska prava ili prava bilo koje treće strane,
- da su u tekstu poštovana sva pravila citiranja i referenciranja izvora i sekundarne literature (nema plagijarizma u bilo kom obliku),
- da tekst nije objavljen u bilo kojoj drugoj publikaciji pod bilo kojim drugim naslovom, niti u sličnom ili izmijenjenom obliku, te da nije objavljen na nekom drugom jeziku,
- da rad nije i neće biti ponuđen radi objavljivanja bilo kojoj publikaciji u zemlji ili inostranstvu, dok uredništvo časopisa Evropska revija ne izvesti autora o krajnjoj odluci o publikovanju rada.

U _____,
____.____.2026. godine

Potpis autora
